

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KUZEY MAKEDONYA’NIN TURİZM VE
REKREASYON FAALİYETLERİNİN EKONOMİ
ÖLÇEĞİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ**

Gizem SİNAN

2501180068

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Kaan KAPAN

İSTANBUL – 2022

ÖZ
KUZEY MAKEDONYA’NIN TURİZM VE REKREASYON
FAALİYETLERİNİN EKONOMİ ÖLÇEĞİNDE
DEĞERLENDİRİLMESİ
GİZEM SINAN

Gelişen dünyada turizm ve rekreasyon faaliyetleri sosyal, kültürel ve özellikle ekonomik etkisiyle önemli bir olgu haline gelmiştir. Turizm sektörü, yaratmış olduğu istihdam, yüksek oranlarda döviz getirmesi ve cari açığın düşürülmesi gibi birçok olumlu ekonomik etkisiyle ön plana çıkmaktadır. Turizm sektörünün bu olumlu etkileri özellikle kırılgan ekonomiye sahip ülkelerde küresel kalkınmada kendine yer bulma, ülkenin refah seviyesini artırma gibi hedeflerde güçlü bir sektör olarak dikkate alınmaktadır. Bu ülkelerden biri olan Kuzey Makedonya’da ekonominin turizm yoluyla geliştirilmesi adına gerçekleştirilen turizm yatırımları büyük önem taşımaktadır. Bu çalışma ile gelişimi her geçen gün artan, birçok sektörle doğrudan ya da dolaylı olarak etkileşimi bulunan ve ekonomik büyümenin sağlanmasındaki etkileriyle turizm sektörünün Kuzey Makedonya’daki potansiyelinin ortaya konulması ve ülkede turizm ve rekreasyon faaliyetlerinin ekonomi üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışmaya I. bölümünde mekânın başlıca doğal özelliklerinin turizm faaliyetleri ile olan ilişkisi ele alınarak başlanmıştır. Çalışmanın II. bölümünde turizm ve rekreasyon faaliyetlerinin gelişiminde etkili olan çekicilik unsurları coğrafi bakış açısıyla değerlendirilmiş olup Kuzey Makedonya’nın turizm hareketleri ortaya konulmuştur. Çalışmanın III. bölümünde öncelikle Kuzey Makedonya’nın ekonomik faaliyetleri incelenmiş olup son olarak ülkede turizm ve rekreasyon faaliyetlerinin ekonomik, çevresel ve toplumsal-kültürel etkileri ortaya konulmuştur. Çalışmanın neticesinde Kuzey Makedonya’nın gelişen turizminin ülke ekonomisindeki etkileri incelenmiştir. Turizm sektörünün ekonomi üzerindeki en önemli olumlu etkilerinden biri olarak Kuzey Makedonya’da artan uluslararası turizme bağlı olarak artan döviz miktarı olmaktadır. Turizm sektöründe yaşanan gelişmelerin ortaya konulması devlet istatistik kurumundan alınan verilerin değerlendirilmesiyle mümkün olmaktadır. Aynı zamanda bu değerlendirmeler doğrultusunda mevcut sorunların ortaya konulması ve geleceğe yönelik planlanan çalışmalara yön verilmesi açısından olumlu bir etki sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Coğrafya, Turizm ve Rekreasyon, Ekonomik Etkiler, Balkanlar, Kuzey Makedonya.

ABSTRACT
AN ECONOMIC EVALUATION OF TOURISM AND
RECREATIONAL ACTIVITIES IN NORTH MACEDONIA
GİZEM SİNAN

In today's developing world, tourism and recreational activities have become a significant phenomenon as a result of social, cultural, and especially economic reasons. The tourism sector stands out with its many positive effects such as the employment it creates, providing large volumes of foreign currency to the country, and reducing the current account deficit. These positive effects of tourism sector make tourism a strong sector especially for countries with a fragile economic structure in terms of securing a place in the global development and increasing the welfare level of the country. As one of these countries, tourism investments made in North Macedonia to improve the economy through tourism are of great importance. In the study, it was aimed to reveal the potential of the rapidly developing tourism sector in North Macedonia through its direct and indirect interactions with various sectors and its impact on economic growth, and to investigate the effects of tourism and recreational activities on the economy of the country. In the first part of the study, the relationship between the natural properties of the area and tourism activities was discussed. In the second part of the study, attraction elements which are effective in the development of tourism and recreational activities were evaluated from a geographical perspective, and tourism activities in North Macedonia were dealt with. In the third part of the study, firstly, economic activities in North Macedonia were examined, and then, the economic, environmental, and socio-cultural impacts of tourism and recreational activities in the country were investigated. As a result of the study, the effects of the developing North Macedonian tourism industry on the country's economy were examined. One of the most important positive effects of the tourism sector on the economy is the increasing amount of foreign currency due to the increasing international tourism in North Macedonia. It is possible to reveal the developments experienced in tourism sector through evaluating the data obtained from the state statistics institution. In addition, revealing the current problems in line with these evaluations will create a positive effect in terms of guiding studies planned for the future.

Keywords: Geography, Tourism and Recreation, Economic Impacts, Balkans, North Macedonia.

ÖNSÖZ

Birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış olan Kuzey Makedonya, tarihi zenginliği ve aynı zamanda her köşesi ayrı bir güzellik barındıran doğasıyla ön plana çıkmaktadır. Sahip olduğu doğal, tarihsel ve kültürel çekicilik kaynaklarıyla birçok değeri kendisinde barındıran Kuzey Makedonya elverişli konumuyla turistik hareket açısından çekicilik oluşturmaktadır. Ödemeler dengesinde sürekli açık veren ve dolayısıyla kalkınmada engel teşkil eden iktisadi sorunlar Kuzey Makedonya'nın gelişmesinde sorunlara neden olmaktadır. Turizmin gelir getirici etkisi, birçok sektörle doğrudan ya dolaylı açıdan etkileri, gayri safi milli hasılda artış gibi ekonomiye olan birçok olumlu katkısıyla gelişimi öncelikli hedef altına bir sektör olmaktadır. Bu nedenle Kuzey Makedonya'nın turizm potansiyelinin ortaya konulması ve kalkınmasında turizmin ekonomik etkilerinin ortaya konulması önem taşımaktadır. Bu bağlamda Kuzey Makedonya'nın turizm ve rekreasyon faaliyetlerinin ekonomi ölçeğinde değerlendirilmesi ele alınmıştır.

Çalışmamın teşekkür kısmında öncelikle, bana her zaman rehberliğiyle ve desteğiyle beni destekleyen gelişmemde katkılarıyla yanımda olan çok kıymetli hocam Prof. Dr. Ayşe Nur TİMOR'a; lisans eğitimimden itibaren bana fikirleriyle daima yol gösteren, akademik gelişimimde beni her zaman destekleyen, tez çalışmamın gerçekleşmesinde başından son aşamasına kadar beni yönlendiren çok kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Kaan KAPAN'a; her zaman sahip olduğu bilgi ve tecrübeleriyle beni yönlendiren ve desteğiyle her zaman yanımda olan çok kıymetli hocam Doç. Dr. Hüsniye DOLDUR'a; tez çalışmamda yardımını esirgemeyen arkadaşım Mustafa Kağan ÖZBİLGE'ye ; bugünlere gelmemi sağlayan ve her zaman yanımda olan, zorlu süreçlerimde beni destekleyen sevgili annem Cemile SİNAN ve babam İsmail SİNAN'a; hayatım boyunca yanımda olan ablam İlknur YILMAZ'a, abim İlker SİNAN'a ve yeğenim Ecrin YILMAZ' a çok teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
ŞEKİLLER LİSTESİ	viii
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ	ix
TABLolar LİSTESİ	x
GRAFİKLER LİSTESİ	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BAŞLICA DOĞAL ÇEKİCİLİK UNSURLARI

1.1. Jeolojik Yapı	4
1.2. Morfolojik Özellikler	7
1.2.1. Dağlar	8
1.2.2. Ovalar	13
1.3. İklim Özellikleri	16
1.3.1. Sıcaklık	17
1.3.2. Yağış	20
1.3.3. Rüzgarlar	21
1.3.4. Güneşlenme Süresi ve Bulutluluk	22
1.4. Topraklar	24
1.5. Bitki Örtüsü	27
1.6. Hidrografi	33

İKİNCİ BÖLÜM

TURİZM VE REKREASYON FAALİYETLERİ

2.1. Kuzey Makedonya'nın Turizmi Üzerinde Etkili Olan Etmenler.....	46
2.1.1. Doğal Kaynaklar	46
2.1.1.1. Klimatik kaynaklar.....	47
2.1.1.2. Göl ile ilgili çekicilikler	48
2.1.1.3. Kaplıcalar	54
2.1.1.4. Dağlar.....	58
2.1.1.5. Şelaleler.....	61
2.1.1.6. Mağaralar	63
2.1.1.7. Milli Parklar	66
2.1.2. Beşerî Kaynaklar	69
2.1.2.1. Tarihsel çekicilikler.....	69
2.1.2.2. Kültürel çekicilikler	88
2.2. Turizm Hareketleri.....	92
2.2.1. Dış Turizm	92
2.2.2. İç Turizm	101
2.2.3. Turizm Hareketlerinin Mekânsal Yapısı	108

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Kuzey Makedonya Turizminin Ekonomi Ölçeğinde Değerlendirilmesi

3.1. Ekonomik Coğrafya Özellikleri.....	118
3.1.1. Tarım.....	118
3.1.2. Maden- Enerji Kaynakları	127
3.1.3. Sanayi	137

3.1.4. Ulaşım.....	144
3.2. Turizm ve Rekreasyon Faaliyetlerinin Kuzey Makedonya'ya Etkileri	152
3.2.1. Ekonomik etkileri	153
3.2.2. Çevresel etkileri	166
3.2.3. Toplumsal ve Kültürel Etkileri	168
SONUÇ VE ÖNERİLER	174
KAYNAKÇA	179

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1 : Kuzey Makedonya'nın Lokasyonu	2
Şekil 1.1 : Kuzey Makedonya'nın Topografyası	10
Şekil 1.2 : Kuzey Makedonya'nın Sıcaklık Dağılışı	19
Şekil 1.3 : Kuzey Makedonya'nın Yağış Dağılışı	20
Şekil 1.4 : Kuzey Makedonya'da Toprak Gruplarının Dağılışı	26
Şekil 1.5 : Kuzey Makedonya'nın Ormanların Dağılışı	28
Şekil 2.1 : Kuzey Makedonya'nın Doğal Çekicilik Unsurlarının Dağılışı	47
Şekil 2.2 : Kuzey Makedonya'nın Beşerî Çekicilik Unsurlarının Dağılışı	70
Şekil 2.3 : Kuzey Makedonya'da Konaklama Tesislerinin Dağılışı	114
Şekil 3.1 : Kuzey Makedonya'da Arazi Kullanımının Dağılışı	120
Şekil 3.2 : Kuzey Makedonya'da Sanayi Kollarının Dağılışı	138
Şekil 3.3 : Kuzey Makedonya'nın Ulaşım Haritası	145
Şekil 3.4 : Turizmin Ekonomik Etkisi Üzerinde, Doğrudan, Dolaylı ve Uyarılmış Bileşenlerin Katkıları	154

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Foto 1.1 : Matka Kanyonu.....	5
Foto 1.2 : Korab Dağı'nın Karakteristik Manzarası (2.764 m).....	8
Foto 1.3 : Kuzey Makedonya'daki Önemli Kayak Merkezleri (a,b)	11
Foto 1.4 : Bogovina Gölü, 2.320 m.....	38
Foto 1.5 : Debar Gölü.....	41
Foto 1.6 : Sweti Naum Kaynağı	43
Foto 2.1 : Ohri Gölü	49
Foto 2.2 : Matka Gölü	53
Foto 2.3 : Vrelo Mağarası	66
Foto 2.4 : Üsküp Kalesi.....	71
Foto 2.5 : Çar Samuel Kalesi (Ohri Kalesi)	72
Foto 2.6 : Taş Köprü	73
Foto 2.7 : Üsküp Türk Çarşısı	74
Foto 2.8 : Mustafa Paşa Cami	75
Foto 2.9 : Murat Paşa Cami.....	77
Foto 2.10 : Sulu Han	79
Foto 2.11 : Davut Paşa Hamamı.....	80
Foto 2.12 : Üsküp Saat Kulesi.....	81
Foto 2.13 : Manastır Saat Kulesi	82
Foto 2.14 : Aziz Panteleymon/ Aziz Kliment Kilisesi	83
Foto 2.15 : St. Spas Kilisesi	84
Foto 2.16 : Aziz Yuhanna Kilisesi (Church of St. John at Kaneo)	85
Foto 2.17 : Ohrid Antik Tiyatrosu.....	86
Foto 2.18 : Manastır Askeri İdadisi.....	87
Foto 3.1 : Matka HES.....	134

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1.1 : Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nin Yükselti Basamaklarına Göre Arazinin Dağılışı ve Oran (%)	7
Tablo 1.2 : Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nde Başlıca Ovalar	13
Tablo 1.3 : Kuzey Makedonya'da (1993-2019 Yılları Arasında) Aylık Ortalama Sıcaklık (°C)	18
Tablo 1.4 : Kuzey Makedonya'nın Toprak Türleri (Kartografik birimlerle WRB'nin toprak sınıflandırmasına göre)	24
Tablo 1.5 : Kuzey Makedonya'da Türlerle ve Bölgelere Göre Ormanlık Alanlar, 2019	29
Tablo 1.6 : Kuzey Makedonya'da Orman Alanlarının Yıllara Göre Alan değişimi (ha).....	30
Tablo 1.7 : Kuzey Makedonya'da Ormanlaştırma, Yıllara ve Türlerle göre ..	31
Tablo 1.8 : Kuzey Makedonya'daki Büyük Yapay Göller.....	40
Tablo 2.1 : Kuzey Makedonya'da Düzenlenen Festivaller ve Şenlikler	89
Tablo 2.2 : Kuzey Makedonya'ya Gelen Yabancı Turist Sayısı Değişimi (2000-2021)	92
Tablo 2.3 : Kuzey Makedonya'ya En Çok Turist Gönderen Ülkeler (2000-2021).....	95
Tablo 2.4 : Kuzey Makedonya'ya Gelen Yabancı Turistlerin Aylara Göre Dağılımı (2000-2021).....	97
Tablo 2.5 : Kuzey Makedonya'ya Gelen Toplam Yabancı Turistlerin Geceleme Sayıları (2000-2021)	99
Tablo 2.6 : Kuzey Makedonya'ya Turist Gönderen Ülkelere Göre Geceleme Süreleri (Gün), 2000-2021	100
Tablo 2.7 : Kuzey Makedonya'da Yerli Turist Sayısının Yıllara Göre Değişimi (2000-2021)	102
Tablo 2.8 : Kuzey Makedonya'ya Gelen Yerli Turistlerin Aylara Göre Dağılımı, 2010-2021	105
Tablo 2.9 : Kuzey Makedonya'da Yerli Turist ve Toplam Turistin Geceleme Sayıları (2000-2021)	107

Tablo 2.10 : Kuzey Makedonya'nın İstatistiksel Bölgelerine Göre Gelen Turist Sayıları, (2010-2021)	109
Tablo 2.11 : Kuzey Makedonya'da Bölgelere Göre Turist Sayıları (2010-2021).....	111
Tablo 2.12 : Kuzey Makedonya'da Konaklama Tesislerinin Bölgelere Göre Durumu, 2021.....	113
Tablo 2.13 : Turist Sayılarının Konaklama Türlerine Göre Dağılımı (2016-2021).....	115
Tablo 3.1 : Kuzey Makedonya'nın Bölgelere Göre Tarım Alanları (ha).....	119
Tablo 3.2 : Kuzey Makedonya'da Başlıca Bahçe Ürünlerinin Üretimi (ha)	123
Tablo 3.3 Kuzey Makedonya'da Başlıca Bahçe Ürünlerinin Üretimi (ha) ..	124
Tablo 3.4 : Kuzey Makedonya'da Yıllara Göre Besi, Kümes Hayvanları ve Arı Kovanlarının Sayısı	125
Tablo 3.5 : Kuzey Makedonya'da Turizmle İlgili Sektörlerde Toplam Çalışan Sayısı	157
Tablo 3.6 : Kuzey Makedonya'da Turizmle İlgili Sektörlerde Çalışanların Sayısı	157
Tablo 3.7 : Kuzey Makedonya'nın Ödemeler Dengesi (Milyon Euro)	161
Tablo 3.8 : Kuzey Makedonya'nın Ödemeler Dengesi- Turizm Gelirlerinin Yıllara Göre Dağılımı (Milyon Euro)	163
Tablo 3.9 : Kuzey Makedonya'nın Ödemeler Dengesi- Hizmetler Hesabı ile Turizm Gelirleri (Milyon Euro)	164
Tablo 3.10 : Turizmin Sosyal-Kültürel Etki Sınıflandırması	169

GRAFİKLER LİSTESİ

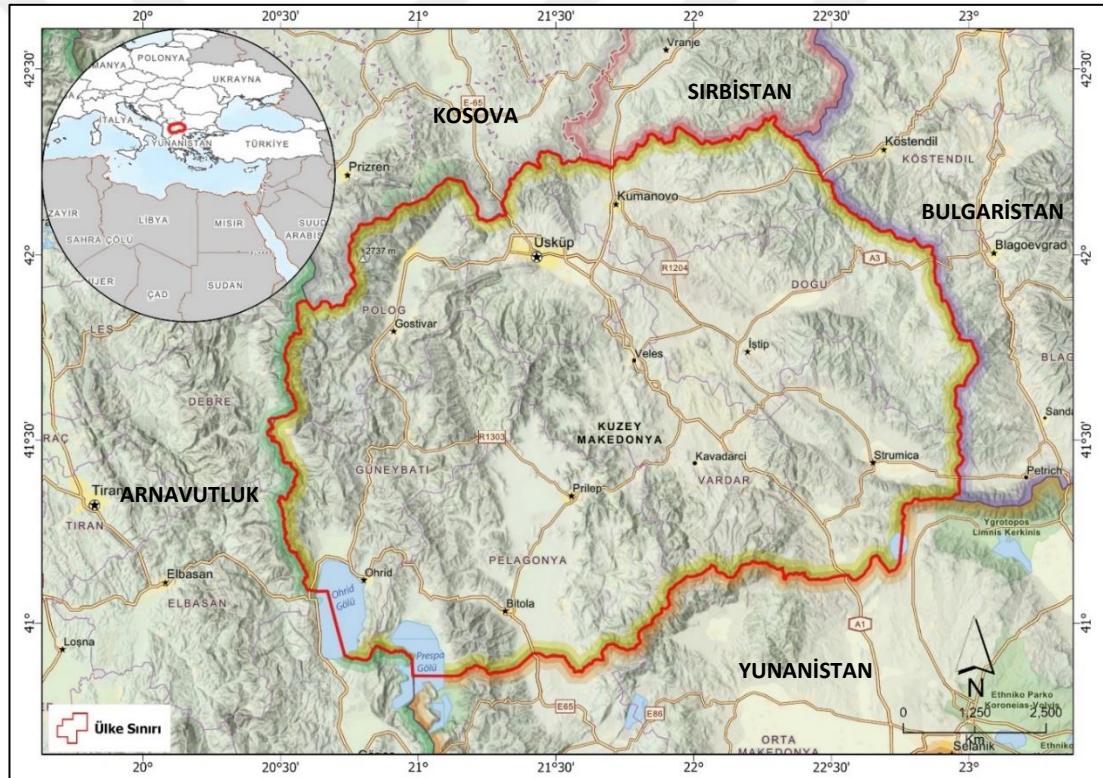
Grafik 1.1 : Kuzey Makedonya’da 1997-2019 Yılları Arası Yağış Ortalamaları (mm ²).....	20
Grafik 1.2 : Kuzey Makedonya’da Ortalama Sıcaklık-Yağış Değerlerinin Aylara Göre Dağılışı	21
Grafik 2.1 : Kuzey Makedonya’ya Gelen Yabancı Turist Sayısının Yıllara Göre Değişimi (1991-2021)	93
Grafik 2.2 : Kuzey Makedonya’ya Gelen Yabancı Turist Sayılarının Üç Aylık Dönemlere Göre Gösterimi, 2010-2021	98
Grafik 2.3 : Kuzey Makedonya’da Yerli ve Yabancı Turist Sayısının Yıllara Göre Değişimi (1991-2021)	103
Grafik 2.4 : Kuzey Makedonya’da Yerli Turist Sayılarının Üç Aylık Dönemlere Göre Gösterimi, 2000-2021	105
Grafik 3.1 : Kuzey Makedonya’da Ekilebilir Arazilerin Oranları	121
Grafik 3.2 : Enerji Kaynaklarına Göre Toplam Birincil Enerji Üretimi	132
Grafik 3.3 : 2020 Yılı Toplam Birincil Enerji Üretimi	133
Grafik 3.4 : Kuzey Makedonya’nın 2015-2020 Yılları Turizm Gelirleri, Milyon dolar	156

GİRİŞ

Geçmişte olduğu gibi bugün de milyonlarca insan çeşitli amaçlarla bulundukları yerlerden belirli süreler de olmak üzere başka yerlere doğru hareket etmektedir. İnsanların bu hareketlerini tanımlayan turizm ekonomik, sosyal ve kültürel bir olgudur. Bir yerin sahip olduğu doğal ve beşerî çekicilik unsurları, turizm hareketine katılan ziyaretçilerin seçiminde etkili olmaktadır. Aynı zamanda turistler yer değişikliklerinin sağlanmasında ulaşım olanaklarının kolaylığı ve gittikleri yerlerde konaklama birimlerinin varlığı son derece önem taşımaktadır. Bu nedenle bir yerin sahip olduğu çekicilik unsurları, ulaşım ve konaklama özellikleri turistik talebin sağlanması yönünde belirleyici olmaktadır. Her geçen gün gelişen dünyada turizm şartlarının ve çeşitliliğin artması doğrultusunda turistlerin taleplerinde de büyük bir farklılık ortaya çıkmaktadır. Turistlerin tercihlerine göre kıyı turizmi, doğa turizmi, dağ turizmi ve daha çok çeşitli turizm ve rekreasyon faaliyetlerine olanak tanıyan merkezler turizmin gelişmesiyle bağlantılı olarak turist yoğunluğu artmaktadır. Bunun dışında ekonominin önemli sektörlerinden biri olan turizm, ülkelerin gelişmelerinde büyük bir etkiye sahip olmaktadır. Bu bağlamda dinamik bir sektör olan turizm faaliyetleri hem doğrudan hem de dolaylı olarak diğer sektörlerle etkileşim içerisinde olarak ekonomi üzerinde canlanma ve gelişme sağlamaktadır. İktisadi büyümenin sağlanması ve kalkınmanın artmasıyla insanların refah içerisinde yaşamaları her ülke için temel hedef olmaktadır. Bu açıdan ülkelerin ekonomik gelişimlerinin artırılması, uluslararası alanda rekabet gibi katkılarıyla turizmin ekonomi üzerinde yapmış olduğu etkiler, özellikle gelişmeleri düşük seviyelerde olan ülkelerde önem taşımaktadır. Bu ülkelerden biri olan Kuzey Makedonya, sahip olduğu benzersiz güzellikteki doğal ve beşerî çekicilik unsurları ile turizm çeşitliliği açısından turistlere zengin bir ortam sağlar.

Kuzey Makedonya, 1918 yılından II. Dünya savaşına kadar kurulan Yugoslavya Krallığını oluşturan ülkelerden biridir. Krallığın yıkılması sonrasında 1945-1992 yıllarında Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti adıyla hüküm sürmüştür. Yugoslavya'nın dağılmaya başlamasıyla birlikte adını Makedonya Cumhuriyeti adıyla 8 Eylül 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Son olarak 12

Haziran 2018 tarihiyle bugün kullanılan resmi adı Kuzey Makedonya Cumhuriyeti olmuştur. Balkanların merkezinde 40° 51' ve 42° 22' kuzey enlemleri ile 20° 27' ve 23° 05' doğu boylamları arasında yer alan Kuzey Makedonya, 25.713 km² yüzölçümüne sahiptir. Kuzey Makedonya'nın en güney noktası, Prespa Gölü'nün doğu kıyısındaki Markova Noga yakınlarıdır; en kuzey noktası Eğri Palanka yakınlarında bulunan Luke köyü yakınları; en doğu noktası Berova'nın doğusunda Pehçevo yakınlarında; en batı noktası Debar'ın güneybatısında Kestenjar'dadır. Kuzey Makedonya, kuzeyinde Sırbistan ve Kosova, batısında Arnavutluk, güneyinde Yunanistan ve doğusunda Bulgaristan ile komşudur (Şekil 1).

Şekil 1 : Kuzey Makedonya'nın Lokasyonu

Kuzey Makedonya coğrafi konumu ve sahip olduğu diğer coğrafi özellikler bakımından son derece elverişli bir konumdadır. Karalarla çevrili olan Kuzey Makedonya, sahip olduğu benzersiz doğal güzellikleri ve beşerî çekicilikleriyle turizm ve rekreasyon faaliyetlerinin gelişmesinde potansiyel kaynaklara sahip olmuştur. Ülkenin denize kıyısının olmaması turizmin gelişiminde bir engel teşkil etmemiştir, aksine alternatif turizm türlerinde çeşitlilik sunması ülkeyi çekici kılmıştır.

Kuzey Makedonya'nın sahip olduğu doğal-coğrafi özellikler ülke turizminde büyük bir önem taşıtmaktadır. Topografik şartları itibariyle genel olarak baktığımızda dağlık bir ülke olan Kuzey Makedonya, sahip olduğu doğal şartlar neticesinde dağlık alanlar manzara güzellikleriyle turistler için çok çeşitli fırsatlar sunmakta olup aynı zamanda turistlere tüm yıl için turistik olanak sunmaktadır. Kuzey Makedonya'da dağlık alanların sağladığı zenginliklerin başında kış sezonunda sağlamış olduğu uygun koşullar ile kayak ve spor turizm aktiviteleri ön plana ıkaktadır. Bu zellikleriyle Pelister, Jakupitsa ve Bistra dağları kış turizm aktiviteleri için uygun ortam sunmaktadır. Yaz aylarında ise doğa yürüyüşleri, dağ tırmanışı, kamping, doğa fotoğrafçılığı, vahşi yaşam gözlemciliği, endemik bitki görmeye yönelik geziler yapılabilmektedir. Kuzey Makedonya'da göller, ülkenin en gözde turizm ve rekreasyon alanları olmasıyla ülkeye yönelik gerçekleşen turist ziyaretlerinde en fazla hareketlilik bu yerlere gerçekleşmektedir. UNESCO'nun koruması altına alınmış olan Ohri Gölü, yaz sezonunun popüler merkezi olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca Kuzey Makedonya'nın tarihsel olarak geçmişinin çok eskilere gitmesi ve bu toprakların çok eski zamanlardan beri birçok uygarlıklara ev sahipliği yapması beşerî çekicilik unsurları açısından büyük bir zenginlik sunmaktadır. Dolayısıyla Kuzey Makedonya'nın sahip olduğu doğal ve beşerî değerlerin çeşitlilik sunması ülkeyi önemli bir turistik destinasyonu olmasını sağlamaktadır.

Kuzey Makedonya'da turizmin ne çıktığı merkezler başta Ohri ve şkp'tür. Başlıca turistik şehirler olan Ohri ve şkp'te özellikle yaz turizm ve rekreasyon faaliyetlerinin canlanmasıyla turizm talebi yüksek olmaktadır. Son 10 yılda turizmin gelişimine bağlı olarak artan turistik talep, destinasyonlara konaklama hizmetlerinin gelişmesini hızlandırmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BAŞLICA DOĞAL ÇEKİCİLİK UNSURLARI

Turizm faaliyetinin oluşması için belirli şartların bir arada bulunması gerekir. Her ne kadar rekreasyonel hareketin varlığı için gelir, boş zaman, olanak, istek ve benzeri gerekirse de turistik beldenin seçiminde özellikle istek önemli bir belirleyicidir. İsteğin en büyük belirleyicisi de turistik yerleşmenin çekicilikleridir (Olalı, 1983; Timor, 2004). Yaşam alanı olarak insanoğlunun sahip olduğu en önemli kaynak olan çevre, aynı zamanda turizm faaliyetlerinin de en önemli kaynak değerlerindendir (Klaus Meyer-Arendt, 2004: 425; Kocaman, 2012). Dağlar, vadiler, travertenler, peribacaları, mağaralar vb. ilginç ve ender görülen yer şekilleri, bitki örtüsü, iklim ve hava olayları ile deniz kıyıları, göller ve akarsu kıyıları vb. su kaynakları gibi doğal güzellikler bir yeri turizm açısından çekici kılan en önemli doğal unsurlar arasında yer almaktadır (Kapan, 2018). Kuzey Makedonya'nın sahip olduğu doğal kaynaklar turizmin gelişiminde temel faktör olmuştur. Kuzey Makedonya'nın jeolojik yapısı, morfolojik yapısı, iklim özellikleri, toprak, bitki ve hidrografi gibi doğal kaynakları ülkenin turizmde çok önemli doğal çekicilik unsurlarını oluşturmaktadır.

1.1. Jeolojik Yapı

Kuzey Makedonya toprakları jeolojik tarih boyunca önemli ve çok karmaşık değişikliklere uğramıştır. Prekambriyen 'den yeni Kuvaterner dönemine kadar birçok jeolojik süreçten geçerek bugün tüm jeolojik evrelere ait çeşitli kaya kütleleri görülmektedir. Dolayısıyla Kuzey Makedonya'nın jeolojik yapısı, benzersiz ve olağanüstülük ile karakterizedir. (Peshevski, Markoski, Jovanovski, 2018).

Bu değişik yapı ve jeolojik üniteye sahip alanlar günümüzde çeşitli turizm ve rekreasyon alanları olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, Matka Kanyonu, doğal ve jeomorfolojik özelliklere sahip olağanüstü bir alandır. Balkan yarımadasında görülen en yüksek karstik saha olmasından dolayı birçok yüzey ve yeraltı formlara sahiptir. Bu alanın sahip olduğu doğal güzellikleri daha da detaylandıracak olursak, Matka kanyonunda birçok mağara bulunmaktadır. Bunlardan en ünlü olanı Vrelo Mağara'sıdır. Önemli turistik çekiciliğe sahip mağarada iki göl, mağara galerileri ve

çok sayıda sarkıt-dikit bulunmaktadır. Bir doğa harikası olan kanyon jeoturizm açısından büyük bir potansiyele sahiptir (Foto 1.1).

Foto 1.1 : Matka Kanyonu

Kuzey Makedonya'nın jeolojisi, Prekambriyen' e tarihlenen kayaçlar ve son 541 milyon yılda oluşan çok çeşitli volkanik, tortul ve metamorfik kayaçları içerir (Moore, 1997). Neotektonik gelişme aşamasında Kuzey Makedonya toprakları, faylanma rejimi ile yükselme- alçalma morfolojik yapılarının ortaya çıktığı yoğun yıkıcı süreçlere maruz kalmıştır. Neojen döneminde Kuzey Makedonya' karası Ege denize doğru hareketi sonrası Paleojen geniş su ortamı çekilmiş olup birçok orojenik hareketler devam etmiştir. Bu hareketler ile birçok göl alanı ortaya çıkmıştır. Tersiyer döneminin sonu ve Kuvaterner döneminin başlangıç evrelerinde Kuzey Makedonya topraklarının bugünkü görünümü büyük çoğunlukla şekillenmiştir (Peshevski, Markoski, Jovanovski, 2018).

Kuzey Makedonya toprakları, oluşum süreçlerinde beş farklı tektonik bölgeye ayrılmıştır. Bu bölgeler farklı jeolojik, tektonik yapıya ve gelişme süreçlerine sahiptirler. Bu bölgelere baktığımızda; **1) Cukali-Krasta Bölümü:** Kuzey

Makedonya’da Radika Nehri’nin Debar çevresinde aktığı alanın etrafında küçük bir yer kaplar ve çoğunlukla Eosen konglomeraları tarafından aşılan Üst Kretase filişlerinden oluşur. **2) Batı-Makedonya Bölümü:** Şar Dağları masifinden uzanır ve güneyde Baba Dağı’nın dağ masifleri de dahil olmak üzere tüm Batı Makedonya topraklarına yayılır. Alp orojenez döneminde çok sayıda katlı, faylı yapı ve üst üste bindirmeler yaşanmıştır. Bu nedenle bölge son derece karmaşıktır. **3) Pelagonya Masifi:** Dinar Alplerinin bu bölümünde prekambriyen yer kabuğunun bir kalıntısıdır. Komşu tektonik birimlerden derin bölgesel faylarla ayrılırken, Alpin jeolojik tarihi onu nispeten yükseltilmiş olarak gösterir. Bölge, Pelagonya Ovası ile ovasının doğusunda (Nice, Babuna dağları) ve kuzeyindeki (Yakupitsa dağ sıraları) dağlık alanları kapsamaktadır. Batı da ise Manastır, Makedonski Brod boyunca uzanır. Metamorfik kristal kayaçlar, gnays, mikaşistler, mermerler ve diğer bölgesel metamorfik komplekslerden oluşur. Bu bölgede çeşitli yaşlardan büyük granit kütleleri de bulunur. **4) Vardar Bölümü:** Güneyde Yunanistan sınırında başlayarak Vardar Vadisi ile kuzeyde Üsküp Ovasından Derwent girdabı sonrası Kosova sınırına kadar olan bölgedir. Doğuda Sırp-Makedonya Masifi ile batısında Pelagonya bölgesinin arasında uzanmaktadır. Makedonya topraklarında, Prekambriyen yer kabuğu, Paleozoik volkanik-tortul kompleks ve asidik mezozoik magmatizmanın parçalarını içerir. Derin bir tektonik çukur olan Vardar Vadisi, derin faylar ile kıvrılmalar oluşturmuştur. Derin faylar sebebiyle bu bölge depremsel niteliktedir. Ayrıca bölge, özellikle jeolojik tarihi, iç yapısı, yaygın tektonik yapıları ve ilişkileri ile sadece Makedonya topraklarında değil tüm Balkanlarda da bulunmaktadır (Peshevski, Markoski, Jovanovski, 2018). **5) Sırp-Makedonya Masifi (Rodop Bölgesi):** Her ikisi de Alp jeosenklinal kuşağının her iki parçası olan Dinar Alpleri ile Karpat-Balkan Dağları arasındaki Rodop masifinin bir parçasını temsil eder. Sırp-Makedon masifi, çok eski prekambriyen ve Rifey-Kambriyen litolojik komplekslerinin baskınlığıyla karakterize edilir; gnayslar, mikaşistler, amfibolitler, yeşil şistler ve diğerleri. Mezozoik ve Paleojen sırasında bu kütle transgresyon altında geçiciyken, Oligosen ve Miyosende faylı-boyuna depresyonlar oluştu. Bu süreçlere çeşitli volkanik aktivite eşlik etti (Milevski, 2015). Bu bölge, Kuzey Makedonya’nın doğu bölgeleri ve Belasitsa, Ograzhden, Maleşova, Osogovo dağları bölgelerini kapsar. Bölgede dağlar ve ovalar arasında fayların varlığı sebebiyle de sıcak su kaynakları (Bansko Spa gibi) burada mevcuttur.

1.2. Morfolojik Özellikler

Coğrafi mekânın çok çeşitli topografik ünitelere sahip olması turizm faaliyetleri kapsamında değerlendirildiğinde turizm potansiyelini artırıcı bir etki sağlamaktadır. Sahip olunan doğal özelliklerin turizm aktiviteleri ile uygun bütünleşme sağlanmasıyla başta düzlük alanlar ve dağlık bölgelerin sahip olduğu özelliklere göre turizm aktiviteleri olumlu yönde gelişme sağlanacaktır (Kapan, Timor,2018). Kuzey Makedonya’da (25.713 km²), masif arazilerin bulunmasının yanı sıra geçmişteki tektonik hareketler sonucunda ülke, dağlık ve tepelik alanların ayırt edici olduğu bir görünüm kazanmıştır. Ülke topraklarına genel olarak baktığımızda yaklaşık %20’sini düz alanlar, %80’ini dağlık alanlar oluşturmaktadır.

Tablo 1.1 : Kuzey Makedonya Cumhuriyeti’nin Yükselti Basamaklarına Göre Arazinin Dağılışı ve Oran (%)

Yükselti Basamağı (m)	Alan (km ²)	Oran (%)
44-200	744	2,89
200-500	5.769	22,44
500-1000	11.317	44,01
1000-1500	5.742	22,33
1500-2000	1.787	6,95
2000 ve üstü	354	1,38
Toplam	25.713	100

Kaynak: Statistical Yearbook of the Republic of Macedonia, 2019

Kuzey Makedonya’nın ortalama yükseltisi 829 m ve ortalama eğim açısı 15,1°’dir (Milevski, 2015). Ülkede yükseltisi 500 m.’ye kadar olan yerler ülkenin %25’ini, 1.000 m.’ye kadar olan yerler %69,34’ünü, yükseltisi 1.000 m üzerinde olan yerler ise 30,66’sını oluşturur. Ülkenin en yüksek yeri Arnavutluk sınırında Korab Dağı’ndaki 2.764 m rakımlı Goleb Korab Zirvesi, en alçak yeri Vardar Vadisi’nde Gevgeli yakınlarında 44 m rakımlı yerdir (Kızılçaoğlu, 2014).

Yer yüzeyinin etken ve süreçler sonucunda çeşitli büyüklükte sınıflara ayrılabilen şekillerden oluşmaktadır. Geniş ölçekte bu şekilleri boyutlarına göre makro, meso ve mikro yer şekilleri birimleri olarak adlandırılmaktadır. Oluşan bu yer şekilleri iç etkenler ve dış etkenlere bağlı olarak kendilerine özgü topografya şekilleri oluşmaktadır. Genel olarak morfolojik ünite ayrımları yükselmeler, alçalmalar, çanaklaşmalar, eğimlenmeler sonucu oluşan dağlar, ovalar, platolar, deniz-göl alanları,

platolar gibi yüzey şekilleri olarak ayırt edilmektedir (Erinç, 2015). Dolayısıyla morfolojik ünite birimleri ayrımlarından yola çıkarak Kuzey Makedonya'nın topografya şekillerinin değerlendirilmesi dağlar ve ovalar başlıklarına ayrılarak yapılacaktır. Diğer yer şekilleri de bu başlıklar altında incelenecektir.

1.2.1. Dağlar

Ülkenin batı kesimindeki genç dağlar dışındaki dağların tümü Rodop kütlelerinin bir parçasıdır. Paleozoik'te Hersinyen Orojenezi döneminde yükselen Rodop kütlesi, batıdaki Şar dağlık bölgesinden farklı olarak Balkan Yarımadası'nın en eski masif yapılı dağıdır. Batı Makedonya'daki dağlar Alp orojenezi sırasında oluşmuş, genç sıradağlardır (Markoski, 2009; Doykov, Dimitrov, 2008; Kızılcıoğlu, 2014). Dağlık bir ülke olan Kuzey Makedonya'da 2.000 m'nin üzerinde 16 dağ bulunmaktadır. Dağların 2.000 m'nin üzerinde 90'a yakın zirve bulunmaktadır. Bu tepelerin en yükseği Korab Dağı'ndaki 2.764 m'de Golem Korab zirvesi, İkinci en büyük zirve ise Kosova sınırına yakın bir konumda Şar Dağı'ndaki 2.748 m'deki Titov Vrv Tepesi'dir.

Foto 1.2 : Korab Dağı'nın Karakteristik Manzarası (2.764 m)

Kaynak: <https://makturk.com/korab-daglari/>, 2019

Kuzey Makedonya’da dağların büyük kısmını kaplayan Rodop kütlesi kendi içerisinde farklı farklı oluşum süreçlerine sahip olan üç bölgeye ayrılmaktadır: Doğu Vardar bölgesi dağları, Vardar bölgesi ve Pelagonya bölgesidir.

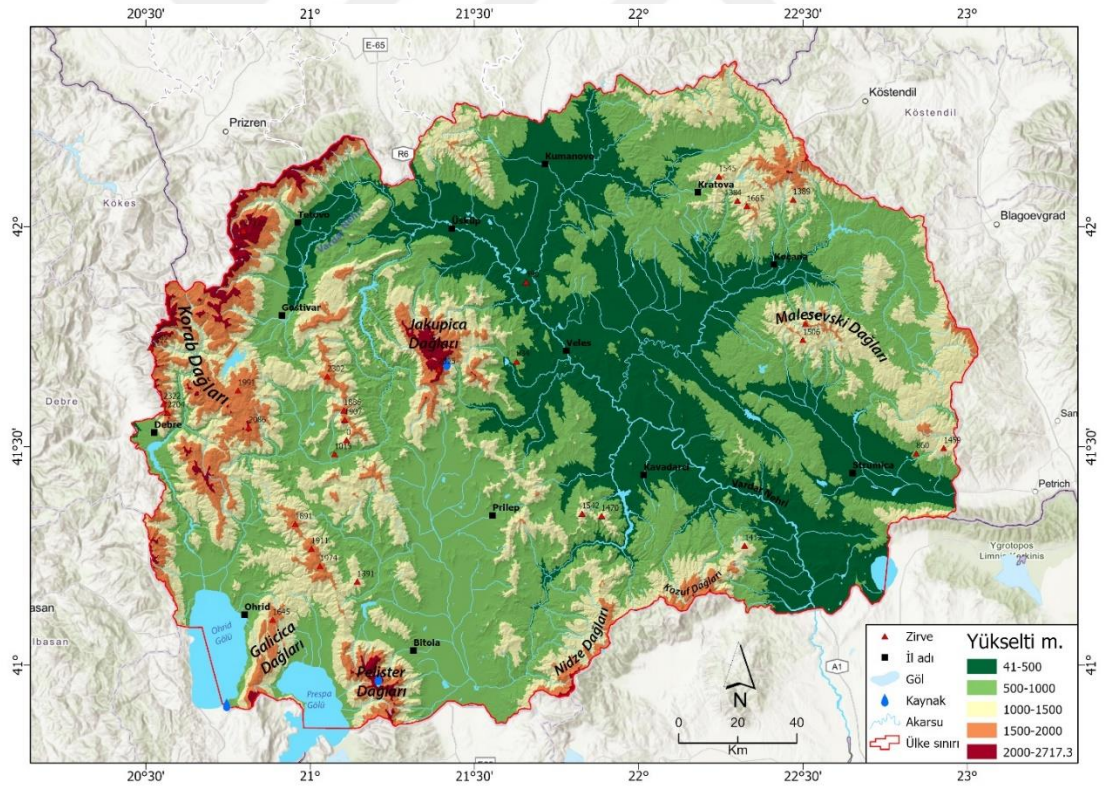
Doğu Vardar dağları bölgesi jeolojik oluşum itibari ile asıl Rodop bölgesi olarak kabul edilmektedir. Doğuda Bulgaristan sınırı ile batıda Vardar Vadisi arasında yer almaktadır. Bu bölgede yer alan dağlar; Üsküp Karadağı (Skopska Crna Gora), Germen, Kozyak, Bilinana dağları Bulgaristan sınırı boyunca Osogova, Maleşova, Ograjden, Belasica ve Plačkovica Dağı bulunur (Markoski, 2009; Doykov, Dimitrov, 2008). Doğu Vardar bölgesinin en yüksek zirvesi Osogova sıradağlarında, 2.252 m yükseklikte bulunan Ruen Zirvesidir.

Vardar bölgesindeki başlıca dağlar; Radištanska, Konečka, Gradiška, Plauš, Serta ve Mingovica, Kozuf, Klepa, Mokra (Golešnica, Kitka, Karacica), Vodno ve İvanye Dağı’dır. Bölgenin önemli dağı olan Kozuf dağı killi şist ve kalkerli kayalardan oluşmaktadır. Kozuf dağında 2.165 m yükseklikte bulunan Zelen Breg zirvesi ve 2.097 m yükseklikteki Porta zirvesi bölgenin en yüksek zirveleridir (Markoski, 2009; Markoski, 2013; Doykov, Dimitrov, 2008).

Pelagonya bölgesine baktığımızda bu bölgede yer alan dağların yapısı eski kayalar, gnayslar, granit, killi şist ve mermerlerden oluşmaktadır. Bölgedeki dağlar; batısında kuzey-güney doğrultusunda uzanan Baba Dağı, Suva Gora, Jeden dağları; bölgenin doğusunda ise Nice Dağı, Selečka Dağı, Babuna Dağı ve Yakupica Dağı bulunmaktadır. Bölgenin en önemli dağları Baba Dağı, Nice Dağı ve Yakupitsa Dağı’dır (Doykov, Dimitrov, 2008). Ülkenin üçüncü büyük dağı olan Baba Dağı, kuzey-güney doğrultusunda uzanmaktadır. En yüksek zirvesi 2.600 m yükseklikte bulunan Pelister Zirvesi’dir. Muhteşem manzaraları, iklimi, hidrografik özellikleri ve ayrıca sahip olduğu endemik flora ve faunası ile büyük bir zenginlik sunmaktadır. Pelister, sahip olduğu bu eşsiz güzelliğiyle Kuzey Makedonya’nın koruma altına alınmış ilk milli parkıdır. Her mevsim için uygun turizm ve rekreasyon faaliyetlerinin (kayak, yürüyüş, tırmanış, bitki-hayvan gözlemciliği, vb.) çok çeşitli olması bölgenin turizmi için büyük bir çekicilik oluşturmaktadır. Kuzey Makedonya’nın orta kesiminde yer alan Yakupitsa Dağı’nda Solunska Glava Zirvesi 2.540 m ile Yakupitsa

Dağı'nın en yüksek zirvesi olup diğer başlıca zirveler; Popovo Brdo (2.380 m), Ostri Breg (2,365 m), Ubava (2.353), Ostri Vrv (2.275 m), Karadjitsa (2.473 m), Mirska Voda (2.180), Dautitsa (2.178 m), Milenkov Kamen (2.220 m), Bel Kamen (2.087 m) zirveleridir. Nice Dağı, ülkenin güneyinde güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda Yunanistan sınırında yer almaktadır. Nice dağının en yüksek zirvesi 2.521 m yükseklikteki Kaymakçalan Zirvesidir.

Batı Makedonya (Şar Dağı) Bölgesine baktığımızda bu bölge, batıda Arnavutluk sınırından başlayarak doğuda Pelagonya Bölgesi'ne kadar devam eder. Bölgede genç sıra dağlar yer alır. Bu bölgedeki dağlar: Şar Dağı, Korab, Deşat, Bistra, Krçin, Dobra Voda, Stogova, Kara Orman, Yablanica, Baba ve Galiçitsa'dır. Bu dağlık bölümde yüksekliği 2.500 m'yi aşan zirveler görülür (Markoski, 2009; Doykov, Dimitrov, 2008).

Şekil 1.1 : Kuzey Makedonya'nın Topografyası

Kuzey Makedonya'nın en uzun ve en büyük dağlık alanı Şar dağlık bölgesidir. 2.000 m'den yüksek birçok tepesi bulun Şar Dağı güneybatı-kuzeydoğu yönünde uzanmakta olup uzunluğu 80 km genişliği ise 10-20 km'dir. Bunlardan en yüksek olanı

ve ülkenin ikinci büyük zirvesi olan Titov Vrv (2.748 m) Zirvesi'dir. (Dimeska, Panov, 2015). Kuzey Makedonya'nın dağlık alanlarına turizm ve rekreasyon faaliyetleri açısından baktığımızda Şar dağı bölgesinin çok önemli potansiyel kaynak oluşturduğu görülmektedir. Örneğin ülkenin önemli dağ turizm merkezlerinden biri olan Mavrova Ulusal Parkı'nın Şar dağlık kütlesi sınırlarında yer alması dağlık kütlenin önemli turistik konumunu göstermektedir. Bölge buzul gölleri, şelaleler ve ormanlık alanları ile muhteşem manzaralara sahiptir. Tüm yıl turizm ve rekreasyon faaliyetleri için olanak tanınmasının yanı sıra özellikle kış turizm aktiviteleri için ön plana çıkmaktadır. Kuzey Makedonya'da kış sporları için en gözde merkez olan Popova Şapka (1.780 m) kayak merkezi, ülkenin en eski ve en büyük kayak merkezidir.

Foto 1.3 : Kuzey Makedonya'daki Önemli Kayak Merkezleri (a,b)

Kaynak(a):

<https://kesfetsek.com/balkan-ulkeleri-kayak-merkezleri/>, 2020

Kaynak(b):

<https://balkon3.com/tr/popova-sapka-gercek-bir-zevk/>, 2022

Şar dağları bölgesinde bulunan Korab dağ sıraları, Arnavutluk boyunca uzanmaktadır. Korab dağ sıraları kuzey-güney yönlü olarak üç büyük dağ sırasından oluşmaktadır: Korab, Deshat ve Krchin. Çoğunlukla Paleozoik şist, kireçtaşı ve Permo Triyas'ın jips kayalarından oluşan Korab Dağı, ülkenin en yüksek dağdır. En yüksek zirvesi 2.764 m yüksekliğindeki Büyük Korab (Golem Korab) Zirvesidir. Dağ sıraları boyunca bulunan buzul gölleri, akarsular, sayısız şelaleleri, endemik flora ve fauna türleri eşsiz güzellikte dağ manzaraları sunmaktadır (Milevski, 2008; ISCC, 2009).

Ayrıca Korab dağı üzerinde yer alan şelalelerden en önemlisi olan Dlaboka Şelalesi, turistik açıdan oldukça ilgi çekicidir.

Bistra Dağı, 2.000 m'nin üzerinde 8 zirveye sahiptir. Medenitsa Zirvesi 2.163 m yükseklikteki en yüksek zirvesidir. Çoğunlukla kalkerli yapıya sahip olmasıyla bölgede birçok karstik yer şekilleri görülmektedir. Bunun dışında bölgede bulunan kanyonlar, vadiler, su kaynakları, flora ve faunası, bölgenin önemli zenginlikleridir. Dağlık bölgenin büyük bir bölümü Mavrova Ulusal Parkı içerisinde yer alır (Panov, vd., 2013). Bistra Dağı kış turizminde temel faaliyetlerden biri olan kayak aktiviteleri için uygun şartlara sahiptir. Bölgedeki önemli kayak merkezleri ise Mavrova, Galicnik ve Lazaropole'dir. Temiz havası, doğa manzaraları, kayak alanları ile her mevsim turistleri kendisine çekmektedir.

Güneye doğru Yablanitsa Dağı, Stogovo Dağı ve devamında Galiçitsa Dağları bulunmaktadır. Yablanitsa Dağı Paleozoik şist ve metamorfik kayalardan oluşmaktadır. En yüksek zirvesi 2.295 m'deki Kara Karmen zirvesidir (Temovski, vd., 2018). Galiçitsa dağı, ülkenin güneybatı bölümünde Ohri ve Prespa göllerinin arasında yer almaktadır. Yapı itibarıyla kalkerli kayalardan oluşan Galicica dağında karstik yer şekilleri çok fazla bulunmaktadır (Matevski, 2011-13). Galicica Dağı'nın 2.000 m üzerindeki zirveleri: Kota zirvesi (2.265 m) ve Magaro Zirvesi (2.254 m)'dir. Galicica Milli Parkı, Galicica Dağı topraklarında yer almaktadır. Galicica Ulusal Parkı, endemik ve relik türleri de içeren çok sayıda bitki çeşitliliğine sahiptir. Ayrıca fauna türleri açısından da çok zengindir. Galicica, jeomorfolojik ve jeolojik özellikleri itibarıyla benzersiz coğrafi değerlere sahiptir (Risteski, Kocovski, 2015). Galicica, sahip olduğu birçok zenginliğinin yanı sıra her iki tarafında yer alan Ohri ve Prespa gölleriyle turistlere harika manzaralar sunmaktadır.

Kuzey Makedonya'da dağların turizm ve rekreasyon açısından bakıldığında sahip olunan birçok morfolojik ünitelerin çekici manzaralar yarattığını görmekteyiz. Turistik çekicilik oluşturan şelaleler, akarsular, buzul gölleri, kanyonlar, boğazlar, yaylalar, karstik oluşumlar neticesindeki mağara, dolinler ve uvalalar yaygınlığı gözlenmektedir.

Kış sporları, kayak merkezleri, doğa yürüyüşleri, tırmanışlar, rafting-kano gibi sayısız turizm aktiviteleriyle gelen ziyaretçilere çok fazla çeşitlilik sunulmaktadır. Dağlık alanlar başlıca turizm bölgeleri olarak karşımıza çıkmaktadır ve turizm bu alanlarda hızla gelişmektedir (Somuncu, 2004). Kuzey Makedonya'nın topraklarının büyük kısmının dağlık alanlar oluşturması turizm ve rekreasyon açısından değerlendirildiğinde ülke için büyük zenginlik sunduğu ve çok önemli turizm alanlarından biri olduğu ortaya çıkmaktadır.

1.2.2. Ovalar

Kuzey Makedonya'da ovalar 4.900 km² yüzölçümü ile toplam alanın %19,10'unu kaplamaktadır. Ovalar oluşumları itibariyle farklı özellikler göstermektedir. Ovaların büyük bölümü eski Rodop karasındaki tektonik hareketler sonucunda oluşmuş olup dış etkenlerin etkisiyle de günümüzdeki hallerini almışlardır.

Tablo 1.2 : Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nde Başlıca Ovalar

Ovalar	Ortalama yükseklik, (m)	Yüzölçümü, (km ²)
Bitola- Pirlepe	650	1.206
Üsküp	300	361
Polog	500	332
Ovçe Pole	350	317
Ustrumca	280	290
Kumanova	400	196
Ohri-Struga	740	160
Gevgeli-Valandova	80	153
Prespa	880	125
Koçana	330	115
Diğerler Ovalar	-	1.645
Toplam	-	4.900

Kaynak: Statistical Yearbook of the Republic of Macedonia, 2019

Jeolojik ve jeomorfolojik özelliklerine göre ovaların yükseklik ve büyüklükleri bölgelere göre farklılıklar göstermektedir. Ortalama yüksekliği 650 m ve 1.206 km² yüzölçümüne sahip olan Pelagonya, Kuzey Makedonya'nın en geniş ovasıdır.

Kuzeydoğu- Güneydoğu doğrultusunda uzanan Pelagonya Ovası, küçük tepeler ile iki bölüme ayrılmaktadır: Pirlepe Ovası ve Bitola Ovası (Melovski, vd., 2013). Morfolojik bölgelere göre ovalar ele alındığında Kırçova ve Polog ovaları Batı Makedonya bölgesinde kuzeybatı bölümünde yer almaktadır. Önemli yerleşme ve tarım alanlarından biri olan Polog ovası, ortalama yükseltisi 500 m’lerde olup Yukarı ve Aşağı Polog diye iki kısma ayrılmaktadır (Markoski vd., 2013; Markoski, 2013; Doykov, Dimitrov, 2008; Kızılçaoğlu, 2014).

Prespa Ovası, Kuzey Makedonya’nın güneydoğu bölümünde, Arnavutluk ve Yunanistan ile paylaşılan Prespa gölü’nün çevresinde yer almaktadır. Prespa ovasının ortalama yüksekliği 880 m’dir. Ohrid bölgesi ülkenin güneydoğu bölümünde Ohrid gölü çevresinde bulunmaktadır. Bu alan en yakın kesiminde (Podmolje), iki coğrafi bölüme ayrılmaktadır; Struga ovası ve Ohrid ovası’dır (Melovski, vd., 2013). Ortalama yüksekleri 740 m’dir. Kuzey Makedonya’nın batısında Arnavutluk sınırında, ortalama yüksekliği 650 m olan Debar ovası, Debar gölü ve Kara Drin (Crni Drim) nehri’nin yakınındadır. Vardar (Povardarie) bölgesi, Kuzey Makedonya’nın merkezi bölümünde yer almaktadır. Üsküp ovası 361 km² yüzölçümü ile ülkenin ikinci en büyük ovasıdır.

Dağlarla çevrili olan Üsküp Ovasını Vardar Nehri ikiye ayırmaktadır. Üsküp bölgesi, sahip olduğu tarihi, kültürel özellikler ve doğal çekicilikleri sayesinde önemli turizm potansiyeline sahiptir (Kızılçaoğlu, A., Önal, H., 2020). Kuzey Makedonya’nın kuzey bölümünde Sırbistan sınırında yer alan Kumanova ovası 196 km² yüzölçümüne ve yaklaşık 400 m yüksekliğe sahiptir. Ovçe ovası, Üsküp ovasının güneybatı bölümünde yer almaktadır. Orta Vardar Vadisinde Köprülü (Veles) ovası, Vardar nehri boyunca yer alır. Tikveş ovası, Vardar vadisinin orta ve güney bölümünde, Vardar nehrinin her iki tarafında yer almaktadır. Güney bölümünde dağlar ile çevrili olup Yunanistan ile sınır oluşturmaktadır. Son zamanlarda şarap turizmi, seçkin bağcılık ve şaraphaneden farklı olarak önemli sosyo-coğrafi dönüşümler getirmektedir. Bu açıdan bakıldığında Vardar bölgesi Kuzey Makedonya’da en büyük ve en ünlü bağcılık bölgesidir. Bu bölgede ise coğrafi faktörler bağcılık, şaraphane ve şarap turizm açısından gelişim noktası olan Tikveş ovası en ünlü şarap turizm bölgesidir (Petrevska, 2016; Pavlov, vd., 2014). Ülkenin güneydoğusunda Yunanistan

sınırında yer alan Gevgeli-Valandova ovası, Vardar nehrinin en alçak yerinde uzanmakta olup yüzölçümü 153 km² olup yüksekliği 80 m'dir. Gevgeli-Valandova bölgesi de ülkenin önemli şarap turizm bölgelerindendir. Gevgeli-Valandova ovasının doğusuna doğru Doyran gölü çevresinde Doyran ovası yer almaktadır. Bölge zengin doğal güzellikler ve kaynaklar ile çevrelenmiş olup kültürel- tarihi yapılar ile turizm olanakları bakımından önemli bir konuma sahiptir (Jakovlev, vd., 2016).

Kuzey Makedonya'nın doğu bölgesinde yer alan ovalar: kuzeydoğuda, ortalama yüksekliği ortalama 620 m olan Eğri Palanka (Slavişte), Ovçe ovasının doğusunda Koçana (ortalama yükseklik 350 m) ovası, bölgesin doğusunda Bulgaristan sınırında Delcevo ovası (ortalama yükseklik 600 m) ve Maleşevo Dağları'nın eteklerinde yer alan Berova ovası (ortalama yükseklik 980 m)'dir.

Ülkenin güneydoğusunda Ustrumca nehir vadisi iki mekânsal üniteye ayrılmaktadır; güneydoğusunda Ustrumca ovası (ortalama yükseklik 280 m) ve kuzeybatısında Radoviş ovası (ortalama yükseklik 341 m) 'dır (Melovski, vd., 2013). Antik zamanlardan beri bilinen spa, güneyinden Belasica dağları bulunan Ustrumca ovasında, Bansko köyünde spa turizmi ile ünlüdür (Taleska, vs., 2015).

Ovalar sahip oldukları doğal çevre koşulları, kültürel çeşitlilikler, kırsal yerleşmeler, tarımsal etkinlikler, kültürel mutfak ve birçok geleneksel özellikleriyle agro-turizm için çok önemli potansiyele sahiptir (Kapan, 2018).

Turizm ve rekreasyon faaliyetleri ile ilgili olarak Kuzey Makedonya ovalarında kırsal alanlar zengin doğal ve kültürel koşullara sahip olmakla beraber sosyo-ekonomik açıdan da önemli bir role sahiptir. Kırsal turizmin bir kolu olarak da agro-turizm Kuzey Makedonya ovalarında ön plana çıkmaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere bağıcılık ve şarap turizminde Tikveş ovası önemli merkezdir. Turizmin temel unsurlarından olan çekicilikler turizmin yer seçiminde rol oynayan coğrafi kaynaklar olarak karşımıza çıkmaktadır (Özgüç,2015). Tikveş Ovası agro-turizm faaliyetlerinin sağlanması için gerekli doğal koşullara sahip bulunmaktadır. Aynı şekilde bu şartlar Prespa Ovası içinde sağlanmakta olup tarımsal faaliyetler, yerel ürünler, geleneksel mutfak ile yürütülmektedir.

1.3. İklim Özellikleri

Kuzey Makedonya’da etkili olan iklim, birçok faktöre bağlı olarak gelişmiştir. İklim şartlarının belirlenmesinden etkili olan faktörler; coğrafi konum, yer şekilleri, denizlere olan uzaklık-yakınlık durumu ve genel atmosfer sirkülasyonudur.

Ilıman Karasal İklim ülkenin büyük bir bölümünü kapladığı için Kuzey Makedonya’nın en karakteristik iklimidir. Ülkenin güneydoğusunda değişmiş Akdeniz iklimi, batısında ise Atlas Okyanusunun etkileri ile Batı rüzgarları bahar aylarında bu alanlarda yoğun yağışların yaşanmasına neden olur. Genel olarak kışın soğuk-yağışlı ve yazın sıcak-kurak geçmektedir. Ayrıca yüksek dağlık alanlar da serin yazlar ve yağışın kar şeklinde olduğu oldukça soğuk geçen kışlar yaşanmaktadır (Matevski, vd., 2018).

Genel olarak baktığımızda ülkenin büyük bir kısmını dağlık alanlar kaplaması ve yükselti farklılıklarına bağlı olarak ülkede görülen iklim tipleri çeşitlilik göstermektedir. Kuzey Makedonya’da 3 iklim tipi etkili olmaktadır.

Bu iklim tipleri; Akdeniz geçiş iklimi, Ilıman Karasal iklim ve Dağ iklimidir. Bu büyük iklim tipleri arasında geçiş iklimleri görülmektedir (Ministry of Environment and Physical Planning of the Republic of Macedonia, 2003).

Kuzey Makedonya’da bölgelere göre iklim tiplerinin dağılışı;

- Güneydoğu bölümünde, Değişmiş Akdeniz İklimi
- Merkez bölümde, karışık olarak Değişmiş Akdeniz iklimi-Karasal iklim
- Güney bölümde, Karasal iklim
- Güneybatı bölümde, Karasal iklim
- Doğu bölümde, Karasal iklim
- Kuzeybatı bölümde, Dağ/ Alpin iklimi

Değişmiş Akdeniz iklimi, özellikle Gevgeli- Valandova Vadisinde, Doyran, Ustrumca- Radoviş Vadilerinde etkili olmaktadır. Nispeten Vardar Nehri boyunca Tikveş ovası, Üsküp ovası; Bregalnitsa Vadisi ve Koçana Ovası’nda etkileri hissedilmektedir. Kara Drim Nehri boyunca Debre, Ohri ve Struga ovalarında çok az etkili olmaktadır. Bu bölgelerde iklim uzun ve kurak yazlar, ılıman ve yağışlı geçen

kışlar olarak karakterize edilmektedir. En sıcak ay olan Temmuz'da ortalama sıcaklık yaklaşık 25 °C'dir. Demir Kapı yaz aylarında sıcaklık 40 °C'ye kadar çıkabilen ülkenin en sıcak yeridir. Ocak ayı ortalama sıcaklıklar ortalama 3 °C olmaktadır.

Dağ iklimi, ülkede 1.000 m'den yüksek dağlık alanlarda görülmektedir. Uzun ve karlı kışlar, kısa ve soğuk geçen kışlar olarak iklimi karakterize edilmektedir. Dağ iklimi bölgelerinde 1.000 mm üzerinde yağmur ve kar yağışıyla ülkedeki en yüksek yağışa sahiptir (Sterijovski, 2005;68). Dağlarda kalıcı kar örtüsü Mayıs ayına kadar sürmektedir.

Ilıman Karasal İklim, Ovçe Ovası, Kumanova, Maleşova, Pelagonya, Prespa, Kırçova, Slavişte ovalarında etkili olmaktadır. Ilıman Karasal iklim nispeten soğuk-nemli geçen kışlar ve ılık- kurak geçen yazlar olarak hüküm sürmektedir. Bu iklimin görüldüğü bölgelerde ortalama sıcaklıklar da farklılıklar vardır. Bunun nedeni bölgelerin coğrafi konumları, yükseklik gibi farklılıklardır. Temmuz ayı en yüksek sıcaklıklar Ovçe Ovası'nda, Ocak ayı en yüksek sıcaklıklar Maleşova'da görülmektedir (Bergant, 2006).

Turizm aktivitelerinde bir yerin çekiciliği açısından en önemli etkenlerden biri olarak iklim özellikleri karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle bölgelerin sahip olduğu coğrafi şartlara göre iklim özelliklerindeki değişiklik o yerin iklimindeki farklılıkların yanında turizm etkinlikleri açısından bakıldığında turistlere büyük çeşitlilik sağlamaktadır.

Kuzey Makedonya'nın sahip olduğu iklim özelliklerindeki farklılıkların bulunması turizm destinasyonları, turizm aktiviteleri gibi birçok faktör üzerinde etkili olarak ülke turizminin çeşitliliğine katkı sağlamaktadır.

1.3.1. Sıcaklık

Kuzey Makedonya'da iklim ve iklim elemanlarının değerleri bölgelere göre farklılıklar göstermektedir. Başlıca 8 meteorolojik istasyonda iklim elemanlarının (Sıcaklık, Yağış, Rüzgâr, Nem, Güneşlenme süresi, Bulutluluk ve Sis) değer ölçümleri yapılmaktadır. Meteoroloji merkezlerin ölçümlerine göre, Kuzey Makedonya'da sıcaklık ortalamaları 11.1-13.3 °C arasında olduğu görülmektedir. Aylar itibariyle

baktığımızda sıcaklıklar temmuz-ağustos aylarının en yüksek seviyelere ulaşmaktadır. En düşük sıcaklık değerleri ise ocak ayında görülmektedir.

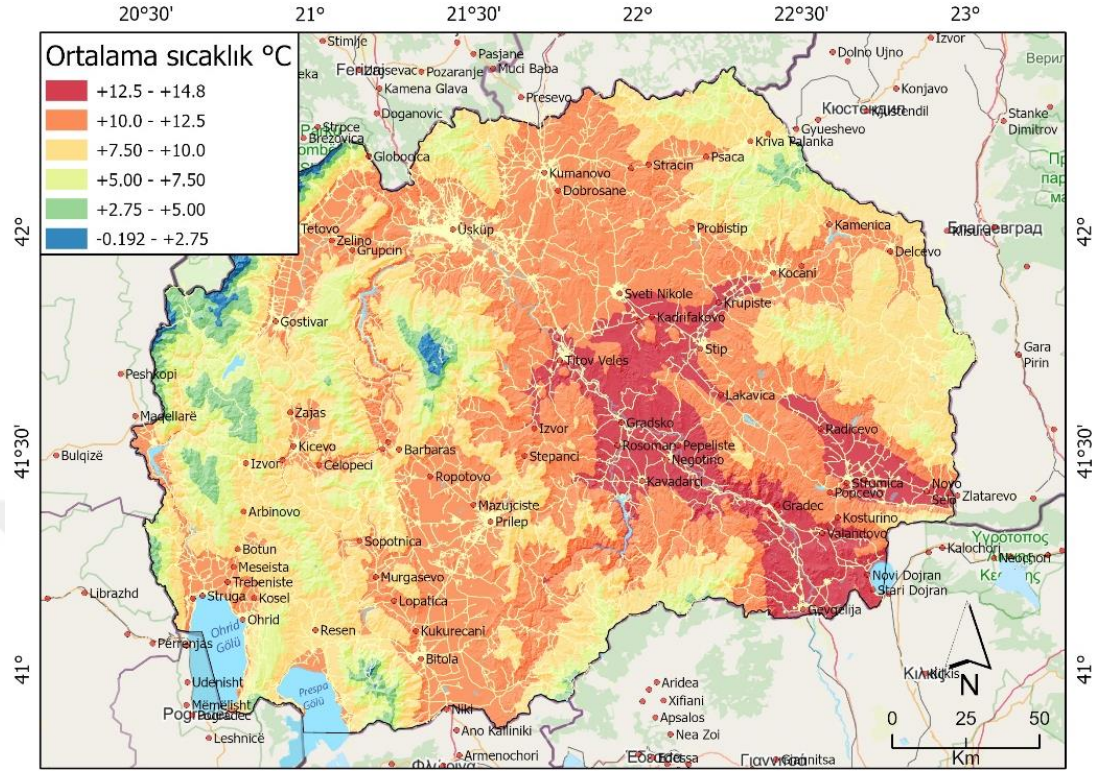
Tablo 1.3 : Kuzey Makedonya’da (1993-2019 Yılları Arasında) Aylık Ortalama Sıcaklık (°C)

Başlıca İstasyonlar	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık
Berova	-0,83	0,7	3,64	8,62	13,6	17,5	19,4	19	14,2	9,5	4,9	1
Bitola	-0,07	2,69	7,26	11,6	16,3	20,6	23,2	22,7	17,7	12,3	6,8	1,8
Demir Kapı	2,2	5,1	9,4	14,2	19,1	23,4	25,9	25,4	20,1	14,5	8,7	4,05
Eğri Palanka	0,15	2,12	5,4	10,2	15	18,7	20,8	20,9	15,7	11,1	6,3	1,7
Ohrid	1,7	3,2	6,3	10,5	15,3	19,6	21,9	21,9	17	12,1	7,6	3,3
Prilep	0,9	2,8	6,6	11,3	16,3	20,5	23	23	17,7	12,5	7	2,1
Üsküp	1,2	3,7	8,2	13,1	17,9	22,3	24,7	24,7	19,2	14,3	7,4	2,2
İştıp	1,7	4,3	8,2	13	18	22,4	24,9	24,8	19,4	14	8,3	2,9

Kaynak: Makstat Database

Değişmiş Akdeniz iklimi etkisi altında olan Gevgeli, hâkim iklim türünün özellikleri etkisiyle sıcaklık ortalamaları en yüksek olan yerdir. En yüksek yıllık ortalama sıcak değeri ülkenin güneybatı kesiminde bulunan Gevgeli’de 14,5 °C’dir. Ortalama en düşük sıcaklıklar ise 7,3 °C ile ülkenin batısında Mavrova’dır. En yüksek sıcaklıklar ülkenin güneyinde ve Vardar Nehri boyunca güney-kuzey yönünde bulunan merkezlerde görülmektedir (Popovska, 2002). Gevgeli’den sonra en sıcak yer olan Demir Kapı’da 14,3 °C, Kavadar’da 13,5 °C, Köprülü’de 13,3 °C, Üsküp’te 12 °C ‘ye düşmektedir. Sıcaklık değerleri üzerindeki değişim etkili olan Değişmiş Akdeniz iklimi ile ilgilidir.

En yüksek sıcaklıklar Demir Kapı’da 44,8 °C, Gevgeli’de 44,3 °C, Ustumca’da 43,4 °C, İştıp’te 43,2 °C, Köprülü’de 42,5 °C, Üsküp’te 41,9 °C ölçülmüştür (Zlatanoski, vd. 2013). Haziran, temmuz ve ağustos ayları sıcaklıkların yüksek seviyelerde görüldüğü dönemler olmaktadır. Eylül itibariyle sıcaklıklar azalmaya başlar. Karasal iklim özellikleri ve yükselti şartlarına bağlı olarak düşmektedir.

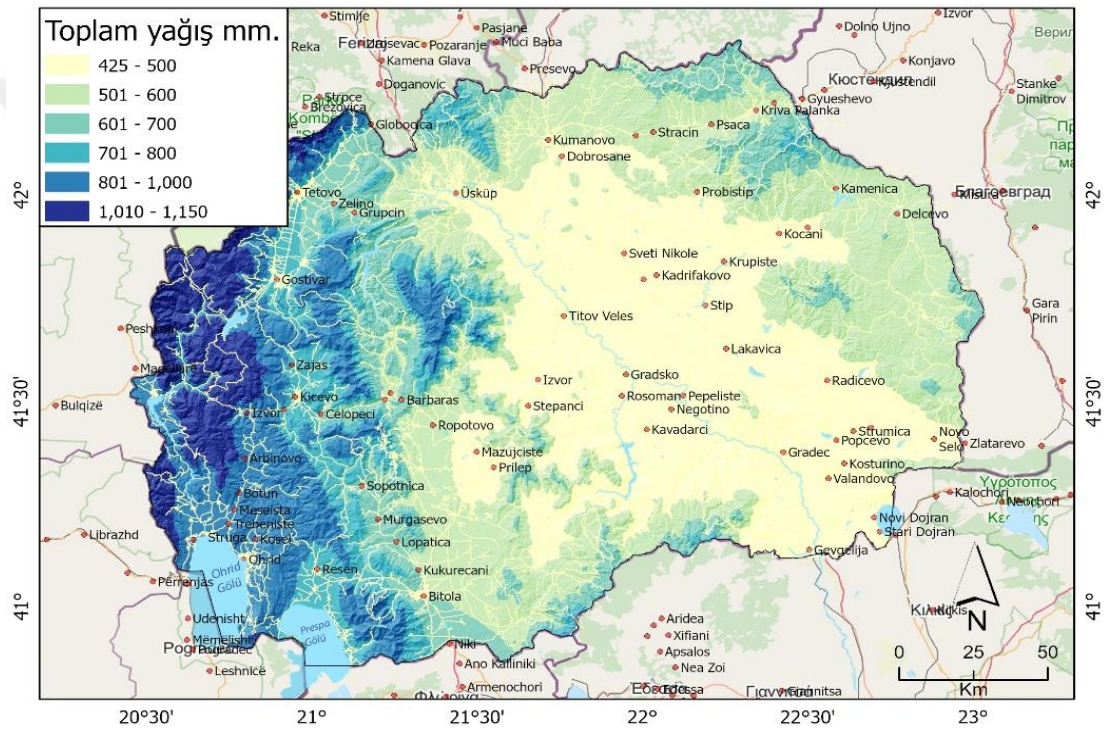

Şekil 1.2 : Kuzey Makedonya'nın Sıcaklık Dağılışı

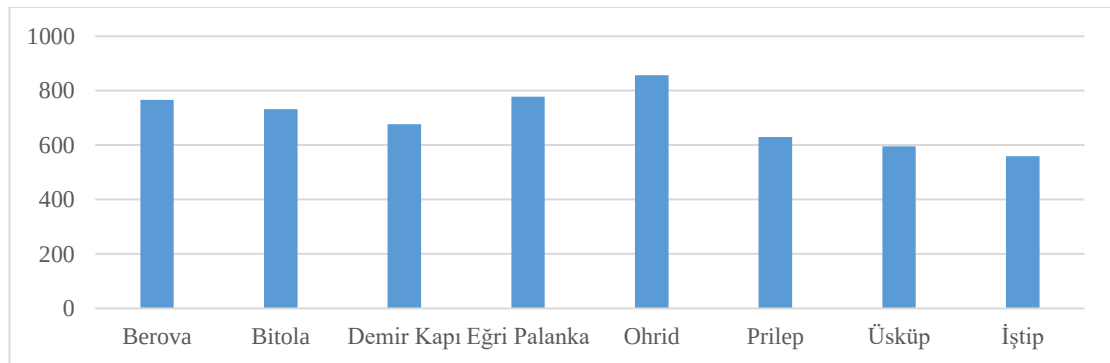
Ortalama sıcaklıklar Polog bölgesinde 11 °C, Kalkandelen'de 10 °C, Berova'da 9,2 °C'dir. Ekstrem düşük sıcaklıklar Berova'da -31,5 °C, Kalkandelen'de -28,6 °C ve Manastır'da -28 °C, Üsküp'te -25,6 °C olarak kaydedilmiştir. Sıcaklıklar üzerindeki değişiklikler genel olarak turizm ve rekreasyon faaliyetlerinde alternatif seçeneklerin oluşması bakımından önemli olmaktadır (Kapan, 2018). Kış turizm ve rekreasyon alanlarından kayak turizmi ön plana çıkmaktadır. Kar yağışı, karın kalınlığı ve karın yerde kalma süresi önemli parametrelerdir. Kuzey Makedonya'da yüksek dağlık alanlar kayak turizmi ve muhteşem dağ manzaraları ile kış döneminde turizm aktiviteleri için önemli alanlar oluşturmaktadır. Kayak merkezleri için karın kalınlığı 1 metreden fazla ve karın yerde kalma süresinin 120 günü aşan yerler kayak turizm alanları için uygundur (Gjorgievski, Nakovski, 2014). Kuzey Makedonya'da dağlık alanlarda karın yerde kalış süresi Kasım ayından Nisan hatta mayıs ayına kadar sürmektedir. Ülkede önemli kış turizm ve rekreasyon aktivite alanlarına baktığımızda Şar Dağı'nda 1.800 m yükseklikte bulunan Popova Şapka kayak merkezi, Bistra Dağı'nda 1.240 m yükseklikte bulunan Mavrova kayak merkezi öne çıkmaktadır.

1.3.2. Yağış

Kuzey Makedonya’da yağışların dağılımı düzensizdir. Yağışlardaki düzensizlikler coğrafi konum, rölyef ve hava kütlelerine bağlıdır. Adriyatik’ten gelen nemli havanın etkisiyle yağışlar en fazla ülkenin batısındaki dağlık alanlarda görülür. Ülkenin merkezinde yağışlar düşük seviyelerdedir. Doğu’da ise dağlık bölgelerde yağış miktarlarında artış görülür. Ülkenin güney kesiminde ise yağış miktarı düşük olmakla beraber büyük kısmı dağlık alanlarda görülmektedir (Donevska, 2006).

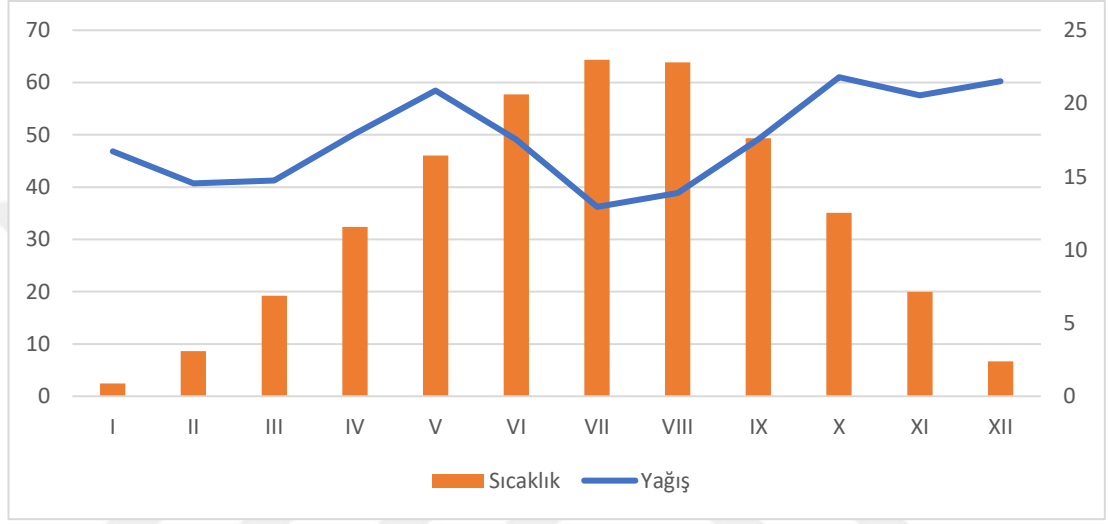
Şekil 1.3 : Kuzey Makedonya’nın Yağış Dağılışı

Grafik 1.1 : Kuzey Makedonya’da 1997-2019 Yılları Arası Yağış Ortalamaları (mm)

Kaynak: MAKStat Database

Yıllık ortalama yağış değerleri 500 mm ile 1.000 mm arasında değişmektedir. Ülkenin ortalama yağış miktarı 699 mm'dir. Kuzey Makedonya'nın batısındaki dağlarda yağış değerleri 1000 mm aşmaktadır (Zikov, vd., 2014). Ülkenin orta kesiminde alçalan rölyefle beraber yağış miktarında azalma görülmekte olup doğuya doğru yükseltinin artışı ile beraber yağış miktarı da bu doğrultuda artış göstermektedir.

Grafik 1.2 : Kuzey Makedonya'da Ortalama Sıcaklık-Yağış Değerlerinin Aylara Göre Dağılışı

Kaynak:MAKStat Database

Yağışların aylara göre dağılışına baktığımızda en fazla nisan ve ekim aylarında, en az yağış ise temmuz ayında görülür. Kış aylarında kar yağışları yüksek dağlık alanlarda miktar açısından önemli olmaktadır. Popova Şapka, Bistra, Stogovo, Pelister'de kar yağış miktarı yüksek ve kar kalınlığı 2 metreden fazla olmaktadır (Dimitrov, vd., 2018).

Kuzey Makedonya'da ortalama nem oranı %68,9'dur. Haziran (60,2)-Temmuz (55,5)-Ağustos (56,5) ayları nem oranları en düşük olduğu aylardır. Bu bakımdan yaz turizm ve rekreasyon aktiviteleri için ideal bir hava yaşanmaktadır.

1.3.3. Rüzgarlar

Kuzey Makedonya'da rüzgarlar çoğunlukla kuzey ve güney yönlü olarak eserler. Güney rüzgarları ılık deniz havasını taşıdıkları için kış döneminde sıcak hava getirirler. Kuzey rüzgarları ise kıtasal soğuk hava getirirler. Kuzey Makedonya'da etkili

olan en önemli rüzgâr sistemi Vardar Nehri Vadisi boyunca esen Vardarets (Vardarec) rüzgarıdır. Ülkenin kuzeybatısından Selanik Körfezi'ne doğru esmektedir. Yıl boyu rüzgârın ortalama hızı 3,0 m/s'dir. Mart ayında maksimum hızda (15,5 m/s) esmektedir. Vardarets rüzgârı soğuk ve kurudur. İkinci önemli olan rüzgâr sistemi, Vardarets rüzgârın tam tersi yönünde Vardar vadisi boyunca esen Yugo (Jug) rüzgarıdır. Bu rüzgâr sıcak rüzgâr olarak karakterizedir. Tüm yıl etkili olmasına karşın çoğunlukla mart, nisan ve kasım aylarında esmektedir. Gevgeli-Valandova vadilerinde, Valderets ve Yugo rüzgarları çoğunlukla etkisi hissedilmektedir. Yugo rüzgarları bu bölgede ilkbahar ve sonbaharda daha çok eser (Melovski, 2008). Genel olarak baktığımızda Valdarets rüzgârı ülkede hava sıcaklıklarını düşürmektedir. Yugo rüzgârı ortalama aylık esme hızı 2,1 m/s'den daha azdır. Kış döneminde daha çok ılık hava yaşanmasında etkilidir. Topografik şartlar nedeniyle batı rüzgarları çok etkili olmamaktadır. Bu yönden gelen rüzgarlar daha çok yağış getirmektedir.

Vadilerin yüksek dağlarla çevrili olduğu alanlarda yerel rüzgarlar oluşmaktadır. Baba Dağı'ndan, Pelister rüzgârı kuzeydoğusunda bulunan Manastır'a esmektedir. En fazla rüzgârlı alanlar; ülkenin batısında Mavrova'da bulunan Lazarpole köyü, Eğri Palanka, Ohrid ve Popova Şapka'dır. En az rüzgârlı bölgeler ise; Berova, Kavadarci, Köprülü, Pirlepe'dir (Gjorgievski-Nakovski, 2014). Yaz turizminde önde gelen turizm ve rekreasyon alanlarından biri olan Ohri Göl'ünde, yüksek sıcaklıklar karşısında etkili olan rüzgarlar serinletici bir hava getirerek ferahlama sağlamaktadır.

1.3.4. Güneşlenme Süresi ve Bulutluluk

Turizm ve rekreasyon faaliyetlerinde etkili olan iklim elemanlarından, güneşlenme süresi ve açık günler sayısı, güneşten uzun süre faydalanmaya ve rekreasyon faaliyetlerine olanak sağlaması bakımından çok büyük öneme sahiptir (Kapan, 2018). Kuzey Makedonya'da yıllık ortalama güneşlenme süresi 2100 ile 2400 saat arasındadır. Vardar bölgesinin güneyi güneşlenme süresinin yüksek olduğu alandır. Önde gelen turizm merkezlerinden biri olan Üsküp'te ise açık günler sayısı 73 gün, yıllık güneşlenme süresi ortalama 2110 saattir.

En çok güneşlenme temmuz ayında, en az ise aralık ayındadır. Yaz döneminde güneşlenme süresinin uzunluğu ve havanın açık olması dolayısıyla göl alanlarını

çekici kılmaktadır. Bu konuda önde gelen alanlardan biri olan Ohri Gölünde, yıllık ortalama 2330 saat güneşlenme süresini ve açık günler sayısı 104 günü bulmaktadır. Bu durum da güneşli geçen günler rekreasyon aktiviteleri için elverişli bir ortam yaratmaktadır.

Turizm ve rekreasyon faaliyetlerini etkileyen (yağışla da ilişkili olabilen) bir başka iklim elemanı da bulutluluktur (Timor, 2004). Bazı bölgelerde, örnek olarak Kaliforniya kıyısı boyunca görüldüğü gibi, soğuk deniz sularından geçen sıcak havayı serinletmesi ve sisli-kapalı bir mekân yaratması ama hava akımını karaya varması ile çok az miktarda yağışın meydana gelmesi gibi büyük oranda ve uzun süreli olarak bulutluluk ya da sis gözlenebilir (Özgüç, 2015: 46). Bu durum turizm ve rekreasyon faaliyetleri üzerinde olumsuz bir etkiye neden olmaktadır. Kuzey Makedonya yıllık ortalama bulutluluk, onda 6,3-2,8 arasında değişme gösterir.

Kışın bulutluluk oranı ortalama 6,1 oranlarında olup yaz döneminde ortalama 3,2 değerlerinde olmaktadır. En düşük bulutluluk oranı Ohri’de onda 2,8 değerindedir. Bu durumda yaz dönemi için düşük bulutluluk değeri ile uygun bir ortam oluşturmaktadır.

1.4. Topraklar

Kuzey Makedonya’da topraklar küçük mesafelerde büyük değişikliklerle toprak çeşitliliği göstermektedir. En çok rastlanan toprak türleri kolüvyal topraklar, alüvyonlu topraklar, humuslu topraklar, kırmızı toprak, kahverengi toprak, kumlu-killi toprak, tuzlu topraklardır.

Tablo 1.4 : Kuzey Makedonya’nın Toprak Türleri
(Kartografik birimlerle WRB’nin toprak sınıflandırmasına göre)

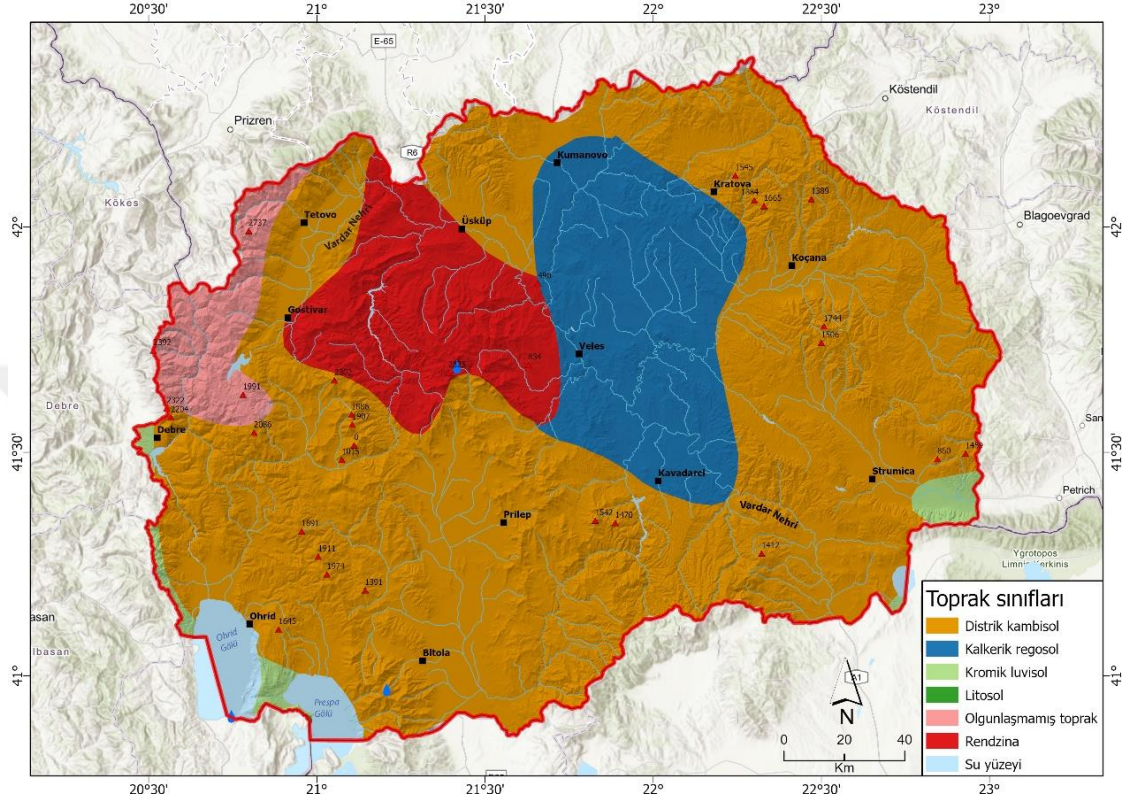
YÜZEY ŞEKİLLERİNE GÖRE TOPRAK TÜRLERİ	
DAĞLIK BÖLGE TOPRAKLARI	
Toprak Tipi	Hektar
Litosol	38.502
Litosol, Kalker	1.128
Karışık Regosol ve Litosol	70.898
Karışık Hümic Eutric ve Umbric Regosol (Umrisol)	154.747
Karışık Hümic Eutric ve Umbric Regosol (Umrisol)ve Regosol	34.889
Karışık Hümic Eutric ve Umbric Regosol (Umrisol) ve Letisol	1.124
Karışık Hümic Eutric ve Umbric Regosol (Umrisol), Regosol ve Letisol	80.603
Karışık Hümic Eutric ve Umbric Regosol (Umrisol) ve Albic Luvisol	930
Rendzina Litosol	146.229
Karışık Rendzina Litosol ve Litosol	13.979
Karışık Rendzina Litosol ve Chromic Leptic toprak sert kireçtaşları üzerinde	35.050
Rhodic Leptic Litosol toprak sert kireçtaşları üzerinde	260
Karışık Rhodic Leptic ve Chronomic Leptik Litosol toprak sert kireçtaşları Üzerinde	1.471
Chromic Leptic Luvisol toprak sert kireçtaşları üzerinde	82.879
Cambisol (Kahverengi orman toprağı)	395.957
Karışık Cambisol ve Regosol	86.831
Karışık Cambisol, Litosol ve Regosol	127.721
Karışık Cambisol, Humic Eutric ve Ubric Regosol (Umbrisol)	54.437
Karışık Cambisol, Humic Eutric ve Ubric Regosol (Umbrisol) ve Litosol	98.780
Karışık Cambisol ve Litosol	7.555
TOPLAM	1.434.070
GÖL TARAÇALARI VE TEPELİK ALANLARIN TOPRAKLARI	
Toprak Tipi	Hektar
Regosol	102.310
Karışık Regosol ve Vertisol	28.962
Karışık Regosol ve Alluvial	584
Humic Kalkerli Regosol	47.616
Karışık Humic Kalkerli Regosol, Regosol ve Litosol	9.071
Karışık Humic Kalkerli Regosol, Regosol ve Vertisol	6.385
Karışık Humic Kalkerli Regosol ve Litosol	3.362
Vertisol	60.537
Karışık Vertisol, Regosol ve Litosol	47.305
Karışık Vertisol ve Humic Kalkerli Regosol	32.833
Karışık Vertisol, Humic Kalkerli Regosol ve Regosol	9.906
Karışık Versiol, Chromic Luvisol Saproliite üzerinde ve Regosol	40.181

Karışık Albic Luvisol ve Regosol	7.130
Karışık Çernezyom ve Humic Kalkerli Regosol	2.984
Karışık Çernezyom, Humic Kalkerli Regosol ve Vertisol	9.906
Karışık Humic Kalkerli Regosol ve Regosol	68.926
Chromic Luvisol saprolite üzerinde	96.030
Karışık Chromic Luvisol saprolite üzerinde ve Regosol	45.860
Karışık Chromic Luvisol saprolite üzerinde, Humic Kalkerli Regosol ve Regosol	14.538
Karışık Chromic Luvisol saprolite üzerinde ve Alluvial	1.324
Karışık Chromic Luvisol saprolite üzerinde, Regosol, Humic Kalkerli Regosol ve Vertisol	8.500
Karışık Chromic Luvisol saprolite üzerinde ve Vertisol	14.539
Karışık Chromic Luvisol saprolite üzerinde, Humic Kalkerli Regosol ve Vertisol	6.823
Karışık Chromic Luvisol saprolite üzerinde ve Albic Luvisol	2.188
Karışık Chromic Luvisol saprolite üzerinde, Albic Luvisol ve Regosol	751
Albic Luvisol	13.942
Aric Regosol	15.612
Spolic Regosol	84
TOPLAM	698.189
EĞİMLİ ALANLARIN TOPRAKLARI	
Toprak Tipi	Hektar
Kolüvyal Toprak	159.132
Aric Regosol	735
Hortic Anthrosol	527
TOPLAM	160.394
OVALARDA TOPRAKLAR	
Toprak Tipi	Hektar
Alüvyal	109.645
Alüvyal (Alüvyal ve Kolüvyal toprak)	2.540
Karışık Alüvyal ve Gleysol	1.197
Karışık Alüvyal ve Mollic Alluvial	309
Mollic Alluvial	18.295
Karışık Mollic Alluvial ve Mollic Vertic Gleysol	1.015
Gleysol	10.061
Karışık Gleysol ve Histosol	934
Mollic Vertic Gleysol	6.883
Karışık Tuzlu ve Alkali toprak	10.806
Planosol	1.160
Histosol	175
TOPLAM	163.020
TOPLAM	2.455.673

Kaynak: Filipovski,2016

Tablo 1.4'e baktığımızda rölyef formlarına göre toprak tipleri yer almaktadır. Tabloda dağlık alanlarda 1.434.070 ha (%57,37), göç taraçaları ve tepelik alanlarda 698.189 ha (%27,93), eğimli bölgelerde 160.394 ha (%6,42) ve ovalarda 163.020 ha (%6,52) topraklar hakimdir. Dağlık bölgelerde karışık Humic Eutric ve Umbric Regosol

(Umbrisol)-Litosol, Rendzie Litosol, Cambisol, karışık Cambisol-Litosol-Resogol topraklar çoğunlukla bulunmaktadır.

Şekil 1.4 : Kuzey Makedonya’da Toprak Gruplarının Dağılışı

Kahverengi orman toprakları, Kuzey Makedonya’da en yaygın toprak türüdür. Dağlık toprakların yaklaşık 1/3 oluştururlar. Rendzina topraklar sert kireçtaşları ve dolomitler üzerinde bulunur. Yüksek kil ve hümik asit içeriğine sahip olan bu topraklar humus bakımından da zengindir (Mitkova-Mitrikeski, 2005). Göl taraçaları ve tepelik alanlanlarda Regosol, Kalkerli Regosol, Vertisol, Chromic Luvisol, Albic Luvisol topraklar çoğunlukla kaplamaktadır. Bölge topraklarının ortak özelliklerine baktığımızda; çok belirgin erozyon, kompakt kayalardan yoksun kırıntı sedimentler üzerinde toprak oluşumu, yüksek kil varlığı, bazı topraklarda (Vertisoller ve Albic Luvisoller) dokusal farklılaşmanın meydana gelmesine bağlı olarak fiziksel özelliklerinin bozulması, yetersiz miktarda humus ve besin ve nispeten iyi kimyasal özellikler hakimdir (Markoski, vd., 2018). Eğimli alanlarda Kolüvyal topraklar hakimdir. Kolüvyal topraklar, dağların yamaçları boyunca taşınan materyallerin birikmesi ile oluşan, humus bakımından fakir heterojen yapıdaki topraklardır.

Ovalarda yüzeyin büyük kısmını alüvyal topraklar kaplamakla beraber Gleysoller, Tuzlu ve Alkali toprak türleri bulunmaktadır. Toprak özelliklerine bakıldığında; yapısı killi kum şeklinde olan alüvyal topraklar homojen yapıda olup besin maddeleri bakımından zengindir, Gleysoller dokusu heterojen olup silt, kil, ince kum yapısında bulunan humus bakımından zengin topraklardır. Halamorfik topraklar (Tuzlu ve Alkali Topraklar) küçük alanlarda görülmektedir. Oluşumları iklim koşulları ve tuzlu yeraltı sularının bulunduğu bölgenin koşulları ile ilgilidir (Markoski, vd., 2018- Mitkova, Mitrikeski, 2005).

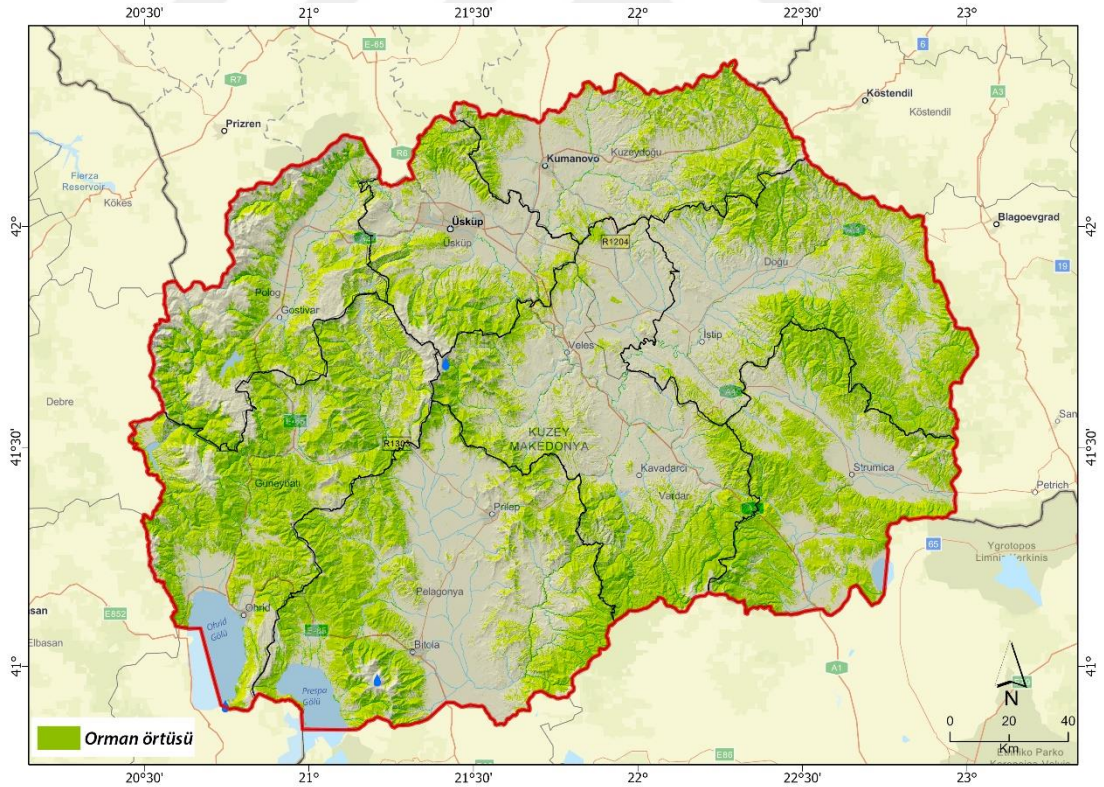
Ovalarda alüvyal ve gleysol toprakların varlığı tarımsal üretim için büyük bir öneme sahiptir. Mevcut sahip oldukları toprak özellikleri sayesinde tarımda potansiyeli yüksek verimi sağlamaktadır. Alüvyal topraklar Prespa, Ohri-Struga, Ustrumca, Üsküp, Gevgeli-Valandova, Pelagonya, Tikveş ve Koçana ovalarında yaygındır. Humus bakımından Kumanova, Üsküp, Pelagonya, Tikveş, Koçana, Doyran ovaları humus bakımından zengindir. Tikveş Ovasında bağcılık için uygun koşulların bulunması elverişli iklim şartlarının yanında verimli topraklara da sahip olmasıyla gerçekleşmektedir. Bu bölgede kırsal turizmin gelişmesinde organik tarım ürünlerinin kalitesi ve çeşitliliği önem kazanmaktadır. Bağcılık ve şarap turizminin gelişimi geleneksel üretim ile agro-turizmin gelişmesi için potansiyel oluşturmaktadır.

Tarımsal üretimde iklim şartlarının yanında toprak özellikleri de önemlidir. Tikveş Ovası, toprak tür ve çeşitlilik açısından tarımsal üretim için gerekli şartlara sahiptir. Ovanın verimli toprak koşullarına sahip olması, geleneksel olarak tarımsal üretimin çeşitliliği ve kalitesini arttırarak bölgede kırsal turizmin gelişmesinde potansiyel oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak ovada gelişen bağcılık ve şarap turizmi gelişmekte olup bu durum agro-turizm açısından da önem kazanmaktadır.

1.5. Bitki Örtüsü

Kuzey Makedonya'nın Akdeniz ve Avrupa-Sibirya bölgeleri arasındaki konumu nedeniyle bitki örtüsü çeşitliliği çok zengindir. (Evans, 2007). Kuzey Makedonya'da birçok biyocoğrafik bölgeler ayırt edilmektedir:

- Akdeniz biyocoğrafik bölgesinin alt Akdeniz bölgesi olan Vardar Vadisinin güney bölümü ve Doyran Gölü yakınındaki alanı içerir. Bu bölgelerde Akdeniz bitki örtüsüne ait olan bitkiler görülmektedir.
- Orta Avrupa biyocoğrafik bölgesi, Kuzey Makedonya'nın büyük kısmında baskın olan meşe ormanları bulunmaktadır.
- Kuzey Makedonya'nın orta kısmı, bozkır benzeri bitki örtüsü olan tipik bozkır çiçek unsuru ile temsil edilir.
- Kuzeydeki biyocoğrafik bölge, öncelikle Avrupa biyomunu içerir. Boreal tipte iğne yapraklı ormanlar görülmektedir. Dağlık orman alanlarında Kayın ağaçları ile ayırt edilirken, Subalpin dağlık alanlarında kuzey çiçek öğeleri bulunur.
- Orta-güney Avrupa dağlık biyocoğrafik bölgesi, alp ve subalpin florasına yüksek dağlık alanlarda rastlanılmaktadır (Matevski, vd. 2003).

Şekil 1.5 : Kuzey Makedonya'nın Ormanların Dağılışı

Kuzey Makedonya’da ormanlık alanlar 1.019.253 hektar ile ülkenin %39’unu kaplamaktadır. Ülke topraklarında geniş alan kaplayan orman bitki örtüsü zengin ve önemli çeşitlilik göstermektedir (Şekil 1.5).

Tablo 1.5 : Kuzey Makedonya’da Türlerle ve Bölgelere Göre Ormanlık Alanlar, 2019

	Toplam	Vardar Bölgesi	Doğu Bölgesi	Güneybatı Bölgesi	Güneydoğu Bölgesi	Pelagonya Bölgesi	Polog Bölgesi	Kuzeydoğu Bölgesi	Üsküp Bölgesi
Geniş Yapraklı Türler	596.715	51.929	81.136	127.297	97.006	98.755	46.416	49.199	44.977
Kayın	242.817	10.907	39.687	46.302	24.565	40.188	30.328	28.713	22.127
Meşe	292.269	37.914	34.824	76.595	43.694	53.223	11.955	16.645	17.419
Kestane	5.267	-	2.888	-	2.019	-	219	-	43
İğne Yapraklı Türler	63.884	7.127	12.574	12.098	9.208	10.734	1.832	5.045	5.266
Çam	2.277	-	-	1.691	317	134	91	37	7
Kökner	5.724	128	-	2.358	1.365	412	1.179	65	217
Karaçam	40.001	5.458	11.151	6.365	4.265	4.363	540	4.321	3.538
Sarıçam	6.275	146	1.278	467	1.935	1.848	20	483	98
Makedon Çamı	3.397	3	-	-	-	3.353	2	39	-
Karışık Ormanlar	314.278	59.943	45.533	38.023	31.857	57.494	34.011	22.142	25.278
Bozulmuş Ormanlar	44.376	10.019	2.972	11.578	5.996	2.689	6.502	420	4.200
TOPLAM	1.019.253								

Kaynak: MAKStat Database

En yaygın olan ormanlar: yapraklarını döken ağaçlar, iğne yapraklı ağaçlar, karışık ormanlar ve bozulmuş ormanlardır. Yayvan yapraklı ormanlar, ülkede ormanlık arazilerin 569.715 hektarlık alanı ile %55’ini kaplamaktadır. İğne yapraklı türler 63.884 hektarlık alanda görülüp ormanlık arazinin %6,2’sinde görülmektedir. Karışık ormanlar 314.278 hektarlık alana, bozulmuş ormanlar ise 44.376 hektarlık alana yayılmaktadır. Yapraklarını döken ormanlardaki ağaç türleri çoğunlukla meşe kayın ve kestane ağaçlarıdır. İğne yapraklı ormanların ağaç türleri çoğunlukla çam, kökner, karaçam, sarıçam ve Makedon çamıdır.

Meşe bölgesi, ovalar ve yaylalarda 1.200 m'ye kadar alanlara yayılmıştır. Meşe ormanları baskın olmakla beraber karışık olarak bulunan kestane, kavak ve söğüt ağaçları bulunur. Kayın bölgesi, 1.200-1.700 m arasındaki dağlık alanları kapsamaktadır. Alt dağ Kayın bölgesi 1.200-1.400 m arasında bulunur. Kayın ormanlarının yanı sıra Çam ormanı toplulukları burada bulunabilir ayrıca kayın ve köknar ağaçları görülmektedir. Alt-Alpin bölgesi, 1.700 m ve yaklaşık 2.100 m arasındadır. Ladin, Çam ve Makedon çamı bulunmaktadır (Ministry of Environment and Physical Planning, 2010).

Dağ ekosistemleri özellikle 2.000 m yüksekliğin üstündeki dağlarda- Belasica, Bistra, Deshat, Galiçica, Yakupitsa, Korab, Kozhuf, Osogovo, Pelister, Şar dağları, Stogovo – uygun gelişme koşullarına sahiptir. 1.800 m'nin üzerinde dağ ve yüksek dağ bitki örtüsü çok zengin ve çeşitlidir. Subalpin ve Albin bitki toplulukları 1.600-2.700 m yükseltilerde yayılmaktadırlar (Matevski, vd. 2003).

Tablo 1.6 : Kuzey Makedonya'da Orman Alanlarının Yıllara Göre Alan değişimi (ha)

Yıllar	Alan (ha)
1990	912
2000	957.55
2010	960.431
2011	981.812
2012	988.835
2013	987.545
2014	983.388
2015	994.403
2016	1.001.665
2017	1.001.489
2018	1.007.095
2019	1.019.253

Kaynak: MakStat Database

Günümüze oranla geçmişte büyük orman tahripleri yaşanmıştır. Bunun sonucu olarak da bir dizi ekolojik alan olumsuz etkilenmiş olup erozyon süreçleri ve arazi bozulmaları gibi büyük sorunlara sebebiyet vermiştir. Ağaçların tahribi ve ormanlık alanların daralması üzerine yaşanan sorunlara karşı bu çoraklaşan alanlarda yeniden ağaçlandırma çalışmaları başlamıştır. İlk ağaçlandırma çalışmaları 1914 yılında

başlamıştır. İlk periyod 1953-1970 yılları arasında ikinci periyod 1971-1990 arasında ve üçüncü periyod 1991-2007 yılları arasında yapılmıştır (Kolevska, vd., 2017). Ağaçlandırma çalışmaları yanında ayrıca yaşanan orman yangınları bu alanlara büyük zararlar vermiştir. 2004-2013 yılları boyunca 2.046 orman yangını kaydedilmiştir (Forest Fires Country Study, 2015).

Yaşanan orman yangınları nedeniyle ormanlık alanlar büyük tahribat görmüştür. Meşe ormanları, çalılıklar ve iğne yapraklı ormanlar özellikle etkilenmiştir. Galiçica Milli Parkı'nda, 2007'de iki büyük 7.000 hektar civarında toplam park bölgesinin yaklaşık %30'unu etkileyen yangınlar kaydedilmiştir. Pelister Milli Parkı'nda çıkan yangınlarda 194,3 hektarlık bir alan yangınlarla tahrip olmuştur. Ülkede 2013 yılında ormanlık alanların 987.545 ha alan kapladığı görülmektedir. Ormanların tahribatına karşı verilen mücadele karşısında ormanlık alanların kapladığı alan büyümüştür. Ülkedeki mevcut durumda ise 1.019.253 ha alan ormanlarla kaplı bulunmaktadır.

Tablo 1.7 : Kuzey Makedonya'da Ormanlaştırma, Yıllara ve Türlerine göre

Yıllar	Toplam (ha)	Yaprak Döken Ağaçlar	İğne Yapraklı Ormanlar
2000	2.370	229	2.141
2001	1.879	229	1.650
2002	1.979	444	1.535
2003	2.879	845	2.034
2004	1.978	482	1.496
2005	2.063	568	1.495
2006	2.106	549	1.557
2007	1.804	586	1.218
2008	2.866	940	1.926
2009	3.973	1.929	2.044
2010	2.969	1.233	1.736
2011	2.081	749	1.332
2012	1.378	493	885
2013	1.501	486	1.015
2014	1.064	343	721
2015	1.211	970	241
2016	1.044	828	216
2017	553	109	444
2018	959	723	236
2019	965	564	401

Kaynak: MAKStat Database

Kuzey Makedonya’da orman alanlarında ağaçlandırma projeleri ülkede yaygın olarak görülen yapraklarını döken ağaçlar ve iğne yapraklı ağaçlar ile yapılmıştır (Kolevska, vd., 2017). Ülkede otlak araziler: çayırlar (59.685 ha) ve otlaklardan (744.667 ha) oluşmaktadır. Çayırlar 80-1.000 m arasında sulamanın mümkün olduğu alanlarda ve dağ kuşağının 1.000-1.400 m yükseltilerde görülmektedirler.

Dağlık otlaklar en çok Şar dağı, Bistra, Yakupitsa, Galiçica, Baba, Kozuf ve Osogova dağlarında bulunur. Alçak otlak alanları, engebeli arazilerde, dağ geçitlerinde ve Vardar vadisi boyunca yaygındır. Vardar vadisinin orta bölümlerinde Köprülü, Negotin ve İştip arasındaki alanda Ovçe ovasının küçük bölümünde yarı step bitki örtüsü gelişmiştir (Forest Fires Country Study, 2015). Endemik kavramı, yeryüzünün belirli bir alanında görülen ve o bölgenin sahip olduğu ekolojik şartlarına göre yaşayan-yetişen flora ve fauna türleri için kullanılmaktadır.

Balkanların merkezinde yer alan Kuzey Makedonya’da, coğrafi konumu ve sahip olduğu çeşitli doğal coğrafi özellikleriyle endemizm yüksek seviyededir. Endemik ve relikt türlerdeki zenginliği ile Avrupa biyoçeşitliliğinin büyük bir kısmının Kuzey Makedonya’da yer almasıyla kıtada ön plana çıkmaktadır. Kuzey Makedonya’da 7.000’den fazla takson bitki türü bulunmaktadır. Alt türlerle beraber 313 endemik bitki türe sahiptir (Ministry of Environment and Physical Planing, 2010).

Kuzey Makedonya’da endemizmin en yüksek olduğu yerlere baktığımızda Ohri Gölü ve çevresi başta olmakla beraber Prespa Gölü, Doyran Gölü; Dağlık alanlardaki endemizm alanlarında en başta Galiçica ve Şar Dağları sonrasında Yakupitsa- Karadzica, Pelister, Nice, Kozuf Dağları; Akarsu Geçitlerinde endemizm en fazla Treska, Vardar bölgesinde Taor ve Demir Kapı Boğazları, Babuna, Raets, Kara Nehir; Alçak alanlardaki endemizm Mrezhichko- Alshar, Mariovo (Pirlepe, Manastır civarında), Pirlepe (Markovi Kuli,Treskavets), Kozyak-Pletvar- Sivets, Üsküp (Vodno-Kitka), Krivolak-Orlovo Brdo’dur (Matevski, vd., 2003). Kuzey Makedonya’nın daha sayılmamış birçok endemik türü ile biyolojik yelpazenin ne kadar çok geniş olduğu görülmektedir. Bu kapsamda ülke turizminde biyolojik zenginliğin değerlendirilmesiyle ekoturizm için büyük potansiyel oluşturmaktadır. Turizm destinasyonlarının seçimlerine bakıldığında gün geçtikçe daha çok doğal

yaşam alanlarına kayıyor olması Kuzey Makedonya'nın sahip olduğu doğal yaşam alanlarının önemini ortaya koymaktadır.

1.6. Hidrografiya

Akarsular, göller, denizler, yer altı kaynakları gibi hidrografik kaynaklar turizm ve rekreasyon faaliyetleri için önemli doğal çekicilik unsurlarıdır. Bu kaynaklar güneş, manzara ve diğer özelliklerle turizmin gelişmesinde temel güdü olmaktadır. Denize kıyısı olmayan Kuzey Makedonya'da su kaynakları, yeraltı suları ve yüzey sularını içermektedir. Hidrografik kaynaklar çok sayıda mineralli su kaynakları, güçlü karstik kaynaklar, dereler, akarsular ve göllerdir.

Kuzey Makedonya'da akarsular üç havzaya bölünmüştür: Adriyatik, Karadeniz ve Ege Havzası'dır. Ege Havzası, yüzölçümü 22.319 km² ile en büyük havza olup ülkenin %80'nini kapsamaktadır. Ege akarsu havasında en büyük nehir olan Vardar Nehri, 20,535 km ile bu havza alanının %87'ini kapsamaktadır. Kuzey Makedonya'nın %7'lik alanında, Ege havasında yer alan Ustrumca (Strumica) Nehri 1.532 km alan kaplamaktadır. Adriyatik Havzası'nda, Kara Drim Nehri ülkenin %13'lük alanında yer almaktadır (Matevski, vd., 2003). Karadeniz havzası 44 Km ile Kuzey Makedonya'nın kuzeyinde %0,17'lik küçük bir alanı kaplamaktadır. Bu havzada yer alan Binanchka Morava nehri, Karadeniz'e boşalmaktadır (Zlatanovski, vd., 2013). Vardar Nehri, Kuzey Makedonya'nın en uzun ve en önemli akarsuyudur. Vardar Nehri'nin uzunluğu 388 km olup 301 km 'si Kuzey Makedonya sınırları içerisindedir. Vardar Nehri, Şar dağının eteklerinde Gostivar şehrinin batısında bulunan Vrutok Köyü'nden kaynaklanmaktadır (Radevski, vd., 2019:361). Kaynağın rakımı 683 m'dir. Vrutok köyünden kaynaklanan nehrin akışı kuzeybatı yönünde Kalkandelen'e sonrasında doğu yönünde devam ederek Üsküp ulaşır. Üsküp'ten güneybatı yönünde devam ederek Köprülü ve Gevgeli şehirlerinden akışına sürdürür. Nehir Gevgeli'den sonra ülke sınırından çıkarak Yunanistan'da akışını sürdürüp buradan Ege Denizi'nin kuzeyinde Selanik Körfezine dökülür. Vardar Nehri 5 vadi ve 4 boğaz oluşturmuştur. Bu alanlar; Polog Vadisi, Köprülü Vadisi, Tikveş Vadisi, Üsküp Vadisi, Valandova-Gevgeli Vadisi, Taor Boğazı, Köprülü Boğazı, Demirkapı Boğazı, Derven Boğazı'dır (Popov, vd., 2014).

Vardar Nehri'nin oluşturduğu boğazlar, ülkede olağanüstü güzellikte manzaraları ortaya çıkarmıştır. Doğal manzaralara sahip bu alanlar jeoturizm açısından önemli rekreasyon alanlarıdır. Vardar Nehri akışı boyunca 27 akarsu kolu vardır. Bunlardan başlıca büyük kolları; Pena, Treska, Lepenac, Marko Nehri, Kadina Nehri, Pçinya, Topolka, Babuna, Bregalnitsa, Kara Nehir, Boşava, ve Anska Nehir'leridir.

Maleşova dağlarından kaynaklanan Bregalnitsa Nehri, 225 km uzunluğu ile Vardar Nehri'nin sol kollarından en uzun ve Kuzey Makedonya'nın en büyük ikinci nehidir (Zlatanovski, vd., 2013). Vardar'ın sağ kollarından Treska Nehri, Kırçova'nın doğusuna yakın bir alandan kaynaklanmaktadır. 138 km uzunluğa ve 2.250 km² havza alanına sahip olan nehir, Kırçova, Makedonski Brod merkezlerinden geçip kuzeye doğru ilerleyerek Üsküp'te Gorçe Petrov yakınlarında Vardar Nehrine dökülmektedir. Treska Nehri üzerinde Matka, Kozyak ve Sveta Petka barajları bulunmaktadır.

Kuzey Makedonya'da doğal güzelliği ile ön planda olup turistlerin cazibe merkezlerinden biri olan Matka Kanyonu, Üsküp yakınlarında Treska Nehri Vadisi'nde bulunmaktadır. Vardar'ın sağ kollarından bir diğeri 207 km uzunluğu ile Kara Nehir'dir.

Demir Hisar kasabasının yakınlarından kaynaklanıp önce güneye doğru Pelagonya Ovası'nda akışına sürdürüp Skoçivir girdabından kuzeye doğu yönelerek Tikveş Ovası'na doğru uzanarak ülkenin merkezinde Gradsko-Rosoman köyleri yakınında Vardar Nehri'ne dökülmektedir.

Ege havzasına dökülen ikinci önemli nehir ise ülkenin doğusunda yer alan Ustrumca Nehri'dir. Ustrumca Nehri 75 km uzunluğu ile kaynağını Plačkovica Dağı'ndan almaktadır. Ustrumca şehrinde akışını sürdürüp Bulgaristan'ın güneybatı yönünde ilerlemektedir (Popovska & Geshovska, 2014).

Adriyatik Havzası'nda yer alan Kara Drin Nehri, Struga Şehri'nde Ohri Gölü'nün kuzeyinde gideğenle nehrin kaynağını oluşturmaktadır. Nehir 56 km uzunluğu ile kaynağını aldığı yerden itibaren akışını kuzey yönünde sürdürerek Debre şehrinin batısında Arnavutluk'ta akışını sürdürmektedir. Kara Drin üzerinde iki büyük baraj (Spilje ve Globochiça) ve hidroelektrik santralleri kurulmuştur (Zinke, 2004).

Nehrin başlıca önemli kolu olan Radika Nehri 67 km uzunluğa sahip olup kaynağını Şar Dağı'ndan 2.200 m yükseklikten almaktadır.

Radika Nehri su kalitesi açısından temiz ve berrak suyu ile tanınmaktadır (Zlatanovski, vd., 2013- Pavlov, vd., 2018). Radika iki küçük nehirden oluşur: Stirovica Kara Kamen. Debar yakınlarında kanyon vadisi yataklarındaki Radika Nehri, ülkenin en güzel ve en gözde akarsularından biri olarak görülmektedir (Dimeski, 2017).

Kuzey Makedonya'da göller 48.782 km² alan kaplamaktadır. Ülke yüzölçümünün %1,9'unu oluşturmaktadır. Göllerin oluşumlarına göre kapladıkları alanlara baktığımızda: Tektonik göller 434 km², buzul göller 0,22 km² ve yapay göller 53,59 km² alan kaplamaktadırlar.

Turizm ve rekreasyon açısından bakıldığında göller önemli potansiyel alanlardır. Üç büyük doğal göl bulunmaktadır: Ohri, Prespa ve Doyran Göl'leri. Ülkenin güneybatısında Arnavutluk sınırında yer alan Ohri Gölü, 249 km² yüz ölçümü ile ülkenin en büyük doğal gölüdür. Göl batıda Mokra Dağı ve doğuda Galiçica Dağları ile çevrilidir. Ohri Gölü'nün kapladığı alanın 230 km²'si (%66) Kuzey Makedonya'da olup 119 km²'si Arnavutluk'a aittir. Kıyı uzunluğu 86 km olan gölün Kuzey Makedonya'daki kıyı uzunluğu 50 km'dir. 257 m derinliği ile Balkan Yarımadasının en derin gölüdür. Gölün beslenme kaynakları çoğunlukla yeraltı sularıdır. Sveti Naum Kaynağı (Ohri gölünün en büyük beslenme kaynağı), Bilijana Kaynağı ve Arnavutluk'tan aldığı Tushemishte kaynağından beslenmektedir. Galiçica dağları üzerinden akışını sürdüren kuzeyden Sateska Nehri ve güneyden Cerava Nehirlerinden göle su akışı vardır. Bunlar dışında Ohri Gölü'nden 150 m yükseklikte bulunan Prespa Gölü yeraltı suları aracılığı ile Ohri'yi beslemektedir. Göl'ün fazla sularından Kara Drim Nehri kaynaklanmaktadır. Ayrıca Ohri Gölü, Avrupa'nın en eski gölüdür. Oluşumu 3-5 milyon öncesine dayanmaktadır.

Ohri Gölü suyu tatlıdır ve Avrupa'nın en temiz en berrak göllerinden biridir. Ohri Gölü, flora ve fauna bakımından zengin ekolojisiyle dünyada önde gelmektedir. Göl'de endemizm yüksek olup 200'den fazla endemik türe sahiptir. Oluşumunun eski olması sebebiyle faunası karakteristik özelliktedir. Ohri Gölü için yaşayan fosil müzesi tanımlaması yapılmaktadır. Bunlardan en ünlüleri Ohri Alabalığı (*Salmo Letnica*) ve

Tatlı Su Süngeri' dir (*Ochridaspongia rotunda*) (Belmecheri, vd., 2009- Spirkovski, vd.,2001- Hoffmann, vd.,2010- Wagner, vd., 2009).

Gölde 17 endemik balık türü bulunmaktadır (*Alburnoides ohridanus*, *Alburnus scoranza*, *Barbus rebeli*, *Cyprinus*, *Gobio ohridanus*, *Pachychilon pictum*, *Pelagus minutus*, *Phoxinus lumaireul*, *Pseudorasbora parva*, *Rhodeus amarus*, *Rutilus ohridanus*, *Scardinius knezevici*, *Squalius squalus*, *Barbatula sturanyi*, *Cobitis ohridana*, *Salmo ohridanus* ve *Salmo letnica*) (Spirkovski, vd. 2017).

Ohri Gölü eşsiz güzellikteki ekosistemi ile dünyada önde gelen turizm alanlarını oluşturmaktadır. Endemik balık türlerinden Ohri alabalığı en tanınmış olan türdür. Ohri alabalığının *letnica* ve Ohri *belvica* türleri en tanınanlarıdır. Bunlar dışında yılan balığı ve sazan balığı ile önde gelmektedir.

Göldeki bir başka önemli balık olan *Plasica* balığının pulları Ohri incisi yapımında kullanılmaktadır. Ohri incisinin ünü sebebiyle Ohri incisinden yapılan hediyelik eşyalar turistlerin oldukça ilgisini çekmektedir.

Prespa Göl'ü, Kuzey Makedonya'nın güneybatısında yer alan ikinci büyük tektonik gölüdür. Doğusunda Baba Dağı, batısında Galicica Dağı yer almaktadır. Prespa Gölü aslında büyük Prespa Gölü ve Küçük Prespa Gölü olmak üzere iki bölüme ayrılmaktadır. Büyük Prespa Gölü Kuzey Makedonya, Arnavutluk ve Yunanistan sınırları içerisinde olarak toplam 274 km² yüz ölçümüne sahiptir. Gölün 176,8 km²'si Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nde, 49,4 km²'si Arnavutluk ve 47,8 km²'si Yunanistan'dadır. Küçük Prespa Gölü Yunanistan ve Arnavutluk sınırları içerisinde yer almaktadır. Yüksek dağlarla çevrili olan gölün yükseltisi 853 m'dir. Göl 43,3 km uzunluğa 16.4 km genişliğe sahip olup gölün ortalama derinliği 14,93 m, en derin yeri ise 54 m'dir. Gölün başlıca su kaynakları; Istocka Nehri, Golema Nehri, Brayçina Nehri, Petorska Nehri, Brayçina ve Kranska Nehri'dir. Prespa gölü suları karstik yollar boyunca akışını sağlayabilmektedir. Göl sularının büyük bir kısmı Galicica Dağı'nda karstik yeraltı kaynakları ile yükseltisi Prespa Gölü'nden 158 m alçakta olan Ohri Gölü'ne dökülmektedir (Gözenç, 1979- Veljanoska-Sarafiloska, vd., 2013- Talevska, vd., 2009- Eftimi, vd., 2001). Galicica Ulusal Parkın sınırları içerisinde bulunan Büyük Şehir (Golem Grad) Adası, Prespa Gölü'nde bulunur. Ada sahip olduğu

endemik bitkiler, nadir sürüngenler, kuşlar ve farklı hayvan türlerindeki zenginliği ile koruma altındadır. Adada çok sayıda farklı yılan türlerinin bulunması sebebiyle ada aynı zamanda Yılan Adası olarak da bilinmektedir (Milevski, 2013). Benzersiz doğal güzellikleri biyolojik çeşitliliği ve ada da arkeolojik kalıntıların bulunması turistlerin ilgisini çekmektedir. Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar (Ramsar) listesine dahil edilmiş Ezerani Rezervi bölgesi, Prespa Gölü'nün diğer bir önemli koruma alanıdır. Gölün kuzeyinde yer alan bu bölge biyolojik açıdan çok zengindir. Bölgede çok sayıda su kuşu yaşamaktadır (USAID Macedonia, 2001). Özellikle Beyaz Pelikan (*Pelecanus onocrotalus*), Dalmaçya Pelikanı (*Pelecanus crispus*) türleriyle ön plandadır (Ministry of Environment and Physical Planning, 2010).

Doyran Gölü, Kuzey Makedonya'nın güneydoğusunda yer alan üçüncü büyük tektonik gölüdür. Gölün kuzeyi Belasica Dağları ile çevrilidir, batısında Gevgeli-Valandovo vadisi yer alır. Doyran gölü Kuzey Makedonya'nın güneydoğusunda Yunanistan ile paylaşılmaktadır. Doyran gölü, Vardar Nehri havzasına ait olup gölün yüzölçümü 43 km²'dir. Yüzölçümünün 27,4 km²'si Kuzey Makedonya'ya, 15,6 km²'si Yunanistan'a aittir. Göl 9 km uzunluğa 7 km genişliğe sahiptir.

Ortalama yükseltisi 148 m olan gölün en derin yeri 10 m'dir. Göl küçük nehirler ve yeraltı suları ile beslenmektedir. Akdeniz iklimi etkisi altında olan göl, Kuzey Makedonya'nın diğer bölgelerine göre yıllık ortalama sıcaklıklar (14,3 °C) daha yüksektir. En sıcak ay olan temmuzda 26 °C'dir. Bu açıdan baktığımızda denize kıyısı olmayan ülkede Doyran Gölü, sahip olduğu coğrafi çekicilikleri ile öne çıkmaktadır.

Güneşlenme ve farklı su aktiviteleri için gerekli koşullara sahiptir. Ayrıca göl suyunun ve çamurun tedavi edici özelliği ile bir nevi doğal spa merkezi olan bu alanda sağlık turizmi bakımından ön plandadır. Doyran Gölü, bitki ve hayvan yaşamı açısından çok zengin olan gölde özellikle mavi-yeşil algler (*Cyanophyta*) en çok bulunanıdır. Ağustos ve Eylül aylarında gölün tüm yüzeyi suçiçeği ile kaplanmaktadır. Gölde bulunan 15 balık türünden 4'ü endemiktir. Avrupa'nın en önemli tatlı su balığı üretiminin yapıldığı bu yerde, Tatlı Su Yengeci (*Potamon ibericum*) önemli miktarda bulunur (Masi, vd., 2018- Popovska, vd., 2005; Dimitrov, vd., 2016; Popovska, Bonacci, 2006; USAID Macedonia, 2001).

Kuzey Makedonya’da son buzul döneminin etkisi ile yüksek dağlık alanlarda buzul gölleri oluşmuştur. Buzul gölleri Şar Dağı, Korab, Deşat, Kurçin, Stogovo, Yablanitsa, Baba Dağı ve Yakupitsa dağlarında bulunmaktadır.

- Şar Dağı, Kuzey Makedonya’da en fazla buzul gölüne sahiptir. 1.800-2.450 m yükseklikte bulunan 38 buzul gölü bulunmaktadır. 27 göl Kuzey Makedonya’da 12 göl Kosova kısmında yer almaktadır. Kuzey Makedonya’da buzul göllerinin en büyükleri ve en bilinenleri; Bogovina Gölü (Bogovinjsko Ezero), Kara Göl (Crno Ezero), Beyaz Göl (Belo Ezero), Büyük Karanikoličko Gölü (Golemo Karanikolicko Ezero), Büyük Göl (Goleme Ezero), Küçük Göl (Malo Ezero) (Milevski& Aleksova,2019). Buzul gölleri özellikle bahar ve yaz dönemlerinde muhteşem doğasıyla dağlık bölgelerin gözde turizm ve rekreasyon alanları olmaktadır. Eşsiz manzaralar sunan buzul gölleri dağcılık faaliyetlerine katılan ziyaretçiler için ilgi odağı olmaktadır.

Foto 1.4 : Bogovina Gölü, 2.320 m

Kaynak: <http://sharplanina.com.mk/EN/hidrologija.html>, 2020

- Korab Dağı’nda 8 buzul gölü bulunur. En ünlüleri Korab Gölü, Küçük Korab Gölü, Baçili Kamen gölleridir. Golem Korab zirvesinin altında 2.470 m

yükseltide bulunan Korab gölü, rakımı en yüksek olan buzul gölüdür. Yüzey alanı 800 m² ve derinliği 0,5 m'dir (Sharevski, 2019).

- Deşat Dağı'nda 5 buzul gölü vardır. Sveta Nedela, Turen Kamen önde gelen göllerdir.
- Stogovo dağında 3 buzul gölü bulunur. Bu göller; Yukarı (Gorna) ve Aşağı (Dolna) ve Maruşa gölleridir.
- Yablanitsa dağında 4 buzul gölü vardır. Bunlar; Vevçani (1.955 m), Podgora (1.894 m), Yukarı (1.918 m) ve Aşağı (1.913 m) Labuništa gölleridir.
- Baba dağında (Pelister) 2 buzul gölü vardır. Bu göller; Büyük göl (2.218 m) ve Küçük göl (2.180 m). Büyük göl 162 m genişliğe, 223 m uzunluğa ve en derin yeri 14.5 m'dir. Baba dağında yer alan Büyük Göl, ülkenin en derin buzul gölüdür.
- Yakupitsa dağında 2 buzul gölü vardır. Bu göller; Büyük Salakov ve Küçük Salakov gölleridir (Grubac, Veleovski, 2011; Dimitrov, vd., 2019; Temovski, vd., 2018).

Kuzey Makedonya'da doğal göllerin dışında yapay göllerin sayısı bir hayli fazla olup turizm ve rekreasyon faaliyetleri açısından önem arz etmektedir. Ülkedeki ilk yapay göl 1938 yılında Üsküp'ün batısında, Treska Nehri üzerinde inşa edilmiş olan Matka Gölü'dür. Şimdiye kadar 27 büyük baraj gölü ve 120 küçük baraj gölü inşa edilmiştir. Yapay göller hidroelektrik potansiyelin kullanımı, içme suyu temini, sulama, sanayi ve turizm ve rekreasyon amaçlarıyla kullanılmaktadır.

Kuzey Makedonya'da özellikle dağlık alanlarda küçük yapay göller bu alanların yeninden canlandırılmasını teşvik eder. Dağlık arazilerde kırsal faaliyetlerin gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Kuzey Makedonya'nın başlıca yapay gölleri; Matka Gölü, Mavrova Gölü, Tikveş Gölü, Debre Gölü, Kozyak Gölü, Katlimanci Gölü ve Berova Gölü'dür.

Tablo 1.8 : Kuzey Makedonya'daki Büyük Yapay Göller

	Yapay Göl	Nehir	Alan (km)	Su Hacmi (10⁶ m³)
1.	Matka	Treska	0,25	3,55
2.	Mavrova	Mavrova	13,7	357
3.	Lipkova	Lipkova	0,4	2,25
4.	Gratçe	Kočana	0,19	2,4
5.	Mladost	Otovitsa	0,84	8
6.	Globoçitsa	Kara Drim	2,7	58
7.	Vodoça	Vodoça	1,94	26,7
8.	Pirlepe	Pirlepe	0,54	6
9.	Tikveş	Kara Nehir	14	475
10.	Kalimanci	Bregalnica	4,23	127
11.	Debre	Kara Drim	13,2	520
12.	Ratevo	Ratevo	0,57	10,5
13.	Turiya	Turiya	0,16	48
14.	Glajnye	Lipkova	0,5	22
15.	Mantova	Kriva Lakavitsa	4,94	47,5
16.	Strejova	Şemnitsa	4,32	112
17.	Paljurci	Luda Mara	0,4	2,9
18.	Suvodol	Suvodol	0,5	7,88
19.	Podles	Vodnik	-	0,31
20.	Mavrovitsa	Sveti Nikola	0,3	2,8
21.	İlovica	İlovica	-	0,5
22.	Kozyak	Treska	13,5	550
23.	Loshana	Loshana	-	1,08
24.	Marko	Marko	-	0,66
25.	Lisiçe	Topolka	0,8	23
26.	Knezhero	Eğri Palanka	-	23,5
27.	Saint Petka	Treska	-	9,1

Kaynak:MAKStat Database

Kuzey Makedonya'da büyük yapay göllerden başlıca önemli olanlara baktığımızda, Tikveş Gölü, Kuzey Makedonya'nın en büyük yapay gölüdür. Göl 1968 yılında Kara Nehir üzerinde yer almaktadır. Tikveş Gölü 22 uzunluğa, 104 m yüksekliği ve 14 km² alana sahiptir. Göl elektrik üretimi ve tarımsal alanlar için önemli olmakla beraber göl zengin balık türlerine sahiptir. En çok bulunanları Sazan ve Yayın balığıdır. Mavrova, Kuzey Makedonya'nın kuzeybatısında Mavrova deresi üzerinde 1952 yılında inşa edilmiştir. Göl'ün yüzey alanı 13,7 km² ve en derin yeri 50 m'dir. Elektrik üretiminde başta gelmektedir. Ayrıca balıkçılık, rekreasyon ve turizm faaliyetleri bakımından önemlidir. Debre Gölü, ülkenin batısında Debar şehrinin

güneyinde Kara Drim Nehri üzerinde kurulmuştur. Göl'ün kapladığı alan 13,2 km², en derin yeri 92 m ve yüksekliği 580 m'dir. Debar Gölü en fazla su hacmine sahip göldür.

Elektrik üretimi başta gelmek üzere spor, rekreasyon ve ticari balık yetiştiriciliği yapılmaktadır. Kozyak Gölü, ülkenin en büyük yapay göllerinden biridir. Treska Nehri üzerinde kurulan 32 km uzunluğa ve 130 m derinliğe sahip olup bazı yerlerde derinlik 130 m'dir. Kozyak gölü balık bakımından zengindir. Gölde 10 balık türü bulunmaktadır. Treska Nehri üzerinde bulunan Matka Gölü, 0,25 km² yüzey alanına sahip olan ülkedeki en eski göldür. Katlimanci Gölü, ülkenin doğusunda Kamenica şehri yakınlarında Bregalnica Nehri üzerinde yer almaktadır. Göl 14 km uzunluğa sahiptir. Gölün kapladığı alan 4,23 km² ve yaklaşık 127 milyon m su içermektedir. Tarım alanları için önemli su rezervidir (Zlatanovski, vd., 2015; Tanchev, vd., 2013, Vrhovnik, vd., 2013).

Foto 1.5 : Debar Gölü

Kuzey Makedonya'da yeraltı su rezervuarları bakımından zengindir. Yeraltı suları ülkede su temini için temel kaynaktır. Kaynak bakımından tüm bölgeler farklılık

göstermektedir. En büyük kapasite kuzey ve kuzeybatı bölgelerde yer alırken doğu bölgeler zayıf olarak nitelendirilmektedir. Yeraltı su kapasiteleri yüksek olan alanlar çoğunlukla vadiler, ovalar ve akarsu havzalarıdır. Ülkede yeraltı su bakımından zengin başlıca alanlar; Polog Vadisi, Üsküp Vadisi, Ovçe Ovası, Koçana Vadisi, Ustrumca Ovası, Pelagonya Ovası'nda Bitola ve Struga Ovası'dır (Zlatanovski, vd., 2015).

Kuzey Makedonya'da kaynak sularının sayısı 4.400'den fazladır. Kaynaklar ülkede eşit olarak dağılmamıştır. En önemli olan kaynaklar Batı Makedonya bölgesindedir. Bu bölgenin karstik bir saha olması karstik kaynakların çok olmasını sağlamıştır. Bu alanlardaki güçlü kaynaklar Vardar Nehri, Treska Nehri, Kara Irmak, Kara Drim Irmaklarının yukarı akıntılarında çoğunlukla bulunur (Berga, vd., 2006-367).

En önemli kaynaklar: Treska Nehri havzasında Izvor, Studenchica, Pitran, Peshnica ve Belica; Kara Drim Nehri havzasında St. Naum, Biljana, Duvlo, Vevçani ve Rosoki; Vardar Nehri havzasında Raşçe, Vrutok kaynaklarıdır.

Hidrojeomorfolojik bölgelere göre yeraltı suları ve kaynakları dağılışına bakıldığında;

- Kuzey Makedonya'nın batısı için; Bitola, Resen, Ohrid, Struga, Piskupsite, Debar ve Polog vadilerinde akiferler mevcuttur. Karst-kırılma gözenekliliğe sahip kaynakların bulunduğu dağlık bölgeler Korab, Bistra, Stogovo, Karaorman ve Şar Dağı'dır. En güçlü kaynak, Ohri Gölü'nü besleyen St. Naum Kaynağıdır. Kaynak suları Prespa gölünden beslenmektedir. Ohri'yi besleyen diğer güçlü kaynak ise Bilyana Izvorı Kaynağıdır. Struga yakınlarında Sum kaynağı, Vevçani kaynakları başlıca büyük kaynaklardır. Debar yakınlarında Rosoki Kaynağı bölgenin su ihtiyacını karşılayan başlıca kaynaktır. Polog ovasında karstik kaynaklar bulunmaktadır. Vrutok Kaynağı, Vardar Nehrinin en önemli kaynağıdır. Vrutok kaynağı, Gostivar şehrinin önemli rekreasyon alanlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Vrutok, sahip olduğu doğal güzellikler ve alabalık yetiştiriciliği ile turizm açısından büyük potansiyel oluşturmaktadır.
- Pelagonya masifi hidrojeolojik bölgesi; yeraltı suları bu bölgede çoğunlukla Pirlepe Vadisinde mevcuttur. Pirlepe çevresinde karstik yapıdaki dağlar: Suva,

Yakupitsa, Karadzica, Dautica dağlarıdır. Bu dağlık alanlarda güçlü kaynaklar yer alır.

- Vardar Bölgesi hidrojeolojik bölgesi; Ovçe Ovası, Üsküp, Tikveş, Veles, Koçana ve Kumanova bölgeleri yeraltı suları bakımından önemli alanlardır. En önemli kaynak olan Rasçe kaynağı Üsküp'ün su ihtiyacını sağlamaktadır. Bölgedeki başlıca büyük kaynaklardan biri olan Lukar Kaynağı, Tikveş su ihtiyacı için önemlidir.
- Sırp-Makedonya hidrojeolojik bölgesi; Kuzey Makedonya'nın doğu bölgeleridir. Yeraltı suları başlıca Radoviş-Ustrumca, Delcheco-Pehcevo-Berovo havzası ve Kriva palanka-slaviski havzalarında Ustrumca, Kriva reka, Stara Reka, Bregalnica ve diğer küçük nehirler boyunca mevcuttur (Jovanovski, 2015- Water Strategy for the Republic of Macedonia,2010).

Foto 1.6 : Sweti Naum Kaynağı

Kaynak: <http://bigunyineyoldayiz.com/ohrid-makedonya/>, 2019

Kuzey Makedonya termal ve mineral kaynaklar bakımından büyük potansiyele sahiptir. Termal kaynakların sıcaklıkları konumlarına göre farklılık göstermektedir. Soğuk mineral kaynakları 20 °C'nin altında olup içme suyu olarak kullanılmaktadır. Bitola, Üsküp, Kumanova bölgelerinde bulunur. (Berga, vd., 2006-367).

Sıcaklık değerlerinin 24-27 °C 'den 70-78 °C'ye kadar çeşitlilikte olan sıcak mineralli sular mevcuttur. Koçana bölgesi sıcaklık değerlerinin 65 °C (Istibanja) ve 75-78 °C (Dolni Podlog) olduğu en büyük potansiyele sahip jeotermal alandır. Gevgeli jeotermal alanında sıcaklık değerleri 50 °C (Negorci) ve 65 °C (Smokvica); Debar jeotermal alanında sıcaklık değerleri 40 °C (Debarska banja) ve 48 °C (Kosovrasti); Ustrumca jeotermal alanında sıcaklık değeri 70 °C (Bansko); Kumanova jeotermal alanında sıcaklık değeri 31 °C (Kumanovska banja) ve 48 °C (Kratovo); Üsküp jeotermal alanı 54,4 °C (Katlanovo); Kezovica jeotermal alanında 54 °C (Kezovica) sıcaklık değerinde olan başlıca termal alanlardır (Popovska& Armenski, 2019).

Kuzey Makedonya'da sıcak mineralli kaynakların bulunduğu bölgelerdeki spa merkezleri; Debar spa, Debar şehrine 4 km uzaklıkta Arnavutluk sınırında bulunmaktadır. Kuzey Makedonya'nın en eski spa merkezidir. Katlanova Spa, Üsküp'e 15 km uzaklıkta bulunan eski ve en bilinen spa merkezidir. Dağların arasında izole bir konumda bulunmasıyla aynı zamanda temiz havası ve sakin atmosferi ile ön plandadır. Banja Spa, Koçana şehrine 6 km uzaklıkta bulunur. Eski dönemlerden beri bilinen büyük potansiyele sahip kaynak alanıdır. Kosovrasti Spa, diğer bir Debar şehri yakınında bulunan merkezdir. Kumanova Spa, ülkenin güneyinde Gevgeli şehri yakınında yer alır. Bansko Spa, Ustrumca'da Bansko köyünde bulunur. Ülkede suyu en sıcak olan termal kaynaktır. Kezovica Spa, ülkenin güneyinde İştip şehri yakınında yer alır (Gorgieva, Popovski, 2001).

Kuzey Makedonya'da termal ve mineral su kaynakları turizm amaçlı çok önemli potansiyele sahiptirler. Suların birçok hastalığı tedavi edici özellikte bulunması bakımından termal suların balneoterapi amaçlı kullanımını sağlamaktadır. Termal turizminin geliştiği spa merkezleri sahip olduğu özelliklerle turistik açıdan çekiciliği arttırmaktadır.

Kuzey Makedonya, her köşesinde ayrı bir zenginliği bulan doğal çekicilikleriyle turizm ve rekreasyon faaliyetleri açısından büyük potansiyele sahiptir. Jeolojik geçmişiyle bugün karşımıza çıkan yeraltı ve yüzey formlarıyla mekân üzerinde farklı görüntüler sunması turizm olanakları açısından çeşitlilik sağlamıştır. Aynı zamanda yüzey şekillerinin kısa mesafelerde yükselmesi dağlık alanların etkileyici güzellikleri yanında birçok turizm ve rekreasyon faaliyetine olanak tanınması doğal yapı ile turizm ilişkisine önemi ortaya koymaktadır. Dağlık alanların yanı sıra ovalık alanlarda verimli koşullar bağlılığın gelişmesine ve bununla bağlantılı olarak şarap turizmi gibi alternatif turizm faaliyetlerinin ortaya çıkmasıyla turizmde çeşitlilik oluşturmaktadır. Ülkenin muhteşem doğa bitki örtüsündeki zenginliği ile öne çıkarken aynı zamanda bitki yaşamı üzerinde önemli değerler olarak endemik ve relikt türlerin varlığı söylenebilir. Kuzey Makedonya'da Doğal çekicilik unsurları açısından hidrografik kaynaklar olarak göller, akarsular, mineralli su kaynakları, karstik kaynaklar doğal ortamın sunmuş olduğu çok önemli turizm kaynaklarıdır. Bu kaynaklar dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Kuzey Makedonya'da da turizm ve rekreasyon faaliyetleri açısından kullanılmakta ve turizmde çeşitlilik sağlamaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TURİZM VE REKREASYON FAALİYETLERİ

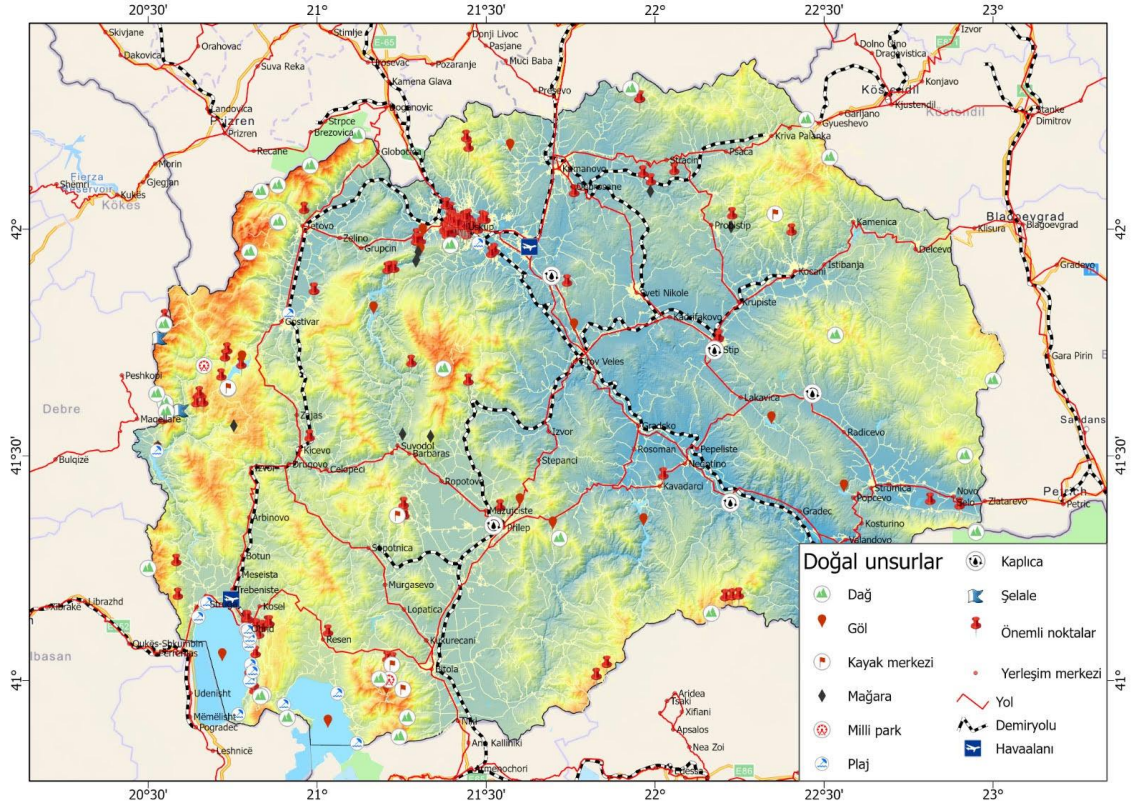
Herhangi bir yerin (ya da ülkenin) turist çekebilme potansiyeli üç şeye bağlıdır. Turizmin temel unsurları ya da turizmin arz kaynakları denilen bu üç şey çekicilikler, erişim ve konaklamadır (‘‘turizmin üç A’sı’’ – attractions, accessibility, accommodation). Bunların yeterliliği ve de organizasyon turizmde yer seçiminde rol oynayan coğrafi kaynaklardır ve turistin bir alanı ziyaret etme isteğini doğururlar; ulaşım ve iletişim hizmetleri erişimi sağlayarak bu ziyareti gerçekleştirirler; konaklama da kendisine ekli diğer kolaylıklarla birlikte, turistin gidilen yerde ağırlanmasını sağlar. Buna ek olarak temel işlevlerin yerine getirilmesi için altyapının gelişmesi de önem taşımaktadır (Özgüç, 2015). Kuzey Makedonya tüm bu arz kaynakları ile turizmde geliştiği bir ülke konumundadır. Kuzey Makedonya’nın doğal ve beşerî çekicilikleri turizmin gelişiminde temel faktör olmuştur.

2.1. Kuzey Makedonya’nın Turizmi Üzerinde Etkili Olan Etmenler

Turizm ve rekreasyon faaliyetleri için mekânın sahip olduğu özellikler etkili olmasının yanı sıra turistik talebin gerçekleşmesinde ziyaretçilerin istekleri etkili olmaktadır. Farklı özelliklere sahip turistlerin talepleri de farklı gelişmektedir. Bu açıdan turistik talepte gidilecek mekânın çekicilik özellikleri turist seçimlerini belirlemektedir. Kuzey Makedonya, sahip olduğu doğal ve beşerî özellikleriyle turizmin gelişmesinde potansiyele sahiptir. Bu bölümde Kuzey Makedonya’nın çekicilik unsurları doğal ve beşerî kaynaklar başlıkları altında incelenecektir.

2.1.1. Doğal Kaynaklar

Kuzey Makedonya’da bulunan doğal kaynaklar Klimatik Kaynaklar, Göl ile İlgili Çekicilikler, Kaplıcalar, Dağlar, Şelaleler, Mağaralar, Milli Parklar olmak üzere yedi alt başlık altında incelenecektir.

Şekil 2.1 : Kuzey Makedonya'nın Doğal Çekicilik Unsurlarının Dağılışı

2.1.1.1. Klimatik kaynaklar

Doğal turizm kaynağı olan iklim, turistik talebin karşılanmasında temel bir kaynaktır ve insan etkisi sayesinde turizmi ve talebin karşılanmasını kolaylaştırır. Buna bağlı olarak da güneş ve plaj turizmi, kış sporları, sağlık turizmi, su sporları gibi çeşitli turizm faaliyetleri iklime bağlı olarak gelişmektedir (Martín, 2005; Smith,1993). Ayrıca iklim, turistler tarafından doğrudan ya da dolaylı olarak dikkate alınan hem çekici hem de itici bir anahtar faktör olarak etkili olmaktadır (Scott, Lemieux, 2010). Kuzey Makedonya'da yükselti şartlarına bağlı olarak çeşitli iklim tipleri görülmektedir. Klimatik kaynaklar da bölgelere göre farklılık göstererek turizm ve rekreasyon faaliyetleri için zenginlik sunmaktadır. Ülkede genel olarak baktığımızda ortalama sıcaklık değerleri Mart-Eylül ayları arasında yükselmekte olup bu aylar turizm faaliyetleri için uygun koşullar sağlamaktadır. Ortalama sıcaklık değerlerin düştüğü Ekim-Mart ayları arasında kış turizm aktiviteleri için uygun koşul sağlayan alanlar için uygun dönemler olarak kabul edilmektedir. Kış koşullarının özellikle dağlık alanlardaki kar yağışlarının yüksek olması, karın yerde kalış süresi ve kar

kalınlığı itibariyle turizm ve rekreasyon aktiviteleri için önemli faktör oluşturmaktadır. Ortalama sıcaklık değerlerinin yüksek olduğu temmuz ve ağustos ayları yaz turizm ve rekreasyon faaliyetleri için en uygun koşulların görüldüğü dönemler olarak kabul edilmektedir. Kuzey Makedonya’da göl kıyısı plajları yaz dönemi için önemli turizm merkezlerinin başında gelmektedir.

Böylece yaz dönemi göl alanları için güneşlenme, su sporları gibi birçok faaliyet için uygun koşullar sağlamaktadır. Sıcak geçen yaz dönemi dağlık alanlarda temiz dağ havası ile birçok turistik aktiviteye (yürüyüş, kamping, kuş gözlemciliği vb.) olanak tanıyan bir diğer önemli turistik çekim alanı olarak görülmektedir. Sıcaklık değerlerinin yüksek olduğu yaz dönemi için turistik aktiviteler üzerinde etkili olan bir diğer iklim elemanı olan rüzgarlar, esme hızları ve yönleri açısından turizm merkezlerinde olumlu etkiler yaratabilmektedir. Ohri yaz döneminde sıcaklık değerlerinin yüksek olmasına karşı kuzeyden esen yerel rüzgarlar ferahlatıcı bir etki ile turizm üzerinde olumlu bir etki oluşturmaktadır. Turizm ve rekreasyon faaliyetlerinde etkili olan güneşlenme süresinin uzunluğu büyük bir öneme sahip olmaktadır. Özellikle yaz sezonunda Ohri- Struga bölgesinde güneşlenme süresinin uzun olması önemli turizm merkezi olan bu bölgede uzun süre güneşten faydalanmaya olanak tanımaktadır.

2.1.1.2. Göl ile ilgili çekicilikler

Denizlere kıyısı olmayan Kuzey Makedonya’da göller önemli bir turistik çekim merkezi olarak önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Kuzey Makedonya’nın en çok turist çeken bölgelerine baktığımızda ise göl alanları toplam turist sayısının yaklaşık yarısını sadece kendisine çekerek turizm destinasyonları açısından ön plana çıkmaktadır.

Kuzey Makedonya’da deniz eksikliğinin hissedilmemesi uygun koşulların bulunduğu göl çevrelerinde bulunan plajlar ile sağlanmakta olup ayrıca birçok çekicilik unsurları ile doğal ve yapay göller Kuzey Makedonya için önemli bir turistik potansiyel oluşturmaktadır. Kuzey Makedonya’nın doğal göllerinden başta Ohrid gölü olmak üzere Prespa ve Doyran gölleri turizm çekim merkezleri olarak en çok ilgi gören

yerlerdir. Kuzey Makedonya'nın turizm ve rekreasyonunda öne çıkan yapay gölleri ise Mavrova, Matka, Tikveş, Debre ve Berova gölleridir.

➤ Ohri Gölü

Kuzey Makedonya'nın güneybatısında bulunan Ohri Gölü, sahip olduğu doğal çekicilik özellikleri ile ülkenin en gözde turizm mekanlarının başında gelmektedir. Eşsiz güzelliğe sahip Ohri Gölü, UNSECO tarafından Dünya Miras Listesine dahil edilmiştir. Ohri gölü kıyısında bulunan Ohri ve Struga şehirleri turistik açıdan önemli yerleşmelerdir. Özellikle Ohri şehri sahip olduğu doğal ve kültürel mirası ile Kuzey Makedonya'da turizm ve rekreasyon faaliyetleri için ayrı bir yer teşkil etmektedir. Ohri gölü su sıcaklığı yıllık ortalama 9-11 °C civarında olup, Haziran-Temmuz-Ağustos aylarında 18-24 °C dolaylarında değişmektedir. Suyun şeffaflığı 22 m'ye kadar olup (Koteski, vd. 2013), Ohri gölü kristal berraklığındaki suyu başlıca turistik cazibe oluşturmaktadır.

Foto 2.1 : Ohri Gölü

Kuzey Makedonya sınırları içerisinde Ohri göl kıyısında birçok farklı güzelliğe sahip 46 plaj bulunmaktadır. Ohri göl kıyısı plajlarının 6 tanesi Struga şehri, 40 tanesi de Ohri şehri sınırlarında bulunmaktadır. Ohri'de bulunan plajların büyük kısmı gölün

doğusunda, küçük bölümü ise gölün kuzeyinde bulunmaktadır. Ohri'de birbirinden güzel plajlardan en çok ilgi görenleri Gradishte, Trpejca, Ljubanista, Lagadin, Aziz Naum, Metropol, Potpesh, Labino ve Kaneo plajlarıdır.

- Ohri gölünün doğusunda merkeze 14 km uzaklıkta bulunan Gradishte, Ohri gölünün en ünlü plajıdır. Plajın temizliği, suyun berraklığı, muhteşem atmosferi ile yerli ve yabancı turistleri kendisine çekmektedir. Yüzme ve güneşlenmenin yanı sıra dalış kurları, yelken gibi su spor aktiviteleri ile turizm potansiyelini arttırmaktadır. Plaj bölgesinde Ohri'nin en güzel kamp alanı bulunmaktadır. Kamp alanında çadır, karavan, bungalovlarda konaklama sağlanabilmektedir. Aynı zamanda Galicica Ulusal Parkı sınırları içerisinde yer alan bu bölgeden Galicica dağında doğa yürüyüşleri için başlangıç noktasıdır. Gradishte plajında parti etkinlikleri düzenlenmekle birlikte birçok aktivite için de uygun şartlar sağlamaktadır.
- Ohri Gölü'nün güney batısında bulunduğu köyün adını alan Ljubanista plajı Ohri merkeze 28 km uzaklıkta bulunur. Ohri plajlarının çoğu çakıllı olmakla beraber Ljubanista plajı altın rengi kuma sahiptir. Batısı boyunca Galicica dağı ile çevrili olan plaj yeşilin ve mavinin birleştiği huzurlu ve rahatlatıcı bir ortam sunmaktadır. Plajın bir bölümünde kamp alanı bulunmaktadır. Sessiz ve sakin bir ortamı bulunan Ljubanista plajı sıg, temiz ve sıcak suyu ile gölün gözde plajlarından biri olarak görülmektedir.
- Ljubanista plajına 3 Km mesafede, Ohri Gölü'nün Kuzey Makedonya'daki son kıyı yerinde Sveti Naum plajı bulunmaktadır. Galicica milli parkı sınırları içerisinde yer alan bu bölgede kumlu plajı, temiz suyu ve doğal ortamı ile etkileyici bir ortam sunmaktadır.
- Lagadin, Ohri merkeze 8 km uzaklıkta bulunan Kuzey Makedonya'nın küçük bir turizm köyüdür. Konaklama alanları özel villalar ve büyük çoğunlukla otellerden oluşmaktadır. Muhteşem atmosferi ile sakin, huzur dolu tatil geçirmek isteyen yerli yabancı turist tarafından çoğunlukla tercih edilmektedir. Plajda şezlong, yiyecek-içecek servisleri sağlanmaktadır. Su kaydırağı, kano, jet skii gibi su spor aktiviteleri için gerekli araç gereçler eğlenceli vakit geçirmek isteyenler tarafından kiralanabilmektedir

(<https://www.travelmyglobe.com/Destination/Macedonia/Ohrid/Lagadin-beach-Ohrid-Republic-of-Macedonia>, 15 Eylül 2021).

- Ohri şehir merkezine çok yakın bir konumda Aziz Yuhanna Kilisesinin altında bulunan Kaneo plajı, merkezden kısa bir yürüyüş sonrasında ulaşılmaktadır. Küçük ve taşlı bir plaj olan kaneo plajı, özellikle yaz döneminde muhteşem göl manzarasının keyfini çıkarmak isteyen ziyaretçi yoğunluğuna sahiptir.
- Kaneo plajına çok yakın konumda bulunan Labino plajı, eski şehir etrafında yürüyüş sonrası çam ormanları arasında bulunan yoldan geçerek ulaşılmaktadır. Taşlı plaja sahip alan oldukça sessiz bir yerdir. Kalabalık olmayan plaj sakinlik arayanlar için güzel bir ortam sunmaktadır. Plaj çevresinde restoran bulunmadığı için gelenler yiyecek-içecek ihtiyaçlarını plaja gelirken yanında getirip piknik aktiviteleri gerçekleştirilebilmektedir.
- Ohri’de eski şehrin kıyısında yer alan Potpesh plajına ulaşım kolay sağlanmaktadır. Plaj yolu boyunca Ohri göl kıyısında tahta köprü üzerinde güzel bir yürüyüş yapılabilmekte ardından patika yoldan geçerek plaja varılmaktadır. Küçük ve taşlı bir plaj olmasının yanı sıra şehir merkezine yakınlığı sebebiyle plaj oldukça tercih edilmektedir.

➤ Prespa Gölü

Göllere turistik değer açısından bakıldığında Ohri gölünden sonra Prespa gölü turizm potansiyeli yüksek olmasıyla ikinci sırada gelmektedir. Ülkenin güneybatısında yer alan göl çevresinde bulunan yüksek dağlarla muhteşem bir güzellik oluşturmaktadır. Prespa gölü temiz, berrak suyu ve bozulmamış doğasıyla doğal bir hazinedir. Göl kıyısı boyunca kumlu plajlarla yüzmek, güneşlenmek, piknik gibi aktivitelere olanak tanımaktadır. Göl kıyısı boyunca 7 plaj bulunmaktadır. Bunlar; Lisa, Stenje, Pretor, Plaza Slivnica, Krani, Dupeni, Markova Noga plajlarıdır.

Göl kıyısı boyunca otel, restoran, cafe, kamp ve yürüyüş alanları bulunmaktadır. Prespa gölünde koruma altına alınmış olan Golem Grad (Büyük Şehir) adası bulunur. Ada da çok sayıda nadir bitki ve hayvan topluluğu yanında arkeolojik kalıntılar da bulunmaktadır. Ada 2008 yılından beri turizme açıktır (Milevski, 2013). Golem Grad adasına tekne yolculuğu ile ulaşmak mümkündür. Prespa Gölü’nün diğer bir önemli koruma alanı olan Uluslararası Önemli Sahip Sulak Alanlar (Ramsar)

listesine dahil edilmiş Ezerani Rezervi bölgesinde ender bulunan hayvan türleri (özellikle balık ve kuş) bulunmaktadır. Kuş gözlemciliği için önemli bir yer olan Prespa gölü aynı zamanda el değmemiş eşsiz doğasıyla, yemyeşil bitki örtüsü, dağ-göl manzarası ve plajları ve daha birçok doğal güzellikleriyle turistik çekim alanı olmaktadır.

➤ Doyran Gölü

Kuzey Makedonya'nın üçüncü büyük doğal gölü olan Doyran Gölü, Ohri ve Prespa gölleri gibi ülkenin güneydoğusunda yer almaktadır. Dağlarla çevrili olan göl harika manzaraya sahiptir. Akdeniz iklimi etkisi altında olan gölde ortalama yaz su sıcaklıkları 24 °C'dir. Yüzme, güneşlenme, kürek çekme, yelken, yamaç paraşütü, yürüyüş, göl çevresinde bisiklet yolu gibi birçok aktivite çeşitliliği olanak tanınmaktadır (Dimitrov, vd.,2016). Doyran gölü aynı zamanda bir doğal kaplıca niteliğinde olup sağlık turizmi açısından da önemli olmaktadır. Göl suyu iyot bakımından oldukça zengin olup tedavi edici özelliği bulunmaktadır. Aynı zamanda Doyran gölündeki çamur da şifa verici olup birçok hastalığın tedavisinde yararlanılmaktadır (Stojanov, Micevski, 1989). Ağustos ve eylül ayları çamur tedavisi için uygun zamanlardır. Göl suyu ve çamuru romatizma, solunum yolu, cilt sorunları vb. hastalıklar için faydalı görülmektedir. Birçok doğal güzelliği ile Doyran gölü, çok çeşitli turizm rekreasyon faaliyetlerine olanak tanıyan ülkenin önemli turizm destinasyonu olarak sayılmaktadır.

➤ Mavrova Gölü

Kuzey Makedonya'nın diğer bir turistik öneme sahip gölü Mavrova gölüdür. Mavrova milli parkı sınırları içerisinde dağlarla çevrili göl 1.233 metre yükseklikte bulunan ülkenin en büyük yapay göllerinden biridir. Temmuz (22,5 °C) ve ağustos (21,5 °C) ayları su sıcaklıkları turistik faaliyetler için nispeten elverişlidir. Göl ormanlarla çevrili olup hem estetik açıdan hem de rekreasyonel özellikler bakımından harika bir ortam sunulmaktadır.

Gölün berrak suyu, yeşilin tonları, temiz havası sessizliği bu yeri ziyaretçiler açısından çekici yapmaktadır. Mavrova gölünde ve çevresinde kamp, piknik, doğa yürüyüşü, tırmanış, balık tutma ve yüzme aktiviteleri yapılabilir. Bunların

dışında Mavrova gölü sularına gömülmüş olan Aziz Nikola Kilisesi gölün çekiciliği arttırmaktadır (Мариноски, vd. 2018).

➤ Matka Gölü

Üsküp şehrine 15 km uzaklıkta, Treska nehri üzerinde Matka gölü bulunmaktadır. Üsküp şehrine yakınlığı açısından Matka popüler bir yerdir. Balık tutma, yüzme, tekne turları, kano gibi aktiviteler yapılmaktadır. Matka kanyonu içerisinde etkileyici doğal ortamıyla çok önemli turistik merkezdir.

Foto 2.2 : Matka Gölü

➤ Tikveş Gölü

Tikveş gölü Crna Reka nehri üzerinde bulunmaktadır. Turistik açıdan güzel manzaralara sahip gölün çevresine otel ve restoran bulunmaktadır. Ayrıca gölde balık çeşitliliği zengindir. Tikveş gölünde Gradište adası bulunmaktadır. Ada çalılıklarla kaplı şistlerden oluşmaktadır ve ada da birçok kuş türü ve sürüngen bulunmaktadır (Milevski, 2013).

➤ Berova Gölü

Berova gölü Ratevska nehri üzerinde, 1.000 metre yükseklikte, Berova şehrine 6 km uzaklıkta bulunmaktadır. Göl çevresi çam ormanları, rengarenk çiçekler ve çayırlarla kaplıdır. Göl orman manzarası, ferahlatan temiz havasıyla rekreasyon faaliyetleri için uygun bir ortam sağlamaktadır (Trajkova, vd., 2018). Kuş gözlemciliği, bisiklet, yürüyüş, spor balıkçılığı, kuş gözlemciliği yapılabilmektedir. Göl boyunca çok sayıda kiralık villalar, kamp alanı, piknik alanları mevcuttur.

2.1.1.3.Kaplıcalar

Kuzey Makedonya'nın turizm potansiyelini arttıran arz kaynaklarından ve göllerden sonra gelen en önemli çekicilik unsurlarından birisi de kaplıcalardır. Kaplıca turizmi, termal su kaynaklarının rahatlatma, iyileşme, dinlenmeye odaklanan bir turizmdir (Smith- Puczkó, 2008). Termal su kaynakların iyileştirici etkisinden faydalanmak tarihin eski dönemlerine kadar uzanmaktadır. Sağlık ve iyi yaşam için kaplıcalara seyahatler en eski turizm biçimiyle antik Yunan ve Roma medeniyetlerinden yapılmaktaydı (Erfurt-Cooper, Cooper,2009).

Kuzey Makedonya'da termal suların tıbbi amaçlı kullanımı antik döneme dayanmaktadır. Özellikle Romalılar lüks hamamlar inşa etmişlerdir. Sonraki dönemlerde Türkler çok sayıda özel hamamlar kurmuşlardır (Gorgieva& Popovski, 2001). Kuzey Makedonya'da farklı sıcaklık ve kimyasal özelliklere sahip 64 civarında kaynak bulunmaktadır. Ayrıca sular büyük bir şifa ve fizyoterapi özellikleri kükürt, fosfor, arsenik, iyot, brom gibi elementlere açısından zengindir (Smith, vd. 2016).

Bugün Kuzey Makedonya'da 8 kaplıca merkezi turizm için faaliyet göstermektedir. Bu merkezler; Katlanovo, Bansko, Negortsi, Debar, Kosovratsi, Banja, Kumanova, Kezhovica kaplıcalarıdır.

- Kezhovica kaplıca merkezi İştıp şehrinin güneybatısında, Novo Selo bölgesinde, Bregalnica Nehrinin yakınında bulunur. Su sıcaklığı 64 °C olup bu da hiper termal su grubunda olduğunu göstermektedir. Ayrıca kaplıca suyu dünyada radyoaktif termal suların arasındadır (Taskov, vd., 2015). Suyun kimyasal bileşimindeki maddeler ve su sıcaklığı sayesinde suların şifa etkileri görülmektedir. Bu durum turizm ve rekreasyon aktiviteleri için büyük önem

kazandırır. Sular romatizma, eklem hastalıkları, solunum yolu kronik rahatsızlıklar gibi hastalıklarda tedavi amacıyla kullanılmaktadır.

Kaplıca bölgesi tepelik alanlarıyla, iklimi, bitki örtüsü, Bregalnica Nehri ile sağlık aktiviteleri dışında birçok güzelliği ile turizm ve rekreasyon aktiviteleri için ortam sunmaktadır. Nehir boyunca yürüyüş, balık tutma, piknik gibi faaliyetler yapılabilmektedir. Güzel manzaralara sahip bu bölgenin şehir merkezine yakın konumu turizm için önem kazandırmaktadır.

- Bansko kaplıca merkezi, 12 km uzaklıktaki Ustumca şehrinin güneydoğusunda, Belasica dağı eteğinde Bansko köyünde 270 m yükseklikte yer alır. Kaplıca bölgesinin bir tarafı ustrumca vadisi diğer tarafında yoğun ormanlarla kaplı Belasica dağının varlığı ile muhteşem manzaralar sunmaktadır. Bansko kaplıcası antik Roma döneminde kullanılmış ve sonraki dönemlerde terk edilmiş. Bu antik kaplıca merkezi 1978’de başlayan arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Yaklaşık 300 yıl önce kurulan merkezler günümüzde de bu yerlerinde faaliyet göstermektedir (Taseva, Sekulov, 2017). Suyun sıcaklık değeri 72 °C olan Bansko kaplıcası, Kuzey Makedonya’nın sahip olduğu en sıcak termal suyun bulunduğu yer olup aynı zamanda suyun kimyasal yapısı büyük su miktarı ile önemli bir turistik potansiyel merkezidir (Marinoski, Nestoroska, 2016). Bölgenin iklim şartlarına bakıldığında değişmiş Akdeniz ikliminin görüldüğü bu bölgede, yaz dönemi sıcaklıklar yüksek olup kış dönemi de ılıman geçmektedir. İklim şartlarının uygun olması kaplıca turizminin tüm yıla yayılmasına olanak tanımaktadır. Kaplıca merkezinin sahip olduğu doğal koşullar turistik faaliyetler için önem taşımaktadır. Termal suların iyileştirici özellikleri birçok hastalığın (romatizma, solunum yolları, sindirim hastalıkları vb.) tedavisinde kullanılmaktadır. Kaplıca merkezinin bulunduğu konum itibarıyla zengin ve çeşitli ormanlık alanları, dağ manzarası, iklim şartlarının uygunluğu ziyaretçiler için büyük bir çekicilik oluşturmaktadır. Özellikle yaz döneminde açık alanlarda bulunan termal havuzlarda yüzmek, güneşlenmek, temiz dağ havası içerisinde doğa yürüyüşü yapmak bu bölgenin turistik aktivitelerinin bazıları olarak söylenebilir.

- Negortsi kaplıca merkezi ülkenin güneydoğusunda, Gevgeli kasabasına 4 km uzaklıkta, Yunanistan sınırına 6 km uzaklıkta yer almaktadır. Negortsi kaplıcası, Kozuf dağının eteğinde 59 m yükseklikte bulunur. Bölge Akdeniz ikliminin etkisi altındadır. Ortalama sıcaklık değerleri açısından bakıldığında Mart-Ekim ayları arası sıcaklıkların yüksek olması açık hava termal havuzların kullanımına fırsat vermektedir. Bunun yanı sıra kış döneminin de ılık geçmesi rekreasyon aktiviteler açısından önemli olmaktadır. Negortsi kaplıca merkezinde üç su kaynağı bulunmaktadır; soğuk kaynak (Ladna Banja) 36 °C, Sıcak kaynak (Vrelo Banja) 40 °C ve yeni kaynak 40 °C'dir.

Termal suyun ana kimyasal bileşimi sodyum sülfattan oluşur ve birçok hastalığın (Nörolojik, solunum, romatizma hastalıkları vb.) tedavisinde kullanılır (Koteski, vd., 2015). Negortsi kaplıcasının 500 m güneyinde geniş bir alan kaplayan termal çamur bulunmaktadır. Diğer kaplıca merkezlerinin arasında fango tedavisine (çamur tedavisi) olanak tanıyan tek yerdir (Marinoski, Nestoroska, 2016).

Kaplıca merkezinin sahip olduğu bu özelliklerle de bölgeye ayrı bir önem kazandırmaktadır. Negortsi kaplıca merkezi Üsküp-Selanik karayolu yakınında yer almaktadır. Transit ulaşımın sağlanması merkezin önemini arttırmaktadır. Bunların yanı sıra geniş ormanlık alanı, dağ manzaraları ile ziyaretçilere güzel bir ortam sunulmaktadır.

- Debar kaplıca merkezi, Debar kasabasına 4 km uzaklıkta, Arnavutluk sınırında, Krchin dağı eteklerinde 870 m yükseklikte yer almaktadır. Kaplıcanın su bolluğu, sıcaklığı ve radyoaktivitesi bakımından farklı üç kaynağı bulunmaktadır; Yeni kaynak (38,8 °C), Alt Havuz (39,3 °C), Üst Havuz (36 °C) (Marinoski, Nestoroska, 2016). Suların iyileştirici etkisiyle birçok hastalığın (romatizma, bronşit, cilt hastalıkları vb) tedavisinde kullanılır. Termal suların iyileştirici özelliklerinin yanında merkezde dinlenme, spor ve eğlence alanları bulunmaktadır. Ferahlatıcı dağ havası, ormanlık alanların içerisinde yürüyüş yolları ile ziyaretçilere doğal ortamın güzelliğini yaşatacak ortam sunulmaktadır.

- Kosovratsi kaplıca merkezi, Debar merkeze 7,6 km uzaklıkta, Debar Gölü yakınında, 550 m yükseklikte yer almaktadır. Kosovratsi suların hidrolojik özellikleri, ulaşım ve yerel alt yapı şartları gibi daha birçok özelliği ile ülkenin en çekici kaplıcalarından biridir. Kaplıca merkezi tıbbi tedaviler için çok iyi donanıma sahiptir Kükürt-karbonat kimyasal bileşimi ile su sıcaklığı 48 °C'dir. Kaynakların sağladığı su miktarı çok büyük olup diğer kaplıca losyonlarına göre öne çıkan özelliklerinden biridir (Marinoski& Nestoroska, 2016). Termal suların bileşiminde bulunan kükürt miktarının çok büyük olmasıyla Kosovratsi kaplıcası Avrupa'da üçüncü sırada yer alır (Stojmilov, 1971). Kosovratsi kaplıcası termal suların iyileştirici etkisi yanında göl çevresinde yürüyüş, spor gibi rekreasyon aktiviteleri için güzel bir ortam bulunmaktadır.
- Kumanova kaplıca (Proevska Kaplıca) merkezi, Kumanova şehrinin güneydoğusuna 3 km uzaklıkta yer almaktadır. Kumanova kaplıca kaynakları Kumanova nehri boyunca akışını sürdürmektedir. Suyun sıcaklığı 28-30,4 °C'dir. Ayrıca alkali-asitli su grubunda bulunmaktadır. Kaplıca merkezinde çeşitli hastalıkların (sinir bozuklukları, şeker hastalığı, cilt problemleri vb.) tedavileri uygulanmaktadır. Kaplıca merkezinde orman, park, olimpik havuz, spor alanları ziyaretçiler için aktivite çeşitliliği sağlamaktadır (Тошић, Радивојевић, 2017).
- Katlanova kaplıca merkezinin kuzeybatısında Üsküp vadisi, doğusunda Kara tepe (758 m) uzanır. Pchinje nehrinin alt kısmında 230 m yükseklikte yer alan kaplıca ormanlık alanlar ile çevrili bulunmaktadır. Çok elverişli coğrafi konumu itibarıyla neredeyse 3 büyük şehir merkezinin (Üsküp, Kumanova, Köprülü) ortasında yer alıyor. Katlanovo kaplıcasının turizm gelişimi, öncelikle hidrolojik, kimyasal- mineralojik ve termal özelliklere ve kaynakların bolluğuna dayanmaktadır. Sular birçok hastalığın (romatizmal, cilt enfeksiyonu, solunum hastalıkları vb.) tedavisinde kullanılmaktadır (Тошић-Радивојевић, 2017). Pchinja nehri, kanyon, tepelik alanları ile Katlanova kaplıca merkezi muhteşem güzelliğe sahiptir. Çevrenin çok zengin bitki örtüsü ile kaplı olması huzurlu bir ortam sağlamaktadır. Temiz, ferahlatan doğal

ortamıyla turizm ve rekreasyon faaliyetleri için büyük potansiyel oluşturmaktadır.

- Koçanska kaplıca, Koçana kasabasının 6 km batısında, Osogovo dağı eteklerinde Banja köyünde 340 m yükseklikte yer almaktadır. Doğal güzelliği, temiz çevresi, elverişli iklim şartları turistler için oldukça idealdir. Osogova dağının manzarası, orman örtüsü bakımından zengin olan bir turistik değere sahiptir. Kaplıcanın yakınında Bregalnica nehrinin aktığı koçana vadisi vardır. Su sıcaklık değeri 64 °C olup kimyasal bileşimine göre zayıf mineralli termal su grubuna, zayıf alkali ve düşük radyoaktiviteye sahiptir. Sular romatizma, sinirle ilgili sorunlar vb. hastalıkların tedavisinde kullanılmaktadır (Taskov, vd. 2015).

2.1.1.4. Dağlar

Dağlar, dünyadaki kara yüzeylerinin yaklaşık %24'ünü kaplamaktadır. Dağlık alanlar, küresel turizmin %15-20'sini oluşturan ve popüler turizm destinasyonları olarak kıyı ve adalardan sonra ikinci sırada öneme sahiptir. Dağlar kısa mesafelerde değişen yükselti farkları, iklimde dramatik değişimler, zengin ve çeşitli ekosistemiyle karakterizedirler. Turistler iklim, temiz hava, eşsiz manzaralar, vahşi yaşam, doğal güzellik, yerel kültür, tarih, miras ve kış turizm aktiviteleri ve doğa sporları dahil olmak üzere birçok nedenlerden dolayı dağ destinasyonlarına çekilmektedir. Şehir merkezlerinin aşırı kalabalık olması, kentin kirliliği, gürültüsü gibi durumlar insanlarda sakin ve huzurlu bir ortam arayışına sürüklemektedir ve bu durumlar da dağ turizminin popüleritesine katkıda bulunmaktadır (Godde, 2000).

Dağlık alanlarda en yaygın aktiviteler şunlardır: Doğa yürüyüşleri dağ florasını, faunasını, manzarayı deneyimlemenin en önemli yolu olan yürüyüşler turistlere vahşi yaşamı görme, etkileşim kurma ve öğrenme fırsatı sunmaktadır. Yürüyüşün manzarası ve özel deneyimleri, mevsimlere bağlı olarak oldukça farklı olabilmekte ve yaz- kış dönem faaliyetleri önem kazanabilmektedir; Araziye dayalı macera aktiviteleri: bisiklet, dağ bisikleti, ata binme, canyoning, kaya tırmanışı, buz tırmanışı, yelken kanat, mağaracılık yer almaktadır. Hava şartlarına ve alanlara erişim farklılık gösterse de bu faaliyetler hem sıcak hem de soğuk dönemlerde dağlık alanlarda gerçekleştirilen faaliyetlerdir; Su kaynaklarına dayalı faaliyetler; nehir

turları, kano, yelken, rüzgar sörfü, uçurtma sörfü, rafting, tatlı su balıkçılığı gibi aktiviteler dağ turizminin bir parçası olabilmektedir; Kış dönemi kar şartlarına bağlı faaliyetler: kayak, snowboard, kızakla kayma, kar yürüyüşü gibi aktiviteler yüksek dağlık alanların faaliyetleri olabilmektedir (Charters, Saxon, 2007).

Kuzey Makedonya’da ağırlıklı olarak dağlık bir ülkedir. Dağlık ve tepelik alanlar 11.044 km alan kaplayarak ülkenin %42,95’ini, tepelik alanlar 9.769 km ile ülkenin %37,99’unu oluşturmaktadır. Bu verilere göre Kuzey Makedonya’da dağlık-tepelik alanlar ülkenin %81’ini kaplamakta olup ortalama yükseklik 829 metredir (Димитров, 2015). Yüksekliğe göre: %2,89’u 200 m’ye kadar, %22,45’i 200-500 m, %44,02’si 500-1000 m, %22,23’ü 1.500-2.000 m, %6,94’ü 2000 m ve üzerindedir. Kuzey Makedonya’daki dağların 13 tanesi yüksek, 50 tanesi orta ve 17 tanesi alçak dağlardır. Turizmde yüksek dağların önemi sebebiyle ülkedeki yüksek dağlar Korab, Şar Dağı, Baba, Yakupitsa, Nice, Deshat, Galicica, Krcin, Stogovo, Yablanitsa, Osogovo, Kozuf, Bistra Dağı’dır.

Turist değeri olarak dağlık bölge, Kuzey Makedonya’nın doğal ortamının en etkileyici unsurları arasındadır. Dağ manzarası, kar, buzullar, boğazlar, kanyonlar ve dağ zirveleri gibi yüksek doğal turizm potansiyeline sahip olmaları nedeniyle Kuzey Makedonya’da dağlar turizm ve rekreasyon faaliyetleri için uygun koşullar sunmaktadır.

Kuzey Makedonya’da dağlık alanlarda telesiyej, teleferik, kayak pistlerinin bulunduğu çeşitli kış spor merkezleri bulunmaktadır. Bu yerler Şar Dağlarında Popova Şapka Kayak Merkezi, Bistra Dağında Zare Lazarevski ve Mavrova Kayak Merkezi, Baba Dağında Pelister- Nize Pole Kayak Merkezi, Bushevo Dağında Stanich Kayak Merkezi, Kozuf Kayak Merkezi, Osogovo Dağında Ponikva Kayak Merkezi. Bu merkezler çoğunlukla kış döneminde yerli ve yabancı turisti kendisine çeken kış turizm destinasyonlarıdır (Dimitrov, vd., 2018).

- Popova Şapka Kayak Merkezi

Ülkede kış turizminde en ünlü yer olan Popova Şapka, adını Şar Dağı’ndaki aynı isimdeki zirveden (1.780 m) alan merkez, Kuzey Makedonya’nın kuzeybatı kesiminde, Kalkandelen şehrine 18 km, Üsküp’e 53 km uzaklıkta bulunmaktadır.

Kasım ayından nisan ayına kadar uzun güneşli günler ve kar kalitesiyle kayak için uygun kar örtüsü ile karakterizedir. Merkezde 2 teleferik, 5 telesiyej bulunmaktadır. Kayak pistlerinin toplam uzunluğu 20 Km'dir. Kayak merkezi dağın her iki tarafında el değmemiş manzaraları ile kayak tutkunlarını kendisine çekmektedir (Dimitrov, vd. 2018).

- Zare Lazarevski Kayak Merkezi (Mavrova)

Kuzey Makedonya'nın batı kesiminde, Bistra Dağı'nın eteğinde, Mavrova yerleşmesinde yer almaktadır. 1.240 m yükseklikte bulunan kayak merkezi, Üsküp'e 80 Km uzaklıktadır. Toplam uzunluğu 5.700 m olan 11 telesiyej ve 3 teleferik bulunmaktadır. Pistler boyunca kafe ve bar alanları bulunmaktadır. Kayak sezonu kasım ayında başlayıp nisan ayına kadar sürmektedir (<https://npmavrovo.org.mk/en/зимски-туризам/>, 11 Ekim 2021). Muhteşem doğası, konaklama merkezleri ve kış turizm aktiviteleriyle ülkenin en güzel kayak merkezlerinden biri olmaktadır

- Stanich Kayak Merkezi (Kuruşevo)

Ülkenin batı kesiminde yer alan Kuruşevo şehrinin hemen yanında Stanich Kayak Merkezi 1.400 m yükseklikte yer almaktadır. Kayağa yeni başlayanlar için uygun bir merkezdir. Kayak pistleri telesiyejlerle donatılmıştır. Kuruşevo şehrinde konaklama yerleri olarak oteller, özel villalar bulunmaktadır.

- Kopanki Kayak Merkezi

Ülkenin güneybatı kesiminde Pelister Milli Parkı'nda, Begova Çeşme yakınında bulunur. Manastır şehrine 12 km uzaklıktadır. Temiz bir hava, huzur, sessizlik içinde kayak severler için uygun bir ortam bulunmaktadır. Kış spor aktiviteleri için gerekli sistemlerle donatılmıştır. Oteller, dağ evleri gibi konaklama imkanları mevcuttur.

- Nizhepole (Strezevo) Kayak Merkezi

Baba dağı eteklerinde Nizhepole köyü üzerinde 1.300 m yükseklikte yer almaktadır. Manastır şehrine 15 km mesafede olup asfalt yolla bağlıdır. Kayak sezonu

aralık ayının başından itibaren mart ayı sonuna kadar sürmektedir. Villa, dağ evi gibi konaklama yerleri mevcuttur (<https://bitola.info/nize-pole-pelister/>, 2021)

- Ponikva Kayak Merkezi

Kuzey Makedonya'nın doğusunda, Osogova Dağları'nın hafta sonu yerleşimi olan bir turizm merkezidir. Koşana şehrinin 20 km kuzeyinde bulunan merkez yoğun kayın ormanları ve çeşitli bitki örtüsüyle 1.560 metre yükseklikte yer almaktadır. Küçük bir kayak merkezi olmasının yanında kayak merkezi için gerekli sistemlerle donatılmış olan merkez aralık ayından nisan ayına kadar sezon sürmektedir. Tatil köyü, dinlenme alanları, restoranlar mevcuttur (Dimitrov, vd. 2018).

- Kozuf Kayak Merkezi

Kozuf Dağı eteklerinde 1.550 metre yükseklikte bulunmaktadır. Kayak pisti 14 km uzunluğundadır. Merkezde funiküler, telesiyej bulunmaktadır. Merkez tüm kayak ve snowboard kategorileri için uygun 450 hektardan fazla kayak pistini kapsamaktadır. Kayak merkezi ziyaretçilere tüm yıl boyunca açıktır (Ristova,2019).

2.1.1.5.Şelaleler

Kuzey Makedonya şelaleler doğal güzellikleri ile turizm çekiciliği oluşturmaktadır. Morfolojik birim olarak şelaleler akarsu yataklarında oluşan olağandışı doğal güzellikler arasında bulunmaktadır (Doğanay, Zaman,2013). Bu bakımdan muhteşeme görünümüleri ve ortaya çıkan bu güzelliklerin insan üzerinde huzur verici etkisi ile şelaleler önemli doğal arz kaynağı konumundadır (Koday, Demir, 2011:290). Kuzey Makedonya'da 150'den fazla şelale bulunmaktadır. Korab, Duf, Smolare, Kolesino, Gaborvo şelaleleri turistik açıdan bunların başında gelmektedir.

- Korab Şelalesi

Dlaboka nehri üzerindeki Korab Şelalesi, bugün Korab Dağı'nın en çok ziyaret edilen turistik yerlerinden birisidir. Yaklaşık 2.120 m yükseklikte bulunan şelale 138 m yükseklikten düşmektedir. Çevresindeki görkemli yüksek ve keskin zirvelerin bulunduğu tüm bu muhteşem manzarada tepeden düşen suyun güzelliği bu dağlık alanın turistik önemini artıran özellik olmuştur. Korab şelalesi sabit bir su akışına sahip

olmamaktadır. Kar erimelerine bağılı olarak ilkbahar sonu yaz başlangıcında en çok suya sahiptir. Haziran ve temmuz ayları ziyaret için en uygun zamanlardır (Sharevski, 2019).

- Duf Şelalesi

Mavrova milli parkına ait olan Duf Şelalesi Radika nehri vadisinde, Rostuša köyünde bulunur. Şelale 28 metreden düşmektedir. Su miktarı kar erimelerine bağılı olarak yükselmektedir. İlkbaharda su seviyesinin yüksekliği ve düşerken ortaya çıkardığı ses ve görüntü ziyaretçilere etkileyici görüntüler oluşturmaktadır. Roštuša nehri kanyonu boyunca işaretli yürüyüş yolu bulunması şelaleye ulaşımaya kolaylık sağlamıştır (https://macedonia-timeless.com/eng/things_to_do/senses/sight/waterfalls/duf-waterfall/, 11 Ekim 2021).

- Smolare Şelalesi

Smolara şelalesi Belasica dağının kuzeyinde 600 metre yükseklikte yer almaktadır. Şelale Kuzey Makedonya'nın güneydoğusunda Novo Selo Belediyesi'ne bağılı Smolare köyü üzerinde bulunur. Şelale 35 metreden düşen şelale eşsiz manzaraya sahiptir. Şelalenin dibinde, suyun aktığı yönde 5 metre uzunluğunda, 11 metre genişliğinde ve 0,5-0,7 metre derinliğinde dev bir rezervuar oluşturmıştır. Kayın ağaçlarıyla çevrili olan şelale yıl boyu turistleri kendisine çekmektedir. Smolare Şelalesi'nin muhteşem manzarasına ulaşmak için ziyaretçiler 300 basamak çıkmak durumundadır. Şelalenin karşısına inşa edilmiş olan ahşap köprüden ziyaretçiler şelalenin nefes kesici güzelliğinin tadını çıkarabilirler. Ayrıca bölgede piknik ve kamp alanları bulunmaktadır (https://makturk.com/smolare-selalesi/, 2021).

- Koleshino Şelalesi

Koleshino şelalesi, Kuzey Makedonya'nın güneydoğusunda, Belasica dağının kuzeyinde, Baba nehrinin aşağı kesiminde 500 metre yükseklikte yer almaktadır. Şelale yüksekliği 15 metre, genişliği ise yaklaşık 6 metredir. Koleshine şelalesinin yanında merkez havzasına ait yüksekliği 5 metreye kadar çıkan arka arkaya sıralanmış yaklaşık 100 metre civarında daha küçük şelaleler bulunmaktadır (Trajanova, 2020). Eşsiz güzelliğe sahip koleshine şelalesi muhteşem manzaralara ve rahatlatan su sesine

sahiptir. Yeşilliğin huzuru, ferahlatan dağ havasında şelaleye kısa bir yürüyüşle ulaşmak mümkündür. Yol boyunca dinlenme ve piknik alanları bulunmaktadır.

- Gabrovo Şelalesi

Gabrovo şelalesi Koleshino ve Smolare şelalelerine çok yakınında Belasica Dağı'nda, Gabrovo köyünde yer almaktadır. Bir kilometre mesafe aralıklarda yaklaşık 4-8 metre yükseklikte bulunan üç küçük şelale bulunmaktadır. Şelalelerden akan soğuk suyun sesi ve benzersiz doğasıyla turistik çekiciliğe sahiptir.

2.1.1.6. Mağaralar

Kuzey Makedonya'da resmi verilere göre kayıtlara geçmiş 346 mağara bulunuyor. Kayıtlara alınmamış ancak tahminler doğrultusunda bu sayının 500'dan fazla olduğu ifade edilmektedir. Ülkedeki mağaraların çoğunda yer altı nehirleri, şelaleler ve göller bulunurken bol miktarda sarkıt, dikit, sütun bulunmaktadır. Mağaralarda yengeçler, örümcekler, yarasalar ve çeşitli böcekler bulunmasının yanı sıra mağara ayıları ve kılıç kaplanları gibi soyu tükenmiş Pleistosen faunasının fosil kalıntıları da Kuzey Makedonya'nın mağaralarının çoğunda bulunmaktadır (<https://dmwc.org.mk/2017/01/20/cave-tourism-a-new-attraction/>, 2021). Jeolojik yapı itibarıyla mağaralar çoğunlukla ülkenin orta ve batı kesiminde yer almaktadır. Kuzey Makedonya'da mağaralar, turist potansiyelinin bulunduğu birçok doğal hazineden biridir.

- Slatinski İzvor Mağarası

Slatinski İzvor Mağarası, Slatino köyü yakınlarında, Slatinska Nehri üzerindeki vadinin sol tarafında, nehrin Treska nehri ile birleştiği yere yakın yerde bulunmaktadır (Gicevski, vd., 2015). Mağara doğal değerleri açısından çok önemlidir. Tüm kanalların uzunluğu 1 km'den fazla olan bu mağara, Kuzey Makedonya'nın bilinen en büyük mağarasıdır. Mağara bulunan unsurlar (nehir yatağı, nehir terası, sarkıt, dikit gibi mağara süslemelerinin sayısı ve boyutları) mağarayı eşsiz bir doğal güzellik haline getirmektedir. Ayrıca hidrografik unsurlar (mağara nehri, göletler, mağara çıkışındaki kaynaklar gibi) ve mağarada bulunan canlı formlar mağaranın önemli turistik çekicilikleridir (<https://whc.unesco.org/en/tentativelists/1917/>, 20 Şubat 2021). Slatinski İzvor Mağarası, özel önem taşıyan jeomorfolojik ve biyolojik

özelliklere sahip olması sebebiyle 2011 yılında doğa anıtı olarak ilan edilmiştir (Службен Весник На Република Македонија,2011).

- Peşna Mağarası

Peşna Mağarası, Makedonski Brod kasabasının yaklaşık 7 kilometre kuzeydoğu yönünde bulunmaktadır. Mağara, balkanlardaki en geniş açıklığa (açıklığın yüksekliği 40 metre, genişliği 56 metre) sahip mağaradır. Mağaranın uzunluğu 124 metredir.

İlkbahar döneminde karların erimesiyle mağaranın arkasından güçlü bir dere dere çıkar ve açıklıktan geçer. Kültür anıtı olarak ilan edilen mağaranın girişinde bir orta çağ kalesi ve bir su değirmeni kalıntısı bulunmaktadır. Peşna, Kuzey Makedonya'da geç antik dönemden kalma bir yerleşim yeri olarak kayıtlara geçmektedir. Tüm bu özellikleriyle turistik açıdan önemli bir potansiyele sahiptir (<https://www.mbrod.gov.mk/index.php/mk/informacii-mob/68-blog/informacii/126-pesna>, 2018).

- Ubavica Mağarası (Güzellik Mağarası)

Ubavi Mağarası, Gostivar bölgesinde, Gorna Gjonovica köyünün yakınında, Bukovik Dağında yer almaktadır. Güzellik anlamına gelen Ubavica'ya bu isim, kadın silueti şeklinde belirgin dikit nedeniyle ve aynı zamanda çeşitli yeraltı doğal süslemelerinin büyük zenginliğiyle verilmiştir. Mağaranın içinde bir yeraltı su akışı vardır ve mağaranın daha alçak yerinde güçlü karstik kaynak olarak görülmektedir. Mağaranın uzunluğu 920 metre olup koridorun sonunda bulunan ‘‘Şelale Salonu’’ özellikle çekiciliği ile ayırt edilmektedir. Yeraltı şelalesi yaklaşık 6 metre yüksekliğindedir (Klincharov- Anastasovski, 1996). Mağara'da şelalenin sesi ve birbirinden güzel mağara şekilleriyle burada yeraltı dünyasının güzelliği gözler önüne serilmektedir.

- Bela Voda (Beyaz Su) Mağarası

Bela Voda Mağarası, Vardar nehrinin sağ tarafında, Demir Kapı vadisinde yer almaktadır. Mağara iki kanaldan oluşmaktadır. Alt kanalın uzunluğu 722 metre, üst kanalın uzunluğu 233 metredir. Kanalin sonunda harika güzelliğiyle Margariton Göl'ü

bulunur. Mağara büyük girişe sahip olup güneş ışığı mağaranın birçok yerini aydınlatmaya yetmektedir. Açık yeşilden koyu mora doğru tavan rengi ve iki metreden yüksek parlak kabartmalı kayalarla muhteşem görsellik sunmaktadır (Методијески, 2020).

- Dona Duka Mağarası

Rasce köyünün yakınlarında, Zeden dağının doğu yamaçlarında 450 metre yükseklikte yer almaktadır. Mağaranın toplam uzunluğu 650 metredir. Mağara çeşitli seviyelerde bulunan iç içe geçmiş mağara kanalları ile karakterizedir. Mağara kanallarının bazı bölümlerinde mağara süslemeleri mevcuttur. Kuru bir mağara olan Dona Duka 'da bazı zamanlarda küçük göletler oluşmaktadır.

- Vrelo Mağarası

Kuzey Makedonya'nın en güzel mağaralarından biri olan Vrelo Mağarası, Üsküp şehrine 15 Km mesafede, Matka Kanyonunda bulunmaktadır. Toplam uzunluğu 150 metre olup mağara süslemeleri çok zengindir. Mağaranın ortasında devasa bir dikit bulunmaktadır. İç kısmında birkaç göl ve mağara galerileri bulunmaktadır. Şu ana kadar 240 metre derinliği keşfedilen Vrelo'nun derinliği henüz tam olarak ölçülemedi. Bu durumu itibariyle Vrelo Mağarasının dünyanın en derin sualtı mağarası olabileceği tahmin edilmektedir. Matka kanyonunda Vrelo Mağarasına ulaşmak için tekne turları yapılmaktadır. Kanyon içerisinde muhteşem manzaralar eşliğinde mağaraya ulaşmak ziyaretçiler için ayrı bir çekim oluşturmaktadır. Mağaranın içerisinde konumlandırılmış ışıklandırma sistemi mağara süslerinin estetik görüntüsünü daha güzel ortaya koymaktadır. Turistik potansiyelin yüksek olduğu Vrelo mağarası tüm yıl boyunca yerli ve yabancı turistleri kendisine çekmektedir.

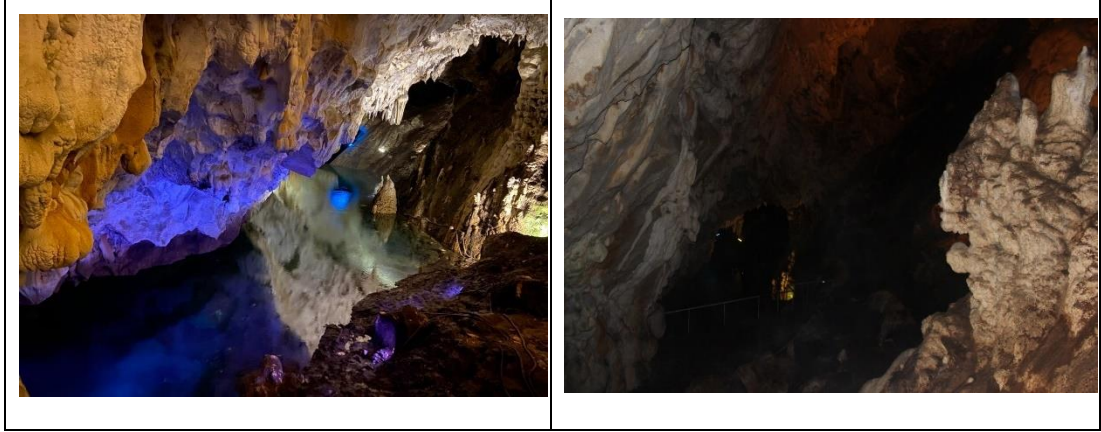

Foto 2.3 : Vrelo Mağarası

2.1.1.7.Milli Parklar

Doğal alanlar ve özellikle yasal koruma alanları, peyzajı, yaban hayatı, florası ve mevcut kültürel özellikleriyle birlikte bulundukları ülkelerin insanları ve dünya çapındaki turistler için büyük bir cazibe mekanlarıdır (Ceballos, Lascurain, 1993). Uluslararası Doğayı Koruma Birliği (IUCN), doğal alanların koruma amaçlarını şu şekilde özetlemiştir; bilimsel araştırma, yaban hayatının korunması, tür ve genetik çeşitliliğin korunması, çevrenin korunması, belirli doğal ve kültürel özelliklerin korunması, turizm ve rekreasyon, eğitim, doğal ekosistemdeki kaynakların sürdürülebilir kullanımı, kültürel ve geleneksel niteliklerin korunması (Mulongoy, Chape, 2004). Koruma altına alınmış olan milli parklar sahip oldukları turizm ve rekreasyon değerleriyle çok önemli birer turistik destinasyon olmalarıyla şehir hayatının yorucu havasından uzaklaşmak isteyenler tarafından sıkça tercih edilmektedir.

Uluslararası Doğayı Koruma birliği, bir yerin milli park olabilmesi için üç temel niteliğin bulunması gerektiğini belirtmişlerdir;

- 1- Alan doğal, kültürel veya rekreasyonel kaynak değerleri açısından az bulunur nitelikte olmalıdır.
- 2- Alanın korunmaya ihtiyacı olmalıdır.
- 3- Alan korunabilir (korunmaya uygun- kaynak değerleri tahrip olmamış) olmalıdır (IUCN,2011).

Bu kriterlere göre bakıldığında, jeolojik ve jeomorfolojik özellikleri, florası, faunasıyla benzersiz güzelliklere sahip Kuzey Makedonya’da milli park statüsüne sahip alan (Pelister Milli Parkı) ilk kez 1948 yılında ilan edilmiştir. Sonraki yıllarda (1949-1958) iki yer daha milli park olarak ilan edilmiştir. Kuzey Makedonya’nın milli parkları; Pelister Milli Parkı, Mavrova Mili Parkı ve Galicica Milli Parkı’dır.

Pelister Milli Parkı, Kuzey Makedonya’nın güneybatısında Prespa Vadisi ile Pelagonya Vadisinin arasında yer almaktadır. Pelister Milli Parkı, 12,500 hektarlık alanı ile Baba dağının büyük bölümü, dağın en yüksek yeri olan Pelister Zirvesi ve diğer birkaç yüksek zirveleri kaplamaktadır (Janevski, Naumov, 2018). Milli park nadir bulunan doğal güzelliklerle doludur. Burada kayalık akarsuları, yaylalar, teraslar gibi çeşitli paleo ve neo- kabartmalar hâkim bulunan jeolojik-jeomorfolojik şekillerdir. Kendine özgü dağ iklimi bol miktarda berrak su kaynakları olan akarsu, şelale ve dağ gölleri bulunmaktadır. ‘Pelisterin Gözleri’ olarak anılan Büyük Göl (Veliko Ezero) ve Küçük Göl (Malo Ezero) olan iki buzul gölü bulunmaktadır (Dimitrov,2008).

Milli Parkı ayrıca nadir ve endemik bitki ve hayvan türleriyle zengin biyoçeşitliliği, sayısız flora türü, odunsu türler, çimenli bitkiler, mantarlar ile temsil edilmektedir. Bunlar arasında en önemli olanı Makedon Çamı (Pinus Peuce Grisebach) (Milli park statüsüne alınmasına en çok katkı sağlayan özellik) kabul edilir. Pelister zengin florası ile ülkedeki en önemli biyoçeşitlilik alanlarından biridir. Bu parkın bitki örtüsü, doğal bir arboretum olması sebebiyle özel bir botanik öneme sahiptir. Ormanlık alanların çoğu 2.606 ha kayın, Makedon çam ormanları 1.174 ha, meşe ormanları 487 hektarlık bir alana yayılmıştır (https://parksdinarides.org/en/park/national_park_pelister/).

Tüm bu doğal güzellikler Pelister Milli Parkı’nda turistik faaliyetler için muhteşem fırsatlar sunmaktadır. Turizm altyapısı olarak üç ana yol, föniküler hattı, üç tane teleski, yürüyüş yolları, bisiklet parkurları, otel, villa, dağ evi, bilgi merkezi ve dinlenme yerleri bulunmaktadır. Pelister Milli Parkı dağcılık, spor, eğitim ve eğlence için uygun olan benzersiz doğal özellikleriyle aktif bir tatil ve konaklamaya imkân tanıyan dağ turizm destinasyonudur (Dimitrov, vd., 2017).

Mavrova Ulusal Parkı, Kuzey Makedonya'nın kuzey batı kesiminde Gostivar, Debar ve Kiçevo şehirleri arasında yer almaktadır. Korab, Şar, Bistra ve Krchin dağları, Radika nehri vadisi ve kolları ile Mavrova Gölü dahil olmak üzere 73,088 hektar alan kaplamaktadır (Fournier, vd., 2011). Milli park, zengin bir jeomorfolojik, klimatolojik, hidrografik, biyocoğraik ve peyzaj turizm değerleri zenginliği ile karakterizedir. Mavrova Milli Parkı'nın bitki örtüsü çok zengin ve çeşitli olup 600-1.000 metreler arasında meşe ağaçları, 1.000-1.500 metreler arasında kayın ormanı, 1.500-2.000 metreler orman kuşağı sınırı, 2.000-2.500 metrelerde çayırlar ve meralar, 2.000 metre ve üzeri ise tüm yıl boyunca kar örtüsü ile kaplıdır. Mavrova Göl'ü çevresinde bulunan köknar ağaçları hem gölün yakınlığı hem de mevcut orman bitki örtüsü estetik ve rekreasyonel özellikleriyle turistik çekicilik oluşturmaktadır (Мариноски, vd. 2018). Mavrova Milli Parkı, yaklaşık 60 endemik ve kalıntı bitki türüyle büyük bir bitki zenginliğini ortaya koymaktadır. Aynı zamanla milli parkta çok sayıda nehir vadileri, boğazlar, şelaleler, sirkler, buzul gölleri gibi coğrafi formlar vardır (Петровић, 2017). Mavrova Milli Parkı'nda yıllık ortalama sıcaklıklar 7 °C'dir. Kasım ayından mart ayına kadar kar örtüsüyle kaplı olan dağlarda kış spor aktiviteleri yapılabilmektedir.

Milli park bisikletle zirveye çıkmak, yamaç paraşütü, kayak, dağcılık, balıkçılık, radika nehrinde rafting, kano, piknik gibi çok geniş aktivite yelpazesi ve olağanüstü güzel manzarasıyla tüm yıl boyunca turizm ve rekreasyon faaliyetlerine olanak tanımaktadır.

Galicica Milli Parkı, Kuzey Makedonya'nın güneybatı kesiminde, Galicica dağının topraklarında, Prespa Gölü'ndeki Golem Grad adası ve Ohri Gölü kıyı şeridi boyunca 22.750 hektar alan kaplamaktadır. Olağanüstü doğal güzelliği ve estetik değerinin yanı sıra Galicica, çeşitli ekosistemlerde iyi korunmuş doğal floraya sahip eşsiz bir ortamdır. Milli park 1.600'den fazla bitki türü içerisinde sayısız kalıntı bitki ve en az 12 endemik bitki bulunmaktadır.

Ayrıca 100 kadar bitki tıbbi alanda kullanılmaktadır. Galicica Milli Parkı'nda karstik formalar baskın olmakla beraber jeolojik ve jeomorfolojik özellikleriyle

benzersiz doğal güzellikler turistik çekim üzerinde etkili olmaktadır (<http://galicica.org.mk/info/>, 2021).

Dağcılık aktiviteleri için yüksek yamaçlar uygun ortam sağlamaktadır. Galicica dağında kayak merkezleri bulunmaktadır. Kış dönemi, kış spor aktiviteleri için uygun bir ortam sağlamaktadır. Galicica Milli Parkı, yamaç paraşütü aktivitesi için çok popüler bir destinasyondur. Bulunulan konum itibarıyla Ohri ve Prespa göllerinin muhteşem manzarasını aynı anda görebilme fırsatı vermektedir. Göl alanlarında yürüyüş, güneşlenme, piknik gibi birçok aktivite yapılmasının ardından Galicica dağına doğa yürüyüşü yapmak, ya da kayak gibi kış spor aktivitelerini gerçekleştirmek ziyaretçiler için rekreasyon faaliyetlerinde büyük bir seçenek oluşturabilmektedir (Risteski, Kocovski, 2015).

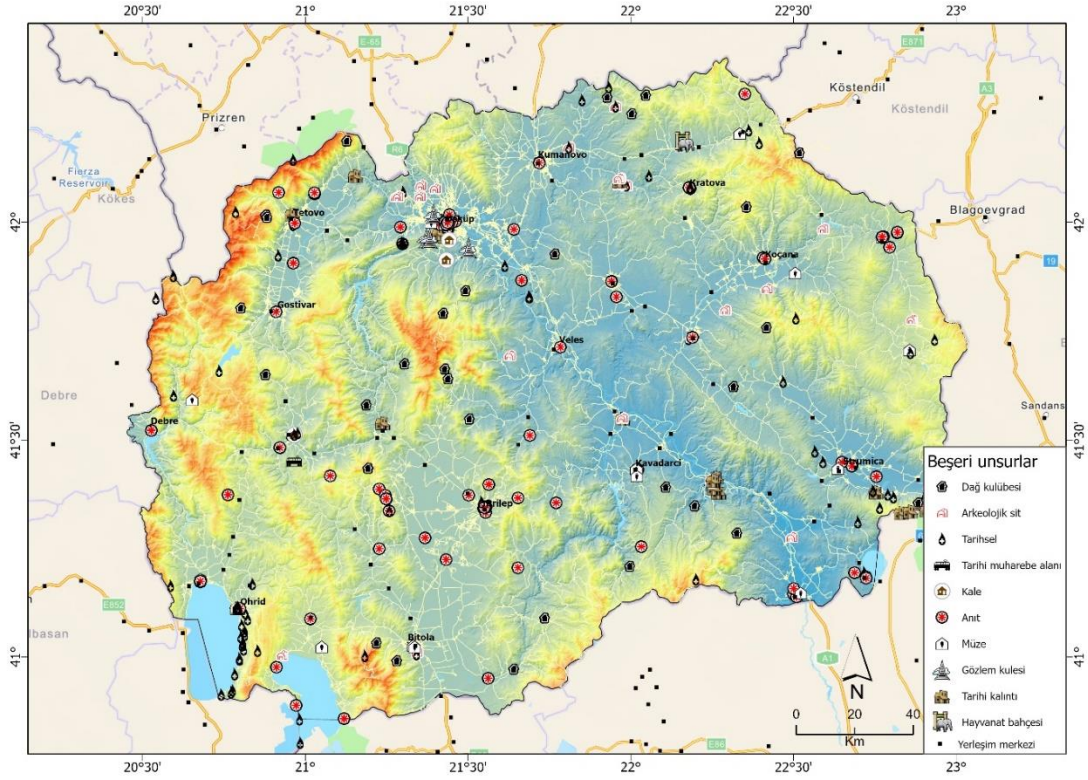
2.1.2. Beşerî Kaynaklar

Turizmde çekiciliklerin söz konusu olabilmesi için doğal güzelliklerin insan yapısı diğer çekiciliklerle bütünleşmesi gerekmektedir. Kuzey Makedonya, benzersiz güzellikte zengin doğasının yanında, insan yapısı çekiciliklerin önemli bir kısmını oluşturan tarihsel ve kültürel kaynaklar açısından çok zengindir. Kuzey Makedonya toprakları yerleşmelerin çok eski dönemlere gitmesi ve yüzyıllar boyunca birçok yapı günümüze kalmıştır. Kuzey Makedonya bugün önemli beşerî çekicilikleriyle turizm faaliyetlerinin bir başka yönünü oluşturmaktadır. Çok sayıda antik kent, kaleler, köprüler, çarşılar, camiler, kiliseler, hanlar, hamamlar, saat kuleleri zengin miras içerisinde yer almaktadır. Bu bağlamda Kuzey Makedonya'nın sahip olduğu bu tarihi ve kültürel değerler bu bölümde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

2.1.2.1. Tarihsel çekicilikler

Tarihsel kaynaklar, geçmiş uygarlıkların ve geçmiş zamanlarda yaşayan fiziksel kalıntılarıdır. Bunlar arasında mimari, coğrafi görünüm ve arkeolojik özellikler kadar, geçmişten bu yana gelen günlük yaşam için önemli olan unsurlar da yer alır. Önemli tarihsel, dini ya da mitolojik olaylar da bunların meydana geldikleri yerler de tamamen değişmiş ya da geçmişten hiçbir delil kalmamış olsa da tarihsel kaynak olarak kabul edilebilir. Turistler tarihsel kaynakları çeşitli nedenlerle çekici bulmaktadırlar (Özgüç, 2015). Kuzey Makedonya'da yerleşmelerin çok eski

dönemlere kadar gitmesi ve yüzyıllar boyunca birçok unsurun günümüze kadar kalmasıyla tarihsel kaynakların zenginliği çok büyüktür.

Şekil 2.2 : Kuzey Makedonya'nın Beşerî Çekicilik Unsurlarının Dağılışı

■ Üsküp Kalesi

Tarihi bir çekirdek olan Üsküp Kalesi, Vardar nehrinin sol kıyısında, Türk çarşısının batı kesiminde, Üsküp'ün tam merkezinden yer almaktadır. Üsküp kalesinin bulunduğu bölgede M.Ö. III. ve IV. yüzyıllarda Geç Neolitik yerleşmelere dair arkeolojik kanıtlar bulunmuştur. Bu yerleşmeler günümüz seviyesinin 6-7 metre altında keşfedilmiştir. Kale, İmparator I. Justinian (535) zamanına kadar uzanmaktadır. 10. Yüzyılda, Makedon SamoİL İmparatorlundaki Orta Çağ Bizans Slav Kenti Üsküp'ün saldırıya uğramasıyla kale tahrip olmuştur. Üsküp kalesi Osmanlı Döneminde tahribatlar inşa edilmiş ve kale genişletilmiştir. 17. Yüzyılın ortalarında Evliya Çelebi, kaleyi sağlam yapılı, çift duvarlı, şehir kapısı işlenmiş taştan yapılmış, hafif parlak, büyük bir incelik ve sanatın hâkim olduğu güçlü bir şehir olarak tanımlamaktadır. 2007'de başlayan son arkeolojik çalışmalar sonrası üç döneme ait arkeolojik kalıntılar bulunmuştur (Todorovic, 2020; Петар, Екатерина, 2015).

Foto 2.4 : Üsküp Kalesi

Üsküp Kalesi muazzam tarihi zenginliği, geçmişte burada yaşama tanıklık etmiş 10.000’den fazla nesne ile arkeolojik sit alanı olması ve aynı zamanda yüzyıllar boyu içinde yaşamış olan ulusların kültür hazinesi olmasıyla bu yerin ziyaretçi çekecek çok önemli turistik potansiyele sahip olduğu görülmektedir. Kaleden şehrin ve aynı zamanda Vardar nehrinin panoramik muhteşem manzarasını sunar.

- Çar Samuel Kalesi (Ohri Kalesi)

Ohri Şehrinin sembolü olan Çar Samuel Kalesi, Kuzey Makedonya’daki en büyük orta çağ yapılarından biridir. Göl seviyesinden 100 metreye kadar yükselen kale, surları ve güçlendirilmiş kuleleri ile Ohri tepesinin tamamını kaplamaktadır. Kale, yaklaşık 3 km uzunluğundaki yüksek duvarları ve savunma kuleleri ile uzanmaktadır. Surların yüksekliği 3 ila 16 metre arasında değişmektedir. Kale savunma hattı, 18 kule ve 5 kapıdan (Demir Kapı, Doğu Kapı, Yukarı Kapı, Chelna Kapı ve Aşağı Kapı) oluşmaktadır (Dimitrov, Dimitrova, 2017).

Tarihsel veriler kalenin savunma amaçlı olarak çok önemli rolü olduğu ve en eski sur duvarları MÖ 209'da Makedonya Kralı II. Filip dönemine ait olduğu bahsedilmektedir. Bu en eski kale kalıntıları, bugünkü Kale'de surlarının yakınındaki iç ve dış bölgelerde arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Tarih boyunca farklı toplumlarca birçok kez yıkılıp tekrar inşa edilmiştir. Bugün bilinen Çar Samuel

Foto 2.5 : Çar Samuel Kalesi (Ohri Kalesi)

Kalesi, Samuel imparatoru zamanından (976-1018) kalmaktadır. Samuel Kalesi 2000 yılında arkeolojik kazı çalışmaları, araştırmalar ve restorasyon çalışmaları başlamıştır (<http://muzejohrid.mk/en/tsar-samuel-fortress>, 2021). Kale göl, dağ ve şehir manzarasının muhteşem güzelliğini sunmaktadır. Ohri eski şehirden yaklaşık yarım saatlik yürüyüş yolu sonrasında ulaşılan kale, yerli ve yabancı turistler tarafından çok ilgi görmektedir. Kalenin çevresinde kafe, dinlenme alanları bulunmaktadır.

▪ Taş Köprü

Şehrin en önemli turistik yerlerinden biri olan taş köprü, şehrin merkezinde yer alır ve Makedonya Meydanı ile Türk Çarşısını birbirine bağlar. Köprü'nün inşası ile ilgili iki durum söz konusudur. Bunlardan ilki tarihi kaynaklara dayanan köprü, 1451-1469 yılları arasında Fatih Sultan Mehmet tarafından inşa edilmiştir. Diğer varsayım ise arkeolojik kazılardan çıkan kanıtlara göre taş köprü 6. Yüzyıla kadar dayanmakta ve depremler sonucu ağır tahribat sonrası I. Justinianus tarafından inşa ettirilmiştir (Markoski, vd., 2013; Macedonia, 2011). Şehrin sembolü olan Taş Köprü yerli ve

yabancı tüm turistlerin ilk uğradıkları yer olmaktadır. Vardar nehri üzerinde, turistik alanları birbirine bağlayan Taş köprü mimarisi ile etkileyici manzara sunmaktadır.

Foto 2.6 : Taş Köprü

- Üsküp Türk Çarşısı

Üsküp'ün farklı ve zengin tarihi, gelenek, kültür ve mimariye sahip parçası olarak bugün ekonomi-ticaret ve kültür-gelenek arasında eski ve yeninin karışımı olarak önemli bir turistik merkezdir. Üsküp'ün eski çarşı bölgesi, Osmanlı kentsel stratejisinin bir parçası olarak kentin ticari ve sosyal merkezi olarak ortaya çıkmıştır (Dimova, 2019). Bugün şehrin tarihi çekirdeği olan çarşı, geleneksel yapılaşmanın doğal unsurlarla (taş ve ahşap) sağlanıp kentin eşsiz ambiyansına katkıda bulunmaktadır (Koneska, vd., 2020).

Foto 2.7 : Üsküp Türk Çarşısı

Taşlı dar yolları boyunca hediyelik eşya satan, geleneksel el sanatları, kuyumcular, kafeler, geleneksel mutfakların sunulduğu lokantalar gibi yüzlerce dükkân ve Osmanlı mimarisinden kalan cami, hanlar, hamamlar bir arada bulunmaktadır. Şehrin merkezi konumunda olan çarşı eski ve yeninin muhteşem uyumuyla ve sahip olduğu özelliklerle en çok ziyaret edilen merkezlerden biri olmaktadır.

- Mustafa Paşa Cami

Üsküp'te eski Osmanlı mimarisinin seçkin örneklerinden biri olarak batısında Üsküp Kalesi, doğusunda Türk Çarşısının bulunduğu kale, camii ve çarşının kesiştiği tarihi bir yerdir. Camii Yavuz Sultan Selim'in veziri olan Mustafa Paşa tarafından 1492'de (kapı kemeri üzerinde bulunan kitabede camii inşa tarihi yazılmaktadır) yaptırılmıştır. Camii kendine özgü yapısıyla özellikle kapısı, mihrap ve minberi bakımından dikkat çekicidir.

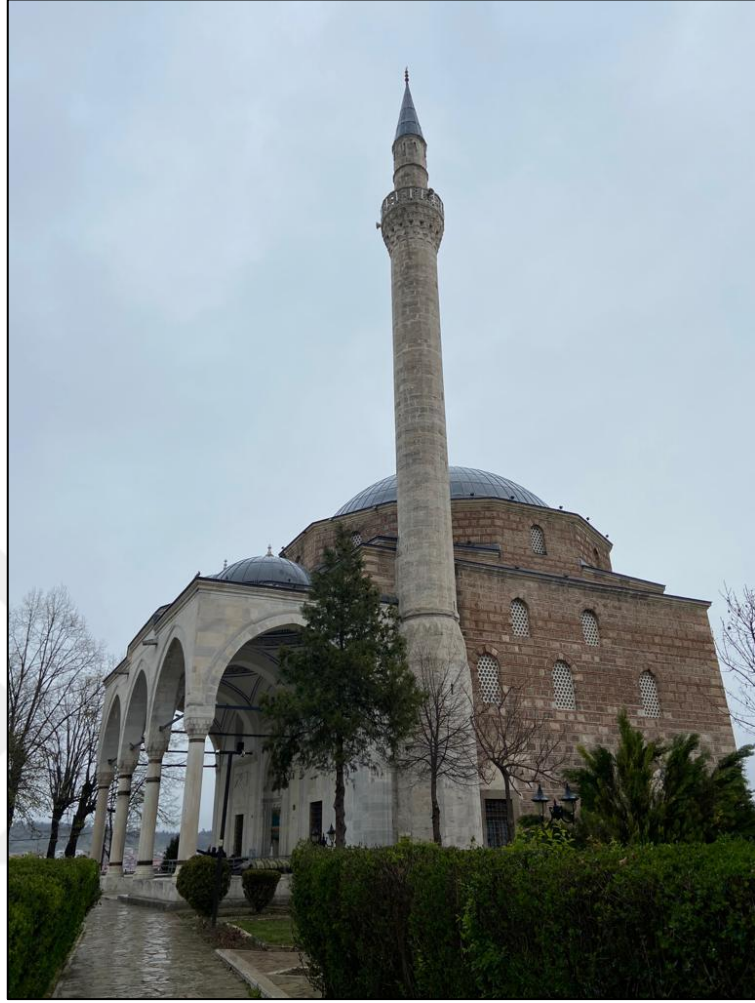

Foto 2.8 : Mustafa Paşa Cami

▪ Sultan Murat Cami

Üsküp'ün eski kesiminde tepelik bir alanda bulunan cami, 1436 yılında inşa edilmiş olup günümüze ulaşabilen camilerin en eskisi olarak özel bir konuma sahiptir. Önceki dönemlerde caminin hemen yanında imaret ve medrese bulunuyordu. Bugün medresenin kalıntıları ve birkaç türbe yer almaktadır. Sultan Murat Cami'nin kuzeyinde cami avlusunda Üsküp Saat kulesi yer almaktadır. Cami bulunduğu konum, tarihi yapısı, estetik güzelliği ile en tanınan ve en çok ilgi gören camilerden biri olmaktadır.

- Alaca Camii (Kalkandelen)

Kuzey Makedonya'nın Kalkandelen şehrinde, Pena ırmağı yakınında bulunan Alaca Cami, İshak Bey tarafından 1438'de yaptırılmıştır. Alaca cami aslıdan cami, han, medrese ve çifte hamamdan meydana gelen külliye'nin bir birimidir. Fakat günümüzde sadece cami ayakta kalabilmiştir (<https://makturk.com/alaca-camii-diger-adi-renkli-camii/>, 2021). Alaca Camii'nin dış kubbesinin olmayışı karakteristik özelliği olup aynı zamanda içinin renkli işlemlerle dolu olması tarihi dokusunun yanında çekici bir potansiyel oluşturmaktadır.

- Yahya Paşa Cami

Üsküp'ün kuzeyinde, Yahya Paşa tarafından 1503'te yaptırılmış olan camii çok yüksek minareli (55,5 metre), dik çatılı ve kurşun örtülüdür. Eşsiz mimarisi ile dikkat çekmektedir.

- Murat Paşa Cami

Murat Paşa Cami, Türk Çarşısının tam merkezinde, yakınında çifte hamam ve çevresinde dükkanlar bulunmaktadır. Camii sade bir mimariye sahiptir. Minare, camiye göre yapı farklılığıyla daha eski döneme ait olduğu görülmektedir. Caminin hemen önünde bulunan çeşme ziyaretçiler açısından dikkat çekici olmaktadır.

Foto 2.9 : Murat Paşa Cami

- İshak Çelebi Camii

İshak Çelebi Camii, Kuzey Makedonya'nın Manastır şehrinde bulunan Osmanlı döneminden kalma ibadethanedir. İshak Çelebi tarafından 1506 yılında yaptırılmıştır. Caminin ölçüleri 14,50 m x 14,60 m olup iç mekân neredeyse kare bir plandadır. Bunun dışında onikigen, içten silindirik çerçeve üzerinde kubbe ile örtülüdür. En son 2015 yılında restore edilmiştir. Heybetli görüntüsüyle Manastır Şehrinde bulunan en büyük Camidir.

- Haydar Kadı Camii

Haydar Kadı Camii, Manastır şehrinde, Manastır Kadısı Haydar Efendi tarafından 1561 yılında inşa edilmiştir (Ayverdi, Yüksel, 2000). 1950 yılında kültürel anıt olarak tescil edilmiştir. Cami Dragor nehrinin sol tarafında bulunan Deboy Hamamı'na yakın bir konumdadır. En son 2016 yılında yapılan restorasyon çalışmaları sonucu ibadete açılmıştır. Turistlerin uğrak yeri olma potansiyeline sahiptir.

- Ali Paşa Camii

Ohri Çarşısı içerisinde ünlü Çınar ağacına yakın bir yerde bulunan Ali Paşa Camii, 1573 yılında Süleyman Paşa tarafından yaptırılmıştır. 1823 yılında Belgrad Veziri olan Maraşlı Ali Paşa tarafından onarım çalışmaları yapıldığı için camiye kendisinin adı verilmiştir. Çarşı içerisinde dükkanların arasında yer alan cami, ölçüleri kareye yakın planlı, çift kasnaklı ve basık çatılı bir örtü sistemi vardır (Yılmaz, Elmas, 2018).

- Kurşunlu Han

Kuzey Makedonya’da Osmanlı döneminde çok sayıda han inşa edilmiş olup bunların büyük bir kısmı günümüze gelememiştir. Bunlardan yalnızca üç han varlıklarını devam ettirmektedir. Bunlardan Kurşunlu Han, yapı ve gösterişliliği ile çok önemli mimari eserdir. Üsküp Türk Çarşısı’nın içerisinde Makedonya Müzesi karşısında bulunmaktadır. Yapının inşa tarihi tam olarak bilinmemekle beraber XVI. Yüzyılın ortaları diye tahmin edilmektedir. Kurşunlu Han, kuzey-güney doğrultuda yer alan ana kısmı kareye yakın dikdörtgen planlı ve iki avlulu bir yapıdır. Han 2.800 m²’lik alan kaplamaktadır (Bülbül, 2015).

Makedonya Parlamentosu 2008 yılında, büyük öneme sahip Eski Türk Çarşısı ile ilgili yeni özel bir yasa çıkardı ve devletin sürekli koruması altına alınmıştır. Aynı zamanda Çarşı’daki tüm eski yapıların kalıcı birer kültür merkezi statüsü kazanmaya başlamıştır (Pandevska, 2017). Kurşunlu Han’da konserler, tiyatrolar, festivaller, sergiler düzenlenmeye başlanmıştır. Birçok yeniye ait olan faaliyetlerin tarihi doku içerisinde gerçekleştirilmesi ziyaretçiler için özel bir ortam yaratmaktadır.

- Kapan Han

Üsküp Türk Çarşısı içerisinde yer alan han, 15. Yüzyılın ortalarında yapılmıştır. 1086 m²’lik alanı kaplayan alan Osmanlı mimarileriyle etkileyici görüntüye sahiptir. İki kattan oluşan han, eskiden tüccarların mola yeri olarak kullanılıyordu. Tarihi ortamı ile yerli ve yabancı turistlerin ilgisini çekmektedir. Kapan Han’ın alt katı restoran olarak faaliyet göstermektedir (<https://www.tatilcity.net/things-to-do/kapan-han>, 2021).

- Sulu Han

İshak Bey tarafından 15. Yüzyılda inşa edilmiş olan Sulu Han, Osmanlı dönemi eserlerinin en önemlilerinden biridir. Adının Sulu Han olarak anılmasının sebebi yakınından Serava Irmağı'nın geçmesidir. 2101 m²'lik alanda iki katlı ve geniş bir havlu mevcuttur. Günümüzde Üsküp Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'ne ev sahipliği yapmaktadır. Bunun yanında han içerisinde eski resim ve haritaların ziyarete açık olduğu müze şeklindeki sergi bölümü bulunmaktadır (<https://www.uskup.com/uskup-sulu-han.html>, 2014).

Foto 2.10 : Sulu Han

- Davut Paşa Hamamı

Üsküp'ün merkezinde Taş Köprü yakınında bulunan tarihi hamam 15. Yüzyılda inşa edilmiştir. Mimari açıdan etkileyici olan hamamın çatısı farklı büyüklüklerde 13 asimetrik kubbeden oluşmaktadır. Osmanlı mimarisinin etkileyici

yapılarından olan hamam günümüzde Kuzey Makedonya'nın Ulusal Sanat Galerisi'ne ev sahipliği yapmaktadır.

Foto 2.11 : Davut Paşa Hamamı

- Üsküp Saat Kulesi

Osmanlı'nın ilk saat kulesi olarak kabul edilmektedir. Sultan Murat Camii'nin bir parçası olarak 1566-1972 döneminden beri varlığını sürdürmektedir. Altı kenarlı, önce ahşap yapılı sonrasında yerini tuğla ile değiştirilerek 40 metre uzunluğuyla Üsküp'ün önemli simgelerinden birisidir. 1963 yılında meydana gelen deprem sırasında kulede büyük hasar yaşanmıştır (Penčić, vd., 2009). Günümüzde ise saatin mekanizması bulunmamakla beraber çarpıcı özellikleriyle dikkat çekmektedir.

Foto 2.12 : Üsküp Saat Kulesi

- Manastır Saat Kulesi

Manastır Saat Kulesi, çarşısının önemli bir noktasında bulunan İshak Çelebi Cami'nin yakınında bulunmaktadır. Yapım tarihi hakkında kesin bir şey olmamakla beraber 17. Yüzyılda olduğu tahmin edilmektedir. Kare planlı olan saat kulesi yukarı doğru yükseldikçe daralma görölmektedir. Kulenin kuzey tarafında giriş kapısı bulunmaktadır.

Kulenin en üst bölümü süslü olup dört yönünde birden saat göstergesi bulunur. Mimarisi ve tarihi dokusuyla Osmanlı dönemi eserlerinden biri olan Saat Kulesi şehir merkezindeki konumuyla önemini sürdürmektedir.

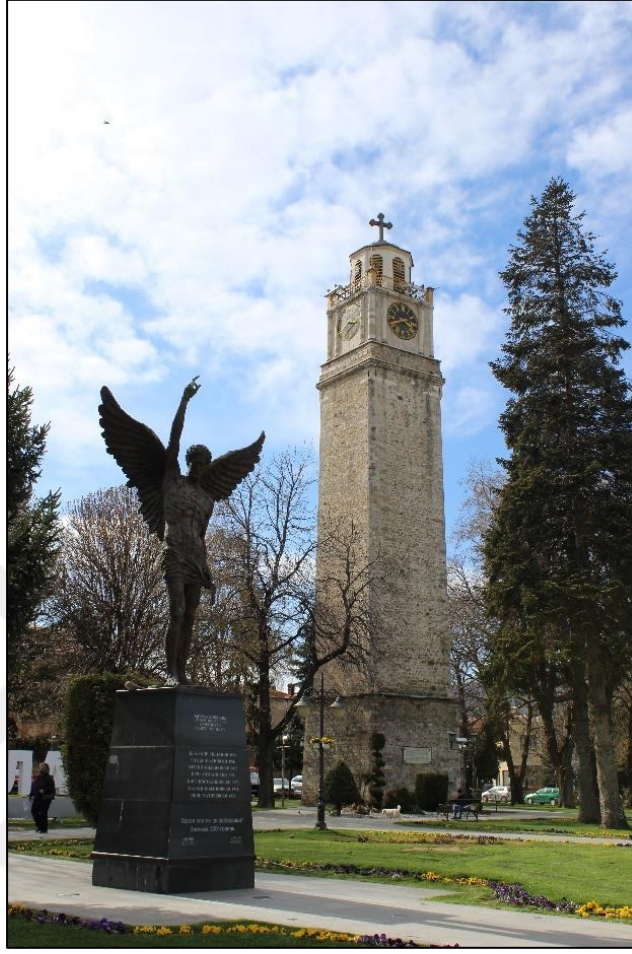

Foto 2.13 : Manastir Saat Kulesi

- Köprülü Saat Kulesi

Kuzey Makedonya'nın Köprülü Şehrinde Vardar nehrinin sağ tarafında bulunan Saat Kulesi, 16. Yüzyılda gözetleme kulesi olarak yapılmıştır. Saat kulesine ise 17. Yüzyılda dönüştürülmüştür. (Günümüzde sadece çan kulesi olarak kullanılmaktadır. Yapı itibariyle kare bir gövdeye sahiptir. Kuleye ahşap bir kapıdan girilmektedir. 1977 yılında yapılan restorasyon çalışmaları sonrasında bugünkü görünümü kazanılmıştır (Diko, 2020).

- Aziz Panteleymon/ Aziz Kliment Kilisesi

Aziz Kliment Kilisesi, Ohri şehrinin eski yerleşim kesimi olan Plaoşnikte yer alır. Aziz Kliment bu bölgede Hristiyan bazilikalarının temeli üzerinde Aziz Pantelemon'a adadığı Aziz Kliment Kilisesini 893'te inşa etmiştir (Panov,1998). Aynı

zamanda bu kilise ilk kez kurulmuş Slav üniversitesidir. Slav okur-yazarlığının başlangıç yeri olup buradan eski Slav kültürü yayılmaya başlamıştır. Osmanlı döneminde kilise camii yapılmıştır. Bu dönemde camiye Sinan Çelebi Camisi (ya da İmaret Camii) olarak isim verilmiştir. 16. Yüzyıldan sonra cami yıkılıp Aziz Kliment kilisesi inşa edilmiştir (Туницкий, 1918; Кузман, 2016). Arkeolojik çalışmalarda eski kilise kalıntıları ve Aziz Kliment'in mezarı keşfedilmiştir. Osmanlı döneminde Sinan çelebi camii hibe edicisi olan Sinan Çelebinin türbesi kilisenin yakınında yer almaktadır.

Foto 2.14 : Aziz Panteleymon/ Aziz Kliment Kilisesi

- Aziz Panteleimon Kilisesi

Kilise Üsküp yakınlarında, Vodno Dağı eteklerinde, Gorna Nerezi köyünde bulunmaktadır. Bizans tarzında 1164'te inşa edilen kilise Aziz Panteleimona adanmıştır. Kilise Orta Bizans döneminin ayakta kalan en önemli anıtlarından biri olarak öne çıkmaktadır. İnşaat sırasında çevreden çıkarılan taşlar ve renklendirilmiş tuğlalar kullanılmıştır ve sanat eseri niteliğinde kompozisyon resimler bulunmaktadır (Sinkevic, 1994).

- St. Spas Kilisesi

Üsküp Kalesi'nin doğu tarafında bulunan kilise, 16. yüzyılın ortalarında inşa edilmiştir. Kilisenin özelliği, inşası sırasında Osmanlı makamlarından kiliselerin camilerden daha yüksek olmasına izin verilmediği için toprağın yarısına kadar kazılması gerekmiştir. Koruma altına alınan kilise Üsküp'ün önemli kültürel anıtlarından birisidir.

Foto 2.15 : St. Spas Kilisesi

- Aziz Yuhanna Kilisesi (Church of St. John at Kaneo)

Ohri gölü kıyısında yer alan Kaneo Plajı üzerindeki sarp kayalıkların üzerinde doğal bir platformda bulunan kilise şehrin en özel yeri olarak görülmektedir. Tam olarak ne zaman inşa edildiği bilinmese de 13. Yüzyıl kilise anıtlarıyla karşılaştırıldığında benzer simgelerle karşılaşıldığından Aziz Yuhanna Kilisesinin de bu tarihlerde inşa edildiği tahmin edilmektedir (Stojmilov, 1995). Kilise Hz. İsa'nın havarilerinden biri olarak kabul edilen Aziz John'un adını taşımaktadır. Ohri Gölü seyir yerlerinin en güzeli sayılabilmektedir. Şehir merkezinden kıyı boyunca ve sonrasında patika yoldan kiliseye ulaşmak mümkündür.

Foto 2.16 : Aziz Yuhanna Kilisesi (Church of St. John at Kaneo)

- Ohrid Antik Tiyatrosu

Roma döneminin zengin kültürel yaşamını anlatan Antik Tiyatro, Eski şehrin içerisinde, Ohri Kalesinin altında yer alır. Ohri Antik Tiyatrosu Helenistik dönemin karakterine uygun olarak inşa edilmiştir. Roma imparatorluğu döneminde alan genişletilmiştir. Antik Tiyatro, amacı gereği başlarda tiyatro gösterileri için sahne, mekân oluşturmasıyken 4. yüzyıldan sonra gladyatörlerin hayvanlarla dövüştüğü bir alan haline gelmiştir (Dimitrov-Dimitrova, 2017). Günümüzde ise konserler, tiyatro oyunları, opera gibi gösteri için kullanılmaktadır. Antik Tiyatro ulaşımı kolay olup her zaman ziyaret için uygundur.

Foto 2.17 : Ohrid Antik Tiyatrosu

- Sv. Naum Manastırı

Ohri'nin 29 km güneyinde Arnavutluk sınırında bulunan Aziz Naum Manastırı, yüksek kaya üzerindeki konumuyla ve oldukça etkileyici manzarasıyla çok popüler bir yerdir. Manastır, 905 yılında Aziz Naum tarafından inşa edilmiş olup Orta Çağ döneminin önemli anıtlarından birini oluşturmaktadır (Planet, vd., 2019). Plaoşnikte bulunan Aziz Kliment Kilisesiyle şekil ve büyüklük açısından benzemektedir. Ayrıca Aziz Naum Manastırı da eğitim merkezidir. Burada Aziz Naum'un kabri bulunmaktadır. Kilisenin içerisinde yeşillikler, güzeller ve tavus kuşları ile çevrili sakin bir ortam bulunmaktadır. Manastır bulunduğu yerin doğal, kültürel, tarihi özellikleriyle çok fazla sayıda ziyaretçiyi kendisine çekmektedir.

- Manastır Askeri İdadisi

Manastır Askeri İdadisi, Kuzey Makedonya'nın Manastır şehrinde bulunmaktadır ve günümüzde müze olarak kullanılmaktadır. Mustafa Kemal ATATÜRK, Manastır Askeri İdadisi'nde 1896-1899 yıllarında eğitimini başarıyla tamamlamıştır. Bugün müze olan bu yerde özel bir bölüm Atatürk için ayrılmıştır. Anı odasında Atatürk'ün balmumu heykeli, büstü, kişisel eşyaları, fotoğraflar, kitaplar ve dergiler sergilenmektedir. Müzenin diğer bölümlerinde arkeolojik eserler, Makedon kültürüne dair kıyafetler, fotoğraflar sergilenmektedir.

Foto 2.18 : Manastır Askeri İdadisi

- Skupi Antik Kenti

Üsküp'ün 5 km kuzeybatısında, Zlokukani kötü yakınlarında bulunmaktadır. Skupi'nin tarihi Roma dönemine kadar dayanmaktadır. Balkanların merkezi konumu itibariyle dikkate değer jeostratejik konumundan çeşitli askeri, kültürel, siyasi, ticari

ve ekonomik etkileri ortaya çıktığı şehir, ayrıca önemli yollar arasında kavşak konumundaydı. Geç antik dönemde Dardania eyaletinin başkenti ve sonraki dönemde Üsküp Piskoposluğunun merkezi olmuştur. Roma döneminden kalma tiyatro, binalar, Geç antik dönemden kalma çanak-çömlek, sur duvarları, hamam gibi dönemlere özgü karakteristik mimariler arkeolojik varlıklar olarak bulunmaktadır (Антонио Јакимовски, Игор Толевски, 2016; Јованова, 2008; корлџевиќ, 2002; Микулчиќ,1982).

▪ Plaoşnik

Plaoşnik bölgesi, Samuel Kalesinin güneyinde tarih öncesi, antik çağ ve orta çağ'dan kültürel katmanlara sahip olağanüstü arkeolojik komplekstir. Yapılan arkeolojik çalışmalarda erken Hristiyan bazilikası tamamen keşfedilmiş. Vavtizhane, avlu, yan odalar, mermer sütunlar, bazik tabanlar bulunmuştur. Plaoşnik bölgesine eski şehir boyunca yokuş yollardan çıkarak kolaylıkla ulaşmak mümkündür. Sakin ortamı ve güzel ortamı ziyaretçilere keyifli bir seyir ortamı sunmaktadır.

2.1.2.2.Kültürel çekicilikler

Doğal ve tarihi çekiciliklerin yanında turizm faaliyetlerinde kültürel çekicilikler de etkili olmaktadır. Kültürel turizmde, alt kolları olarak bakıldığında çok çeşitli olduğu görülmektedir. Kültür turizmi, bir bakımdan kültürel çekicilikler kapsamında gerçekleştirilen bir durumdur. Kültür, insanların düşündükleri, yaptıkları, ortaya koyduklarını kapsayan bir olgudur. Kültür, insanların ne düşündükleri ne yaptıkları içermektedir. Bu nedenle kültür süreçlerden (insanların fikirleri ve yaşam tarzları) ve bu süreçlerin ürünlerinden (binalar, eserler, sanat, gelenekler) oluşur. Bu nedenle kültür turizmi, yalnızca geçmişin kültürel ürünleri değil aynı zamanda çağdaş biçimleri de kapsamaktadır. Kültürel çekicilikler kapsamında kültür sürecine dayalı kültürel etkinlikler ve festivaller ele alınmaktadır (Richards, 2001). Festivalle turizm, eğlence, eğitim, sosyal etkileşim, iş ticaret ve ilham kaynağı olmak üzere işlevi bulunmaktadır. Bu işlevleriyle de bölgeye turist çekmek, bölgenin imajına katkıda bulunmak, yerel halkın refahını arttırmak ve onları gururlandırmak (Houghton, 2001:39; Litvin, Fetter,2006:44). Kuzey Makedonya'da festivaller ve kırsal turizm etkinlikleri turistlerin oldukça ilgisini çekmektedir. Kuzey Makedonya'da

gerçekleştirilen 19 etkinliğin 7'si Üsküp'te, 4'ü Ohri'de, 2'si Ustrumca'da, 2'si Manastır'da, geriye kalanlarda Struga, Galicnik, Kumanova ve Pirlpe'de tespit edilmiştir.

Tablo 2.1 : Kuzey Makedonya'da Düzenlenen Festivaller ve Şenlikler

ETKİNLİĞİN ADI	YERİ	TARİHİ
OHRI YAZ FESTİVALİ	Ohri	12 Temmuz-20 Ağustos
OHRI KORO FESTİVALİ	Ohri	Ağustos'un 2. Yarısında
BALKAN FOLKLOR FESTİVALİ	Ohri	Temmuz
OHRI YÜZME MARATONU	Ohri	Temmuz 2. Yarısında
ÜSKÜP CAZ FESTİVALİ	Üsküp	20-24 Ekim
ÜSKÜP FİLM FESTİVALİ	Üsküp	9-16 Eylül
ÜSKÜP DANS FESTİVALİ	Üsküp	1-7 Haziran
ÜSKÜP TİYATRO FESTİVALİ	Üsküp	Nisan
TAKSİRAT FESTİVALİ	Üsküp	Kasım sonu-Aralık başı
MAYIS OPERA AKŞAMLARI	Üsküp	Mayıs
BUSKER FESTİVALİ	Üsküp	Ağustos
STRUGA ŞİİR AKŞAMLARI	Struga	Temmuz
USTRUMCA KARNAVALI	Ustrumca	15-17 Mart
USTRUMCA AÇIK FESTİVALİ	Ustrumca	6-14 Ağustos
GALICNIK DÜĞÜN FESTİVALİ	Galicnik	12-17 Haziran
ULUSLARARASI MANAKİ KARDEŞLER FİLM FESTİVALİ	Manastır	Eylül
Sİ-DO FESTİVALİ	Manastır	Kasım
KOMEDİ GÜNLERİ	Kumanova	Ekim
ASTERİSKS FESTİVALİ	Pirlpe	Ekim

- Ohri Yaz Festivali

Ohri Yaz Festivali 4 Ağustos 1961 tarihinden bu yana Ohri şehrinde gerçekleştirilen bir festivaldir. Tüm dünyadan ziyaretçileri kendisine çeken festival katılım oranlarıyla oldukça ilgi görmektedir. Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı tarafından desteklenmektedir. Yaz döneminde en büyük müzik, tiyatro, konser, şiir okumaları ve dans festivali olan etkinlik katılanlara zengin ve sanatsal bir deneyim sunmaktadır. Etkinliğe dünyanın birçok yerinden pek çok müzikal ve tiyatro grupları katılmıştır. Festivalde hem profesyonel hem de amatör sanatçıların gösterileri olmaktadır. Ohri Yaz Festivali etkinliklerinin gerçekleştirildiği yerler şehrin en özel ve etkileyici alanları verilmektedir. Bu yerler Ayasofya Kilisesi avlusu, Çar Samuel Kalesi ve Antik Tiyatro'dur.

- Ohri Yüzme Maratonu

Ohri Gölü'nde 1992 yılından bu yana her yıl maraton düzenlenmektedir. 1998 yılından bu yana Açık Sular Yarışması Uluslararası Yüzme Federasyonu FINA programının bir parçası olmuştur. Maratoncuların yüzdükleri hat 30 km uzunluğundadır. Aziz Naum Manastırından başlayarak Ohri Limanında sona ermektedir. Uluslararası spor organizasyonların biri olan Ohri Yüzme Maratonu, ülke turizminde çeşitlilik sağlamaktadır. Aynı zamanda bölgenin sahip olduğu ayırt edici özellikler itibariyle spor turizminin gelişimi kalkınma yönünde büyük fayda sağlayabilmektedir.

- Struga Şiir Akşamları

Kuzey Makedonya'nın Struga şehrinde gerçekleştirilen uluslararası bir şiir festivalidir. 1961 yılından bu yana sürdürülmektedir. 1966 yılında festival uluslararası bir kültür etkinliğine dönüşmüştür. Festivalde "Miladinov Kardeşler" ödülü, en prestijli ödül olarak anılan "Altın Çelenk" ödülü ve "Struga'nın Köprüleri" ödülü verilmektedir. Festival başladığı yıldan itibaren toplam 95 ülkeden 4000'i aşkın şair ve edebiyat eleştirmenliğine ev sahipliği yapmıştır. Festival Struga'nın muhteşem manzarası olan Drim Nehri'nde gerçekleştirilmektedir.

- Üsküp Caz Festivali

1982 yılından itibaren Üsküp'te gerçekleştirilen caz festivali geniş kitleleri kendisine çekmektedir. Ülkedeki önemli etkinliklerden biri olarak dünyanın Üsküp'ü tanıdığı bir etkinlik olarak görülmektedir. Caz festivalinde dünyanın en önemli isimleri yer almıştır. Üsküp Caz Festivali, Avrupa Caz Ağı'nın bir üyesidir.

- Mayıs Opera Akşamları

Geleneksel olarak her yıl mayıs ayında düzenlenen etkinlik tüm opera severleri bir araya getirmektedir. İlk kez 9 Mayıs 1972 yılında başlamıştır. Başlarda opera Makedon Ulusal Tiyatrosu'nun topluluğu sahnelemiştir. Yıllar geçtikçe uluslararası bir opera festivali olmuştur. Şimdiye kadar 20 ülkeden 1.200'den fazla katılımcı ile 280'den fazla etkinlik düzenlenmiştir.

- Ustrumca Karnavalı

Ustrumca karnavalı asırlardır süren bir gelenek olmasıyla oldukça ilgi görmektedir. Karnaval ile ilgili yazılı kaynaklar 1670 yılında Evliya Çelebi tarafından gelmektedir. Karnaval pagan kültüründen gelmektedir. 1994 yılından itibaren uluslararası karakter almışmıştır. Karnaval açılışı maskeli balo ile yapılmaktadır. Festivalde en yaygın motif olarak evli çifti sembol eden gelin ve damat bulunmaktadır. Karnaval Ustrumca Belesiyesi tarafından desteklenmektedir. Ayrıca karnaval 1994 yılından itibaren Uluslararası Karnaval Şehirleri Birliği (FECC) üyesidir.

- Galicnik Düğün Festivali

Debar şehri yakınında bulunan Galicnik köyünde, bir çiftin geleneksel Galicnik tarzı düğünle evlendiği bir festivaldir. Geleneksel olarak her yıl Aziz Petrus Günü olan 12 Temmuz'da gerçekleştirilmektedir. Bugün iki günlük bir etkinlik şeklinde düzenlenmekte olup kültürel ve turistik bir cazibe oluşturmaktadır.

- Uluslararası Manaki Kardeşler Film Festivali

Uluslararası Görüntü Yönetmenleri Film Festivali "Manaki Kardeşler", görüntü yönetmenlerinin yaratıcılığına adanmış dünyanın ilk ve en eski film festivalidir. Festival Manastır şehrinde düzenlenmektedir. Festival Kuzey Makedonya Kültür Bakanlığı ve Kuzey Makedonya Cumhurbaşkanı tarafından desteklenmektedir. Festivalde en iyi yönetmenlere ödül verilmektedir. Festival uluslararası karakteri ile yerli ve yabancı izleyicileri kendisine çekmektedir.

Turizm sektörü içerisinde festivaller ve etkinlikler önemli bir yere sahip olmaktadır. Bu etkinlikler Kuzey Makedonya'nın kültürel çekiciliklerinin küçük bir bölümü oluşturmakla beraber ülke turizm faaliyetlerine çeşitlilik katmasıyla önemli bir turistik zenginlik sağlanmaktadır. En önemlisi de uluslararası turizm pazarlamasında ülkenin tanıtımının yapılması adına çok büyük fayda sağlamaktadır. Dolayısıyla festival ve etkinlikler turizmin gelişiminde önemli bir yol olmaktadır.

2.2.Turizm Hareketleri

2.2.1. Dış Turizm

Turizm olgusu incelenirken turizm hareketleri iç turizm ve dış turizm olmak üzere iki bölüme ayrılarak incelenebilmektedir. Bir ülke vatandaşının başka bir ülkeye ya da diğer ülke vatandaşlarının o ülkeye doğru olan seyahatleri dış turizmi ifade etmektedir. Dış turizmin en ayırıcı özelliği de döviz getirici etkisidir. Bu yönüyle incelendiğinde dış turizm, “dış pasif turizm” ve “dış aktif turizm” olarak iki alt gruba ayrılmaktadır. Dış pasif turizmle ülkeden döviz çıkması ödemeler dengesi üzerinde ithalat etkisi olarak olumsuz bir etkiye neden olmaktadır. Buna karşı dış aktif turizm turistlerin ülkeye döviz getirici etkisiyle ekonomide ihracat etkisinin artmasıyla olumlu bir katkıda bulunmaktadır (Kozak, vd., 2001). Dolayısıyla uluslararası turizmin ifade edildiği dış turizm ülkelerin dış ödemeler dengesi üzerindeki etkileriyle daha çok önem kazandığı görülmektedir. Kuzey Makedonya gibi gelişmekte olan bir ülke için de turizm gelirlerinin önemiyle dış turizm hareketliliğine yönelik yatırım ve çalışmalar dikkate alınmıştır. Bu açıdan Kuzey Makedonya’da uluslararası turizm hareketliliğine katılan yabancı turist sayılarının yıllar içerisinde göstermiş olduğu değişim tablo 2.2’de gösterilmektedir.

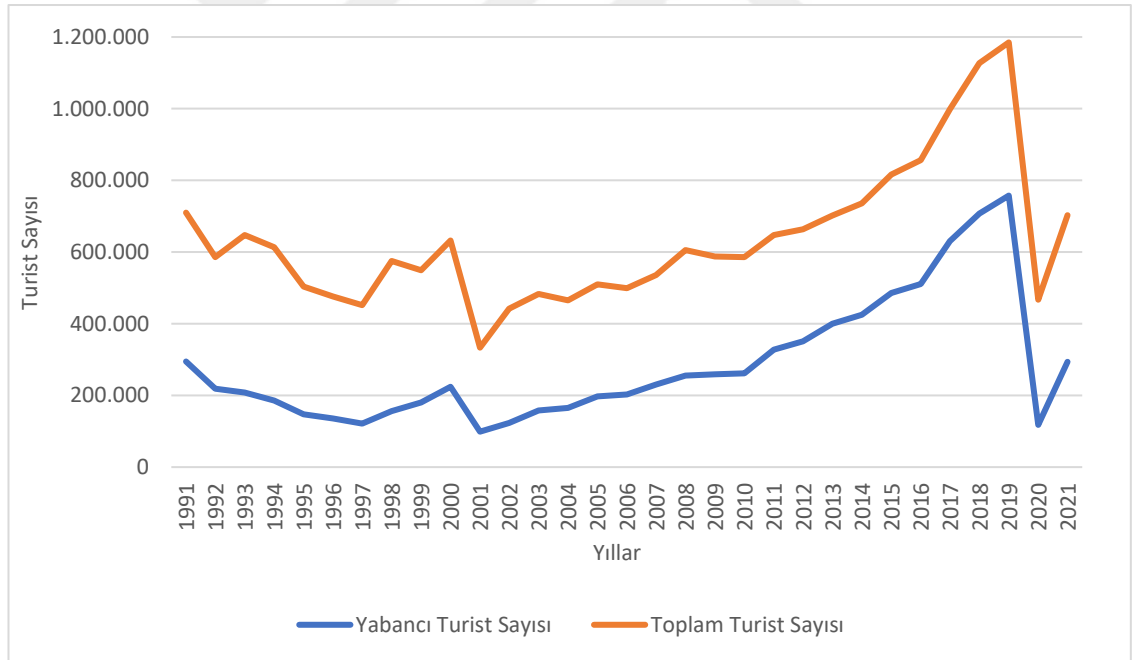
Tablo 2.2 : Kuzey Makedonya’ya Gelen Yabancı Turist Sayısı Değişimi (2000-2021)

YILLAR	YABANCI TURİST SAYISI	TOPLAM TURİST SAYISI
2000	224.016	632.523
2001	98.946	333.308
2002	122.861	441.712
2003	157.692	483.151
2004	165.306	465.015
2005	197.216	509.706
2006	202.357	499.473
2007	230.080	536.212
2008	254.957	605.320
2009	259.204	587.770
2010	261.696	586.241
2011	327.471	647.568
2012	351.359	663.633
2013	399.680	701.794
2014	425.314	735.650
2015	485.530	816.067
2016	510.484	856.843

2017	630.594	998.841
2018	707.345	1.126.935
2019	757.593	1.184.963
2020	118.206	467.514
2021	293.963	702.463

Kaynak: MakStat Database

Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin 1991 yılı öncesinde bir üyesi olan Kuzey Makedonya, bağımsızlığını kazanmasıyla birçok alanda olduğu gibi ülke turizminde de olumsuz bir etki ortaya çıkmıştır. Kuzey Makedonya, ekonomideki durgunluk ve olumsuz siyasi iklimle beraber turizmin gelişiminde geriye doğru bir düşüş yaşanmasına yol açtığı görülmektedir. Yugoslavya döneminde 1 milyonu aşan turist sayısı ile Kuzey Makedonya, 1991 yılı itibarıyla bu sayı gerileme başlamıştır. 1991-2001 dönemi turist varışlarının, istikrarlı bir şekilde düşüş eğiliminde olduğu görülmektedir.

Grafik 2.1 : Kuzey Makedonya'ya Gelen Yabancı Turist Sayısının Yıllara Göre Değişimi (1991-2021)

Kaynak: MakSTAT Database

Ülkenin bağımsızlığından günümüze kadar baktığımızda 2001 yılı toplam 333.308 turist sayısı ile en düşük turist varışlarının gerçekleştiği yıl olmuştur.

Uluslararası turist varışları 2001 yılında toplam 98.946 kişi ile 2000 yılına göre %44 azalmıştır. 2001 yılında Kuzey Makedonya’da yaşanan askeri çatışmalar, ülke turizmi için güvenli olmayan bir imaj yaratarak riskli bir ortam yaratmıştır. Bu bağlamda ülkede yaratılan güvenlik sorunları nedeniyle Kuzey Makedonya’ya olan turist varışlarında azalma sebebiyle turizm sektörü olumsuz etkilenmiştir.

Kuzey Makedonya’da 2001 krizi sonrasında hükümet, ekonomik kalkınma için turizmi önemli bir faktör olarak görmüştür ve turizmi yüksek öncelikli olarak gündemine almıştır. Bu doğrultuda ekonomik kalkındırmayı hızlandırmanın bir aracı olarak hükümet orta ve uzun vadeli bir turizm politikası oluşturulması, turizmin gelişme planlarının hazırlanması ve uygulanması, turizm kalitesini güvence altına alınması yaklaşımları belirlenmiştir (Petrevska, Collins-Kreiner, 2017). Kuzey Makedonya’nın turizm gelişme planlarının olumlu faydaları olmasının yanı sıra gerçekleştirilen planların sınırlı düzeyde kalması, turizm altyapının, yetersiz tesislerin varlığı, tanıtımlardaki eksiklikler nedeniyle kriz sonrasındaki ilk yıllarda turist varışları düşük düzeyde devam etmiştir.

Kuzey Makedonya’ya gelen yabancı turist sayılarının 2001 yılı sonrasındaki seyrine baktığımızda, turist sayılarında sürekli bir artış yaşandığı gözlenmektedir. Turizmin gelişimi ile bağlantılı olarak uluslararası turizmin artmasıyla gelen toplam turist sayısı içerisinde yabancı turist sayısı 2011 yılında önceki yıllara göre %50,5 oranıyla ilk kez yerli turist sayısından fazla olmuştur. Kuzey Makedonya’ya gelen yabancı turist sayısında yaşanan artış yıllar içerisinde artmakta olup 2019 yılında 757.593 yabancı turist sayısı ile ilk kez en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Ayrıca 2019 yılı içerinde toplam turist sayısının %63,9’unu yabancı turist sayısı oluşturduğu görülmektedir. Dünya çapında yaşanan pandemi koşulları uluslararası seyahat kısıtlamalarını ortaya çıkarmıştır ve bu sebeple uluslararası turist sayılarında büyük bir oranda azalma yaşanmıştır. Bu bağlamda Kuzey Makedonya’da uluslararası turizme katılanların sayısı 2020 yılında bir önceki yıla oranla %84 düşüş yaşamıştır. Dünya çapında yaşanan koşullar sebebiyle olumsuz bir şekilde etkilenen turizm sektörü 2021 yılı ile beraber toparlanamaya başlamasıyla uluslararası turizm hareketlerinde yükselmeler ortaya çıkmıştır.

Tablo 2.3 : Kuzey Makedonya’ya En Çok Turist Gönderen Ülkeler (2000-2021)

	<i>Türkiye</i>	<i>Sırbistan ve Karadağ*</i>	<i>Yunanistan</i>	<i>Bulgaristan</i>	<i>Slovenya</i>	<i>Hollanda</i>	<i>Arnavutluk</i>	<i>Hırvatistan</i>	<i>Almanya</i>	<i>Polonya</i>
2000	17.037	79.087	39.229	59.027	10.993	11.159	65.141	10.218	25.222	2.813
2001	6.103	31.946	19.867	17.177	4.804	3.864	11.510	5.178	11.598	2.402
2002	10.615	50.496	30.730	24.413	7.546	4.876	20.665	8.537	14.849	3.600
2003	11.250	58.799	53.447	28.772	9.262	6.874	24.095	11.313	16.390	3.543
2004	11.871	63.415	63.834	25.262	10.837	6.772	26.117	13.371	16.805	3.754
2005	16.721	87.125	68.825	32.678	16.283	20.001	34.787	15.605	16.342	3.081
2006	15.533	84.513	66.417	34.184	17.873	12.981	32.214	17.476	18.247	3.125
2007	20.026	116.909	58.525	37.246	24.098	8.921	39.831	23.793	20.758	3.549
2008	31.706	105.705	38.918	42.246	25.274	18.313	48.086	25.034	22.465	6.243
2009	33.213	94.294	37.478	46.656	28.048	12.502	47.711	26.061	23.845	14.099
2010	36.015	82.784	43.043	29.098	26.200	17.417	43.269	26.111	22.767	13.140
2011	64.467	79.967	77.651	35.152	30.681	112.309	35.916	28.531	22.222	13.730
2012	80.991	78.096	73.018	38.551	29.595	145.280	34.707	28.574	26.120	18.119
2013	104.926	81.804	80.650	40.473	28.261	126.972	40.671	26.169	30.335	29.990
2014	97.097	86.314	74.371	48.862	27.245	128.121	42.067	31.796	33.047	38.094
2015	135.255	93.905	64.176	52.748	22.873	169.413	39.086	30.770	37.270	36.126
2016	152.748	104.267	66.654	63.275	20.640	127.535	44.217	26.758	35.979	29.593
2017	185.628	112.229	74.272	79.370	24.904	141.675	44.928	30.139	46.899	73.064
2018	166.620	115.500	65.926	89.028	32.896	136.663	53.531	46.005	62.238	126.613
2019	165.459	120.083	82.958	93.208	33.443	159.909	55.686	52.134	66.277	127.968
2020	23.172	27.878	20.641	16.623	5.472	3.341	18.315	8.529	9.212	10.045
2021	52.786	95.970	30.237	19.878	13.584	25.944	31.500	18.138	40.866	59.878

Kaynak: MakSTAT Database, Statistical Yearbook, 2005, 2008

* Sırbistan-Karadağ devletleri 1992 yılında Yugoslavya Federal Cumhuriyeti adı altında kurulan devlet birliğini oluşturmaktadır. 2003 yılı itibariyle bu devletin adı Sırbistan-Karadağ adını almıştır. 2006 yılında bu iki devlet bağımsızlıklarını ilan etmeleriyle bağımsız iki devlet olmuştur. Tabloda 2000-2021 yıllarında Sırbistan ve Karadağ’dan gelen turist sayıları toplam olarak yer almaktadır.

Kuzey Makedonya’ya gelen yabancı turistin geldikleri ülkelere göre en çok turist gönderen başlıca ülkeler tablo 2.3’te yer almaktadır. 2000 yılı verilerine göre Kuzey Makedonya’ya gelen yabancı turist sayısının %64’ini oluşturan bu ülkeler, yabancı turist sayısının en yüksek olduğu 2019 yılından ise %60’ını oluşturduğu görülmektedir.

Kuzey Makedonya’ya en çok gelen yabancı turistlerin çoğunlukla komşu ülkelere geldiği görülmektedir. 2000-2007 döneminde Kuzey Makedonya’ya en çok turist gönderen ülke Sırbistan ve Karadağ olmuştur. 2008 yılında Sırbistan’dan turist sayısı

toplam yabancı turist sayısının %17,7'sini oluşturmaktadır. 2011 yılına kadar en çok turist gönderen ülke sıralamasında birinci olan Sırbistan, Kuzey Makedonya'ya önemli turist hareketliliği olduğu görülmektedir.

Sırbistan ile Kuzey Makedonya arasında karşılıklı gerçekleşen turizm hareketliliğinin sağlanması yönünde iki ülke arasında gerçekleşen anlaşmalar doğrultusunda ortaklaşa gerçekleşen faaliyetlerin sürdürülmesi karşılıklı bir turizm geleneğini ortaya çıkarmıştır. Kuzey Makedonya'ya 2012 yılına kadar en çok turist gönderen komşu ülkelerden bir diğeri ise Sırbistan'dan sonra ikinci sırada yer alan Yunanistan'dır. 2011 yılında en çok turist gönderen ülke olan Yunanistan, toplam yabancı turist sayısının %13'ünü oluşturmaktadır. 2011 yılı sonrasında Kuzey Makedonya'ya turist gönderen ülkeler arasında Türkiye'nin birinci sıraya yerleştiği görülmektedir. 2011 yılında Türkiye'den gelen 39.251 turist sayısı 50.406'ya ulaşmıştır.

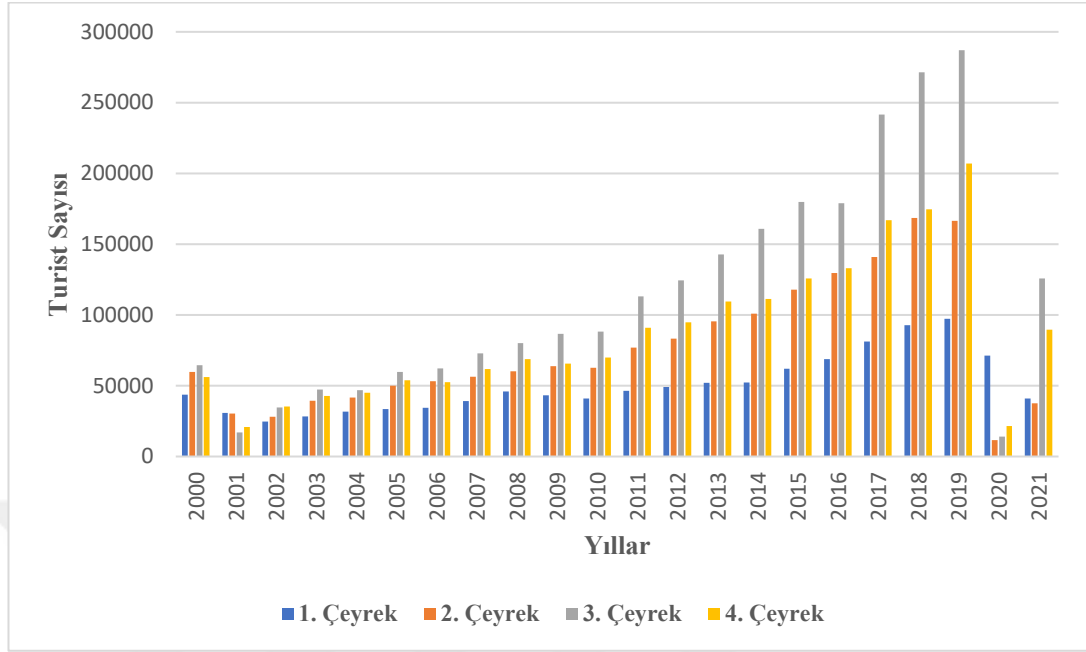
Kuzey Makedonya'ya Türkiye'den gelen turistlerin yıllar içerisinde artış yönünde gelişim içerisinde olduğu görülmektedir. Bu durum iki ülke arasında turizm sektörüne yönelik gerçekleşen ilişkilerin arttırılması etkili olmaktadır. 2019 yılında Kuzey Makedonya'ya en çok turist gönderen ülkeler arasında birinci sırada yer alan Türkiye'den bu yıl içinde toplam 112.472 kişi Kuzey Makedonya'ya gelmiştir. Türkiye, Kuzey Makedonya'ya gelen toplam yabancı turist sayısının 2000 yılında %2,9'unu teşkil ederken, iki ülke arasında olumlu ilişkilerin etkisiyle 2019 yılı ile birlikte %14,8'e yükselmiştir. Aynı yıl için Türkiye'den sonra en çok turist gönderen ülkeler sırasıyla Sırbistan, Yunanistan, Bulgaristan ve Polonya olmuştur.

Tablo 2.4 : Kuzey Makedonya'ya Gelen Yabancı Turistlerin Aylara Göre Dağılımı
(2000-2021)

Yıllar/ Aylar	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Toplam
2010	12.264	13.277	14.769	19.409	28.401	27.220	28.738	32.231	28.144	23.504	18.229	15.510	261.696
2011	14.067	15.242	19.434	23.245	34.315	33.767	39.271	40.130	38.015	31.782	21.079	17.124	327.471
2012	17.903	14.351	19.243	26.586	37.340	39.873	42.871	41.695	41.097	33.122	20.512	16.766	351.359
2013	16.373	15.390	22.776	27.784	44.851	46.303	47.290	49.123	46.841	41.783	20.876	20.290	399.680
2014	16.340	16.021	22.153	28.077	50.693	51.498	51.988	57.373	49.213	39.762	22.246	19.950	425.314
2015	18.450	19.793	23.928	36.757	57.077	50.236	60.368	69.301	60.461	40.464	24.967	23.728	485.530
2016	21.678	20.767	29.520	39.334	60.879	50.315	66.800	61.738	60.998	45.625	26.447	26.383	510.484
2017	25.031	23.308	28.602	47.050	65.285	62.392	88.681	90.469	78.720	55.244	32.921	32.891	630.594
2018	30.253	26.519	36.733	59.057	72.627	76.374	99.337	95.681	80.889	57.674	36.133	36.068	707.345
2019	29.423	27.133	37.592	59.918	68.880	89.312	97.666	100.132	94.983	68.831	43.096	40.627	757.593
2020	35.479	29.723	11.128	171	183	1.863	4.991	7.195	7.323	8.653	5.481	6.016	118.206
2021	10.701	11.835	10.947	9.103	17.527	24.915	45.778	55.101	36.670	31.728	21.239	18.419	293.963

Kaynak: MakSTAT Database

Kuzey Makedonya'ya gelen yabancı turistlerin yıl içerisindeki dağılımlarına baktığımızda, yakın yıllarda temmuz ve ağustos ayları içerisinde gelen yabancı turist sayıları dikkat çeker şekilde daha fazla olduğu görülmektedir (Tablo 2.4). 2010 yılında toplam gelen yabancı turist sayısının %10,8'i mayısta, %10,4'ü haziranda, %10,9'u temmuzda, %12,3'ü ağustosta ve %10,7'si eylül ayında gelmiştir. Böylece baktığımızda aylara göre birbirine yakın miktarda turist geldiği görülmektedir. Bunun yanı sıra 2019 yılında toplam gelen yabancı turist sayısının %9'u mayıs, %11,7'si haziranda, %12,8'i temmuzda, %13,2'si ağustosta ve %12,5'i eylül ayında gelmiştir.

Grafik 2.2 : Kuzey Makedonya'ya Gelen Yabancı Turist Sayılarının Üç Aylık Dönemlere Göre Gösterimi, 2010-2021

Kaynak: MakSTAT Database

Grafik 2.2'e göre Kuzey Makedonya'nın yabancı turizm hareketlerinin mevsimsel olarak ortaya konulmaktadır. Gelen yabancı turistlerin yıl içerisinde çeyrek dönemlere göre incelendiğinde, 3. Çeyrek olarak ifade edilen haziran-temmuz-ağustos ayları özellikle 2010 yılı sonrasında diğer dönemlere göre daha yüksek seviyelerde olduğu görülmektedir. Gelen yabancı turist açısından 3. Çeyrek dönemi Kuzey Makedonya turizmi için en yüksek sezon olarak ifade edilebilmektedir. Mevsimsel olarak bu dönem sıcak hava ile temsil edilmesiyle göl turizm alanları gelen turist için çekim alanı olmaktadır. Yaz sezonunda kıyı alanları sadece Kuzey Makedonya'da değil dünyada her zaman dikkatleri kendisine çekmiştir. Dolayısıyla Kuzey Makedonya'ya olan turist ziyaretlerinde yaz dönemi önem kazanmaktadır. Her ne kadar yaz sezonu gelen yabancı turist sayılarında artış olmasına rağmen Kuzey Makedonya sahip olduğu turistik özellikleriyle diğer çeyreklik dönemlerde de mütevazı bir yoğunlaşmanın olduğu söylenebilmektedir.

Tablo 2.5 : Kuzey Makedonya'ya Gelen Toplam Yabancı Turistlerin
Geceleme Sayıları (2000-2021)

YILLAR	TOPLAM	YABANCI TURİST
2000	2.434.639	493.867
2001	1.254.582	212.751
2002	1.850.384	274.720
2003	2.006.867	346.200
2004	1.865.434	360.589
2005	1.970.041	442.988
2006	1.917.395	442.845
2007	2.019.712	518.088
2008	2.235.520	587.447
2009	2.101.606	583.796
2010	2.020.217	559.032
2011	2.173.034	755.166
2012	2.151.692	811.746
2013	2.157.175	881.375
2014	2.195.883	922.513
2015	2.394.205	1.036.383
2016	2.461.160	1.054.017
2017	2.775.152	1.294.692
2018	3.176.808	1.491.535
2019	3.262.398	1.577.771
2020	1.697.535	252.930
2021	2.313.543	670.460

Kaynak: MakSTAT Database

Kuzey Makedonya'da turistlerin geceleme sürelerine baktığımızda 2000 yılında toplam turistin geceleme süresi 2.434.639 olup bunun %20'sini yabancı turistler oluşturmaktadır. 2001 yılında bir önceki yıla göre %43 oranla bir düşüş yaşanmış olup yabancı turistlerin toplam geceleme süresi 212.751 olarak kaydedilmiştir. Öte yandan Kuzey Makedonya'ya yıllara göre gelen yabancı turistlerin

geceleme sayısı, zaman zaman azalma eğilimi yaşanmasına rağmen genel olarak artış yönünde olduğu görülmektedir. Kuzey Makedonya’da ortalama kalış sürelerine baktığımızda 2021 yılında toplam turistin ortalama kalış süresi 3,2 gün, yabancı turistlerin ortalama kalış süresi 2,2 gün olduğu görülmektedir. Kuzey Makedonya’da turistlerin geceleme sürelerine baktığımızda gelen yabancı turist 1.577.771 kalış süresi ile ilk kez 2019 yılında toplam turist geceleme sayısının %48,3’ünü oluşturmaktadır. Bu açıdan baktığımızda yabancı turistin geceleme sayısı 2000 yılına göre yaklaşık %28 oranında bir artış ile toplam turist geceleme sayısı içerisindeki payının arttığı söylenebilmektedir.

Tablo 2.6 : Kuzey Makedonya’ya Turist Gönderen Ülkelere Göre Geceleme Süreleri (Gün), 2000-2021

Yıllar/Ülkeler	Türkiye	Sırbistan ve Karadağ	Yunanistan	Bulgaristan	Slovenya	Hollanda	Arnavutluk	Hırvatistan	Almanya	Polonya
2000	17.037	79.087	39.229	59.027	10.993	11.159	65.141	10.218	25.222	2.813
2001	6.103	31.946	19.867	17.177	4.804	3.864	11.510	5.178	11.598	2.402
2002	10.615	50.496	30.730	24.413	7.546	4.876	20.665	8.537	14.849	3.600
2003	11.250	58.799	53.447	28.772	9.262	6.874	24.095	11.313	16.390	3.543
2004	11.871	63.415	63.834	25.262	10.837	6.772	26.117	13.371	16.805	3.754
2005	16.721	87.125	68.825	32.678	16.283	20.001	34.787	15.605	16.342	3.081
2006	15.533	84.513	66.417	34.184	17.873	12.981	32.214	17.476	18.247	3.125
2007	20.026	116.909	58.525	37.246	24.098	8.921	39.831	23.793	20.758	3.549
2008	31.706	105.705	38.918	42.246	25.274	18.313	48.086	25.034	22.465	6.243
2009	33.213	94.294	37.478	46.656	28.048	12.502	47.711	26.061	23.845	14.099
2010	36.015	82.784	43.043	29.098	26.200	17.417	43.269	26.111	22.767	13.140
2011	64.467	79.967	77.651	35.152	30.681	112.309	35.916	28.531	22.222	13.730
2012	80.991	78.096	73.018	38.551	29.595	145.280	34.707	28.574	26.120	18.119
2013	104.926	81.804	80.650	40.473	28.261	126.972	40.671	26.169	30.335	29.990
2014	97.097	86.314	74.371	48.862	27.245	128.121	42.067	31.796	33.047	38.094
2015	135.255	93.905	64.176	52.748	22.873	169.413	39.086	30.770	37.270	36.126
2016	152.748	104.267	66.654	63.275	20.640	127.535	44.217	26.758	35.979	29.593
2017	185.628	112.229	74.272	79.370	24.904	141.675	44.928	30.139	46.899	73.064
2018	166.620	115.500	65.926	89.028	32.896	136.663	53.531	46.005	62.238	126.613
2019	165.459	120.083	82.958	93.208	33.443	159.909	55.686	52.134	66.277	127.968
2020	23.172	27.878	20.641	16.623	5.472	3.341	18.315	8.529	9.212	10.045
2021	52.786	95.970	30.237	19.878	13.584	25.944	31.500	18.138	40.866	59.878

Kaynak: MakSTAT Database

Kuzey Makedonya'ya turist gönderen ülkelere göre en çok geceleme süresine sahip ülkeler Tablo 2.6'da yer almaktadır. Buna göre baktığımızda 2000 yılında geceleme süresiyle birinci sırada yer alan Sırbistan, toplam yabancı turistin geceleme süresinin %16'sını oluşturmaktadır. Sırbistan'dan sonra Kuzey Makedonya'da toplam yabancı turist geceleme süresi içerisinde en fazla paya sahip olan ülkeler %13,1'lik payı ile Arnavutluk, %11,9'luk payı ile Bulgaristan ve %7,9'luk payı ile Yunanistan gelmektedir.

Kuzey Makedonya'ya gelen yabancı turistlerin çoğunlukla komşu ülkelerden olduğu ve kalış sürelerinin de büyük çoğunlukla komşu ülkelerden gerçekleştirildiği görülmektedir. Son yıllarda baktığımızda Türkiye'den gerçekleşen turist varışları doğrultusunda Türkiye'den gelen turistlerin ülkede kalış sürelerinin yıllar içerisinde artış olduğu görülmektedir. 2016 yılında toplam yabancı turist kalış süresinin %14,4'ünü Türkiye'den gelen turistler oluşturmaktadır. Ayrıca Tablo 2.6'da görüleceği üzere son 10 yılda Hollanda'dan gelen turistin, Kuzey Makedonya'da kalış süresi zaman zaman azalmakla beraber iki ülke arasında ilişkilerin arttırılmasına bağlı olarak bir artış ivmesine geçtiği görülmektedir.

Kuzey Makedonya'nın dış turizm hareketleri hakkında genel bir değerlendirme yapılacak olursa ülkeye gelen yabancı turistin her geçen yıl artmakta olduğu ve bununla bağlantılı olarak yabancı turistin ülkede kalış süresinin de yıllar içerisinde arttığı söylenebilmektedir. Ayrıca Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesi ile bağlantılı olarak uluslararası turizm hareketliliğinde büyük bir kısmını önemli ölçüde Türkiye'den gelen turistler meydana getirmektedir. Dolayısıyla Kuzey Makedonya'nın diğer ülkelerle olan güçlü ilişkiler geliştirmesi turizm sektörünün gelişiminde olumlu etki sağlamaktadır.

2.2.2. İç Turizm

İç turizm, kendi ülke vatandaşlarının kendi ülkeleri içerisinde gerçekleştirmiş oldukları seyahat olarak tanımlanmaktadır. Ülkeler genellikle döviz girdisi sağlanmasıyla uluslararası turizme odaklanma eğilimindeyken, iç turizm bölgesel ekonomik büyüme ve kalkınma için önemli bir aracı temsil eden lider turizm biçimi olmaya devam etmektedir (WTTC, 2018). Dolayısıyla dünyada iç turizm, turizm

faaliyetleri içerisinde baskın olmakla birlikte turizmin görünmeyen bir kolu olarak söylenebilmektedir. Aynı zamanda iç turizmi gelişmiş bir ülkede, turizm arzı ve hizmet kalitesinde artış yaşanırken, ülkeye yönelik gerçekleşen dış turizm talebine hazır koşullar sağlanabilmektedir (Tellioğlu, Tekin, 2016). Yani ülke turizminin gelişimi açısından iç turizmin gelişimi aynı zamanda dış turizmin gelişimine olumlu katkı yapabilmektedir.

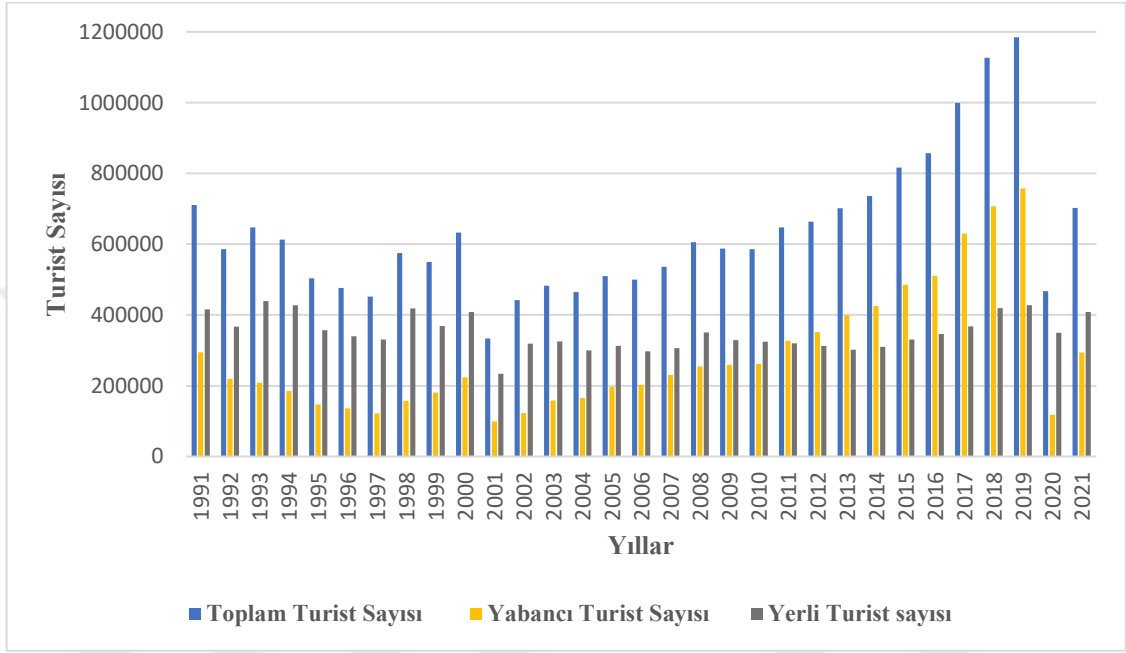
Pasaport, vize yabancı dil bilgisi ve döviz sorun gerektirmeyen iç turizmin döviz getirici etkisi olmamakla birlikte gelirlerin bölgesel olarak dengeli dağılımına katkısı önemli olmaktadır. İç turizmin ekonomik katkılarının yanı sıra, kendi ülkelerinde turizme dahil olan kişilerin ülkelerinin sahip olduğu doğal güzellikler ve kültürel değerlerinin farkında olmalarına yardımcı olan, sahip olunan tüm değerlerin öğrenilmesine olanak tanıyan, her alanda verimliliklerini arttıran, sosyal faydası yüksek olan bir turizm türüdür (Kozak, vd., 2001). Bu bağlamda iç turizm hareketliliği insan odaklı katkılar sağlayarak, ulusal düzeyde farkındalığın arttırılmasına olanak tanıyıp gelişmelere teşvik edebilmektedir.

Tablo 2.7 : Kuzey Makedonya’da Yerli Turist Sayısının Yıllara Göre Değişimi
(2000-2021)

YILLAR	YERLİ TURİST SAYISI	TOPLAM TURİST SAYISI
2000	408.507	632.523
2001	234.362	333.308
2002	318.851	441.712
2003	325.459	483.151
2004	299.709	465.015
2005	312.490	509.706
2006	297.116	499.473
2007	306.132	536.212
2008	350.363	605.320
2009	328.566	587.770
2010	324.545	586.241
2011	320.097	647.568
2012	312.274	663.633
2013	302.114	701.794
2014	310.336	735.650
2015	330.537	816.067
2016	346.359	856.843
2017	368.247	998.841

2018	419.590	1.126.935
2019	427.370	1.184.963
2020	349.308	467.514
2021	408.500	702.463

Kaynak: MakSTAT Database

Grafik 2.3 : Kuzey Makedonya’da Yerli ve Yabancı Turist Sayısının Yıllara Göre Değişimi (1991-2021)

Kaynak: MakSTAT Database

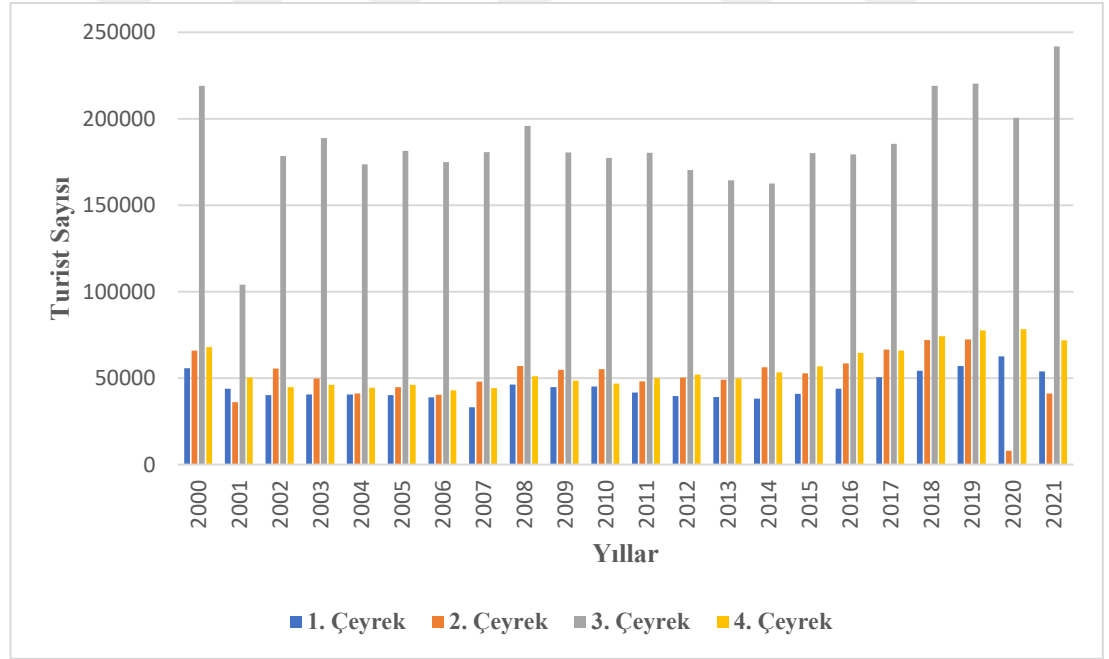
Kuzey Makedonya’da turizm hareketleri incelendiğinde, iç turizm hareketleri ülkenin bağımsızlığından öncesinde ve sonrasında da önemle söz etmek mümkündür. 1991-2000 dönemi yabancı turist sayılarındaki düşüşe karşı yerli turist sayılarında artış görülmektedir. 2001 yılında ülkede yaşanan güvenlik sorunları yerli turistin seyahatlerinde engel oluşturması sebebiyle bir önceki yıla göre %42,6 oranında bir düşüş yaşanmıştır. Kuzey Makedonya’da turizmin gelişmesi için geliştirilen kalkınma planları ve bu doğrultuda gerçekleştirilen uygulamalar iç turizm hareketliliğinin artmasında önemli olmaktadır. Bu doğrultuda devletin gerçekleştirmiş olduğu sübvansiyonlar turizm hareketlerinin artmasında etkili olduğu görülmektedir. 2001-2011 dönemi yerli turist sayılarının zaman zaman azalmalar olmakla birlikte artış yönünde ilerleyişinin olduğu görülmektedir (Tablo 2.7). Kuzey Makedonya’da 2011 yılında toplam turist sayısı içerisinde yerli turist sayısı bir önceki yıla oranla %5,9

oranın bir azalma yaşamıştır. 2011 yılı itibariyle Grafik 2.3.'ten görüleceği üzere 2020 yılına kadar toplam turist hareketliliğinde yabancı turistin varlığı açık ara önde olduğu görülmektedir. Kuzey Makedonya'da yurtiçi ekonomideki görece düşük ücret seviyeleri ve turizm amaçlı olarak mütevazı bir gelirin olması mevcut iç turizm hareketlerinin düşük seviyelerde olmasına neden olmaktadır. Özellikle son iki yılda turizm sektöründe yaşanan olumsuzluklar nedeniyle turizmin canlandırılması için teşvik planları uygulamaya konulmuştur. Turizmi Tanıtma ve Destekleme Ajansı (APPT), Kuzey Makedonya'da yaşanan krizler sebebiyle kırılgan olan ekonominin güçlendirilmesi için turizmin kalkındırılmasında stratejik hedef ve önceliklerinde odak noktası olarak yerli turiste yer vermiştir. Turizmi Tanıtma ve Destekleme Ajansı tarafından geliştirilen "Ev Evdir" kampanyasıyla turizm sektöründeki olumsuz etkinin aşılması için iç turizmin tanıtımıyla yerli turist sayısında artış amaçlanmıştır. Kampanya kapsamında tanıtım faaliyetlerinin artırılması, yerli turistin turizme katılımı için ödenekler sağlanması ve özellikle yakın bölgelerle turizm ilişkilerin artırmaya yönelik faaliyetler hedeflenmiştir. 2020 yılına baktığımızda, Kuzey Makedonya'da toplam turist sayısında %60,5 oranında bir düşüş yaşanmıştır. Bu yıl içerisinde turizme katılan turistin büyük bir çoğunluğunun yani %74'lük payı ile yerli turist oluşturmaktadır. İç turizm iç talep ve arza bağlı olmasına karşı dış turizmin ise dış talep ve arzlara bağlı olması uluslararası sorunlara karşı olumsuz etkiler ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden iç turizm, dış turizmin aksine ekonomik kırılganlığı azaltmada olumlu bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır (Canh, Thanh, 2020). Bu nedenle uluslararası turizmde yaşanan krizler nedeniyle dış turizm talebinde yaşanan düşüşlere karşı iç turizmin önemi ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda baktığımızda Kuzey Makedonya'da 2020 yılı içerisinde yerli turistin turizme katılımı ülkede yaşanan turizm krizini hafifletmedeki etkisi göz ardı edilememektedir. 2021 yılı ile beraber turizmde yaşanan krizlerin hafiflemesiyle, iç turizmde yerli turistin katılımının artırılması adına halka teşvik kuponları verilmeye başlanmıştır.

Tablo 2.8 : Kuzey Makedonya’ya Gelen Yerli Turistlerin Aylara Göre Dağılımı, 2010-2021

Yıllar	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Toplam
2010	13.608	12.771	11.620	16.718	26.819	24.376	75.867	77.060	16.779	18.690	11.377	18.860	324.545
2011	14.029	11.913	12.537	13.897	21.779	21.556	80.499	78.211	20.605	17.597	11.731	15.743	320.097
2012	15.845	9.192	12.849	14.114	23.435	23.343	74.042	72.859	19.331	18.390	14.244	14.630	312.274
2013	15.391	10.209	11.719	14.596	22.737	21.519	64.330	78.484	16.986	19.517	13.237	13.389	302.114
2014	14.496	11.257	14.137	16.401	25.726	19.175	55.243	88.072	16.820	22.317	14.229	12.463	310.336
2015	14.356	9.950	12.232	15.541	25.007	21.148	59.374	99.550	18.757	21.191	16.826	16.605	330.537
2016	16.484	11.700	15.073	18.128	25.355	21.498	62.856	95.025	23.020	23.787	17.715	15.718	346.359
2017	18.189	13.561	14.431	20.997	31.049	22.386	64.754	98.289	25.400	22.535	17.948	18.708	368.247
2018	19.094	14.663	17.103	23.578	31.407	25.953	76.973	116.065	27.822	25.629	20.815	20.488	419.590
2019	19.598	16.533	17.234	25.099	30.118	30.022	74.196	116.189	27.662	28.516	21.362	20.841	427.370
2020	19.787	17.565	6.815	570	655	3347	70.600	126.509	36.990	25.276	16.035	25.159	349.308
2021	17.401	15.734	12.053	9.961	18.993	22.252	90.513	129.024	31.908	22.100	17.758	20.803	408.500

Kaynak: MakSTAT Database

Grafik 2.4 : Kuzey Makedonya’da Yerli Turist Sayılarının Üç Aylık Dönemlere Göre Gösterimi, 2000-2021

Kaynak: MakSTAT Database

Kuzey Makedonya’da yerli turistin yıl içerisinde turizme dahil olduğu dönemler büyük çoğunlukla 3. Çeyrek olarak ifade edilen haziran-temmuz-ağustos ayları olduğu görölmektedir (Grafik 2.4). Bu dönem içerisinde ise ağustos ayı iç turizm hareketlerinde zirvede olduğu ay olmaktadır. 2000 yılında Kuzey Makedonya’da turizme katılan 408.507 yerli turistin %53,5’i 3. Çeyrek döneminde (Haziran-Temmuz-Ağustos) gerçekleşmiştir. Kuzey Makedonya’da uluslararası turist ziyaretlerinin düştüğü 2020 yılı, ülkede turizm sezonu olarak öne çıkan 3. Çeyrek döneminde yabancı turistin toplam turist sayısı içerisindeki payı %3 olup yerli turistin payı ise %42,8 olmuştur. Buna göre ülkede turizm sezonu olarak öne çıkan üç aylık dönemde turizmde yaşanan olumsuzluklar karşısında yerli turistin hareketliliği bu dönemde olumlu etki yaptığı söylenebilmektedir.

2021 yılında turizme katılan toplam 408.500 yerli turistin %8’si mayısta, %7,5’i haziranda, %23,3’ü temmuzda, %23,7’si ağustosta ve %5,7’s, eylül ayın turizme katılmıştır. Özellikle temmuz ve ağustos aylarında iç turizmin canlanmasında yerli turistin kıyı alanlarındaki tatil beldelerine yönelmeleriyle gerçekleşmektedir. Bunun karşısında kış turizm sezonunda yerli turistin turizme katılımının oldukça düşük olduğu görölmektedir. Kuzey Makedonya’da kış turizm pazarında yaşanan eksiklikler iç turizm hareketlerinde düşüşün yaşanmasına neden olmuştur. Dolayısıyla Kuzey Makedonya’da iç turizmin artırılması turizm sezonunun genişletilmesi adına önem taşımaktadır.

Tablo 2.9 : Kuzey Makedonya’da Yerli Turist ve Toplam Turistin Geceleme Sayıları (2000-2021)

<i>Yıllar</i>	<i>Yerli Turist</i>	<i>Toplam</i>	<i>Yıllar</i>	<i>Yerli Turist</i>	<i>Toplam</i>
2000	1.940.772	2.434.639	2012	1.339.946	2.151.692
2001	1.041.831	1.254.582	2013	1.275.800	2.157.175
2002	1.575.664	1.850.384	2014	1.273.370	2.195.883
2003	1.660.667	2.006.867	2015	1.357.822	2.394.205
2004	1.504.845	1.865.434	2016	1.407.143	2.461.160
2005	1.527.053	1.970.041	2017	1.480.460	2.775.152
2006	1.474.550	1.917.395	2018	1.685.273	3.176.808
2007	1.501.624	2.019.712	2019	1.684.627	3.262.398
2008	1.648.073	2.235.520	2020	1.444.605	1.697.535
2009	1.517.810	2.101.606	2021	1.643.083	2.313.543
2010	1.461.185	2.020.217			
2011	1.417.868	2.173.034			

Kaynak: MakSTAT Database

Kuzey Makedonya’da yerli turistin geceleme sürelerine genel olarak baktığımızda ise yıllar içerisinde geceleme sürelerinin artış-azalış olarak bir dalgalanma halinde devam ettiği görülmektedir (Tablo 2.9). İncelenen dönem içerisinde 2000 yılı 1.940.772 geceleme süresi ile yerli turistin geceleme süreleri içerisinde maksimum seviye olmuştur. 2001 yılında ülkedeki kriz sebebiyle yerli turistin geceleme süresinde %46,3’lük bir düşüş yaşanmıştır. 2010 yılında toplam geceleme sayısının %72,3’ü yerli turistler oluştururken 2019 yılında yabancı turist sayılarında yaşan artışla beraber artan geceleme sürelerine göre yerli turistin toplam süre içerisindeki payı %51’e gerilemiştir. Yerli turistin payı 2020 yılında %85 olurken 2021 yılında dış turizmin canlanmasıyla payı %71’e düşmüştür ve ortalama kalış süresi 4 gün olmaktadır. Kuzey Makedonya’da gelen turist sayılarına göre yabancı turist sayılarına karşı geceleme süresi 2,2 gün olmasının yanı sıra yabancı turist sayısına göre daha düşük olan yerli turistin geceleme süresinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Kuzey Makedonya’nın iç turizmi açısından genel bir değerlendirme yapılacak olursa 1991’de bağımsızlığının ilanından günümüze kadar bakılacak olursa yerli turist sayılarının dalgalanmalar yaşanmasına karşı belirli bir seviyede gidiyor olması, iç turizm hareketinde yerli turistin katılımının düşük olduğu söylenebilmektedir. Hükümetin ekonomik krizler karşısında turizmin öneminin

dikkate alması ve bu doğrultuda planlar geliştirip uygulamaya koyması iç turizm hareketliliğinde olumlu katkılar oluşturabilmektedir. Bu doğrultuda uygulamaya konulan çalışmaların turizmde artan yerli turist sayıları ve geceleme süreleri ile görebilmekteyiz.

2.2.3. Turizm Hareketlerinin Mekânsal Yapısı

Turistlerin mekânsal davranışları seyahatleri sırasında bir destinasyonun geniş coğrafi alanını keşfetmekle ilgili olduğundan, turistlerin mekânsal davranışları turist türlerine ve seyahat tercihlerine göre farklılaşabilmektedir. Dolayısıyla turistlerin motivasyonuna bağlı olarak farklı turistik çekiciliklerin farklı öneme sahip olmaları muhtemel olmaktadır (Debbage, 1991; Leiper, 1990). Turizm hareketlerinin bölgesel kalkınmada önemli bir etkiye sahip olduğu bilinmektedir. Bu açıdan turizm hareketlerinin bölgeler arasından ne şekilde geliştiğinin ortaya konulması önemli olacaktır. Bu nedenle Kuzey Makedonya’da turizm hareketlerinin yoğunluk kazandığı alanların ortaya konulmasında öncelikle turizmin ülke içerisindeki bölgeselleşmesi ele alınacaktır.

Tablo 2.10’da görüldüğü üzere Kuzey Makedonya’nın sekiz istatistiksel bölgesine gelen yerli ve yabancı turist sayıları yer almaktadır. Toplam turist hareketinin bölgeler içerisinde en çok yoğunluk gösteren alanlar Güneybatı ve Üsküp bölgesi öne çıkmaktadır. İncelenen dönem içerisinde yıllar içerisinde gelişen duruma baktığımızda Güneybatı bölgesi tüm zamanlarda toplam turist varışlarında birinci olmaktadır. 2010 yılında toplam turistin %40’ı Güneybatı bölgesine gitmiştir. Ülkede yıllar içerisinde artan turist sayılarına paralel olarak bölgeye gelen turist akışı artmaktadır. 2010 yılında Güneybatı bölgesine gelen yabancı turist sayısı 79.934 olurken, yerli turist sayısı 154.731 olmaktadır. Kuzey Makedonya’ya gelen yabancı turist sayılarında yaşanan artışa bağlı olarak bölgeye gelen yabancı turist sayıları da yıldan yıla artmaktadır. Güneybatı bölgesine gerçekleşen toplam turist hareketlerinde yabancı turistin toplam turist sayısı içerisindeki payı 2010 yılında %13,6 olup 2015’te %19,7’ye ve 2019 yılında %21,2 olarak bir artış göstermiştir. Bunun aksine toplam turist hareketlerinde yerli turistin toplam turist sayısı içerisindeki payı 2010 yılında %26,3 olup, 2015’te %16,7 ve 2019 yılında %16,3 olarak düşüş yaşanmıştır. 2020

yılında turist hareketinde yaşanan düşüşe nedeniyle bölgeye gelen toplam turist sayısı %52 oranında düşmüştür.

Tablo 2.10 : Kuzey Makedonya’nın İstatistiksel Bölgelerine Göre Gelen Turist Sayıları, (2010-2021)

Yıllar	Turist	Toplam	Bölgeler							
			Vardar	Doğu	Güneybatı	Güneydoğu	Pelagonya	Polog	Kuzeydoğu	Üsküp
2010	Yerli	324.545	4.166	8.463	154.731	59.403	55.546	17.350	1.093	23.793
	Yabancı	261.696	6.406	4.591	79.934	25.453	14.166	14.478	2.005	114.663
	Toplam	586.241	10.572	13.054	234.665	84.856	69.712	31.828	3.098	138.456
2011	Yerli	320.097	3.525	7.948	147.877	58.351	61.384	16.196	1.379	23.437
	Yabancı	327.471	8.539	5.667	101.869	50.204	15.085	12.957	2.424	130.726
	Toplam	647.568	12.064	13.615	249.746	108.555	76.469	29.153	3.803	154.163
2012	Yerli	312.274	4.471	12.275	140.993	58.761	52.422	17.098	1.166	25.088
	Yabancı	351.359	11.396	6.590	110.469	48.217	19.632	12.786	3.280	138.989
	Toplam	663.633	15.867	18.865	251.462	106.978	72.054	29.884	4.446	164.077
2013	Yerli	302.114	4.120	13.582	130.020	59.977	49.635	15.491	1.856	27.433
	Yabancı	399.680	13.076	7.165	134.806	50.005	20.677	15.332	3.728	154.891
	Toplam	701.794	17.196	20.747	264.826	109.982	70.312	30.823	5.584	182.324
2014	Yerli	310.336	5.467	14.306	125.320	74.071	44.533	15.886	2.703	28.050
	Yabancı	425.314	15.200	8.729	144.227	50.636	20.994	13.257	4.234	168.037
	Toplam	735.650	20.667	23.035	269.547	124.707	65.527	29.143	6.937	196.087
2015	Yerli	330.537	7.981	16.751	136.637	82.143	40.447	14.565	2.059	29.954
	Yabancı	485.530	16.327	9.156	161.420	51.185	21.572	15.635	6.066	204.169
	Toplam	816.067	24.308	25.907	298.057	133.328	62.019	30.200	8.125	234.123
2016	Yerli	346.359	8.375	20.643	151.347	82.907	37.012	13.805	2.730	29.540
	Yabancı	510.484	17.689	9.925	170.987	52.185	21.343	13.513	7.044	217.798
	Toplam	856.843	26.064	30.568	322.334	135.092	58.355	27.318	9.774	247.338
2017	Yerli	368.247	8.033	19.947	164.459	84.260	38.074	14.150	2.387	36.937
	Yabancı	630.594	18.112	11.828	204.465	58.628	25.475	15.974	8.903	287.209
	Toplam	998.841	26.145	31.775	368.924	142.888	63.549	30.124	11.290	324.146
2018	Yerli	419.590	8.969	20.490	181.102	104.971	38.789	16.802	2.312	46.155
	Yabancı	707.345	17.416	13.864	238.615	55.202	32.009	20.289	8.508	321.442
	Toplam	1.126.935	26.385	34.354	419.717	160.173	70.798	37.091	10.820	367.597
2019	Yerli	427.370	8.917	17.657	194.178	96.678	42.168	18.560	2.193	47.019
	Yabancı	757.593	16.219	4.420	251.668	70.773	30.665	23.434	8.251	342.163
	Toplam	1.184.963	25.136	32.077	445.846	167.451	72.833	41.994	10.444	389.182
2020	Yerli	349.308	4.942	16.124	191.559	58.088	31.145	20.723	4.840	21.887
	Yabancı	118.206	1.903	3.089	22.431	16.514	4.537	10.338	1.355	58.039
	Toplam	467.514	6.845	19.213	213.990	74.602	35.682	31.061	6.195	79.926
2021	Yerli	408.500	5.531	16.269	201.780	91.481	32.585	20.648	1.871	38.335
	Yabancı	293.963	8.411	6.481	79.433	30.206	9.478	14.736	3.288	141.930
	Toplam	702.463	13.942	22.750	281.213	121.687	42.063	35.384	5.159	180.265

Kaynak: MakSTAT Database

Kuzey Makedonya’da Güneybatı bölgesi yerli turistin bölgeler içerisinde en fazla yoğunluk gösterdiği bölge olmaktadır. Bu bölgede yer alan Ohri ve Struga şehirleri yaz turizminde en önemli göl turizm alanları olmasıyla turist varışlarında bu bölgeyi öncelikli tercih edilmektedir. Kuzey Makedonya’da turist hareketleri içerisinde Üsküp bölgesi turist yoğunluğu açısından ikinci sırada yer almaktadır. Toplam turist içerisinde bölgeye gelen turistin payı 2010’da %23,6 olup, 2015’te %28,6 ve 2019’da %32,8’e yükselmiştir. Üsküp bölgesine gelen turist büyük çoğunlukla yabancı turistler olmaktadır. Bölgeye gelen turist sayısı içerisinde yabancı turistin payı 2010’da %82,8 olup 2015’te %87,2 ve 2019’da %87,9 olarak gerçekleşmiştir. Kuzey Makedonya’da turist hareketlerinde Güneydoğu bölgesi turizm hareketlerinde yoğunluk açısından üçüncü bölge olarak öne çıkmaktadır. Bölgeye gelen turistlerin sayısı 2010 yılında 84.856, 2015’te 133.328 ve 2019 yılında 167.451’e yükselmiştir. Bölgeye gelen turistler içerisinde yerli turistin payının daha çok olduğu görülmektedir. 2010 yılında güneydoğu bölgesine gelen 25.453 yabancı turiste karşı 59.403 yerli turist gelmiştir. Güneydoğu bölgesinden sonra turist varışları açısından dördüncü sırada Pelagonya bölgesi yer almaktadır. Pelagonya bölgesine gelen toplam turist sayılarındaki gelişimi artış ve azalışlarla ilerlemektedir. Bunun yanında bölgeye gelen turistin büyük kısmını yerli turistler oluşturmaktadır. Kuzey Makedonya’da turizm hareketlerinin Güneybatı, Üsküp, Güneydoğu ve Pelagonya bölgelerinin aksine daha az turist varışlarının görüldüğü bölgeler Polog, Doğu, Vardar ve Kuzeydoğu bölgesidir. Bölgelere göre gelen turistin genel bir değerlendirmesi yapılacak olursa yabancı turistin Güneydoğu ve Üsküp bölgelerine olan varışları belirgin olarak daha fazla olmakta ve yerli turistin ülke içerisindeki hareketleri bölgeler içerisinde en fazla Güneydoğu bölgesine gerçekleşmektedir.

Tablo 2.11 : Kuzey Makedonya’da Bölgelere Göre Turist Sayıları (2010-2021)

	Üsküp		Kaphıcalar		Dağlar		Göller		Diğer bölgeler	
Yıllar	Yerli	Yabancı	Yerli	Yabancı	Yerli	Yabancı	Yerli	Yabancı	Yerli	Yabancı
2010	15.962	110.365	24.688	3.886	24.688	3.886	181.143	82.135	44.582	52.023
2011	15.979	125.407	23.401	4.040	58.100	13.209	175.612	104.083	47.005	80.732
2012	18.195	134.217	23.826	3.604	55.076	13.733	167.047	113.328	48.130	86.477
2013	19.596	149.027	24.380	4.025	52.615	16.130	161.087	139.453	44.436	91.045
2014	20.280	161.555	25.534	3.998	47.975	16.732	169.217	149.755	47.330	93.274
2015	22.782	197.430	25.533	3.636	44.502	17.833	188.004	167.886	49.716	98.745
2016	21.806	206.796	24.525	3.751	41.630	14.861	205.683	177.300	52.715	107.776
2017	28.399	272.373	28.227	3.962	40.907	17.845	218.711	214.266	52.003	122.148
2018	35.379	303.695	26.778	4.466	43.362	22.019	256.255	247.918	57.816	129.247
2019	37.738	321.270	22.776	4.871	46.198	24.709	263.878	279.977	263.878	279.977
2020	17.479	55.008	11.376	1.500	46.058	6.473	239.833	30.997	34.562	24.228
2021	32.937	133.894	17.188	2.916	43.952	12.698	275.175	85.098	39.248	59.357

Kaynak: MakSTAT Database

Kuzey Makedonya’da bölgelere göre turist sayılarının dağılımı incelendiğinde en çok turist ziyaretine sahip bölgeler göller ve Üsküp şehridir (Tablo 2.11). Denize kıyı olmayan Kuzey Makedonya için göller turist çekiciliği bakımından çok önemli olmaktadır.

2010 yılına baktığımızda gölleri ziyaret eden turistler toplam turistlerin %44,9’unu oluşturmaktadır. Turist ziyaretlerinde en yüksek artışın yaşandığı 2019 yılına baktığımızda toplam turist içerisinde gölleri ziyaret eden turistlerin oranı %45,8’e yükselmiştir. Gölleri ziyaret eden turist sayıları 2020 yılında yaşanan düşüş sebebiyle 270 830’a gerileyen turist sayısı karşı 2021 yılı itibariyle 360.273’e yükselmiştir. Kuzey Makedonya’ya gelen toplam turistin en fazla geldiği Güneydoğu bölgesinde yer alan Ohri ve Prespa gölleri, turistik talebin en fazla olduğu göller olarak karşımıza çıkmaktadır. UNESCO tarafından Dünya Kültür Miras Listesine dahil edilmiş olan Ohri gölü, turistik çekicilikleri açısından en gözde destinasyon olarak öne çıkmaktadır.

Üsküp şehri, sahip olduğu muhteşem doğası, tarihi, kültürü aynı zamanda politik, ekonomik, akademik gibi daha birçok çekicilik özelliği ile turist ziyaretlerinde ikinci sırada yer almaktadır. 2010 yılında toplam turistin %21,5’i Üsküp’ü ziyaret etmiştir. Bu oran 2015’te %26,9’a ve 2019’ta %30,2’ye yükselmiştir. 2020’de Üsküp’e gelen turist sayısı 72 487’ye düşmüş olup 2021 ile beraber gelen turist sayısı

166 831'e yükselmiştir. 2010-2019 dönemi için baktığımızda Üsküp'e gerçekleşen turist ziyaretlerinde %8,7 oranında bir büyüme yaşandığı görülmektedir. Bunu aksine göllerde yaşanan büyüme %0,9 olmuştur.

2021 yılı için baktığımızda %51,2 oranıyla en çok turistin gittiği göller bölgesi olmaktadır. Göller bölgesi ile Üsküp şehrine giden turistlerin toplamı Kuzey Makedonya'nın toplam turist sayısının %75'ini oluşturmaktadır. Bu bölgeler dışında toplam turistin %8'ini dağlar, %3'ünü kaplıcalar ve %14'ünü diğer bölgeler oluşturmaktadır. Kuzey Makedonya'da coğrafi özellikleri ve benzersiz güzellikleriyle dağlık bölgeler, ülke turizm pazarında önemli bir yere sahiptir. Fakat dağ turizminin ülkede gelişiminin düşük seviyede olması turist ziyaretleriyle ortaya koymaktadır. Aynı durum antik dönemlerden beri önemini koruyan kaplıca bölgelerin turistik destinasyon olarak zayıf gelişiminin düşük turist varışları ile görebiliriz.

Kuzey Makedonya'da konaklama hizmetleri turizm istatistiklerinin oluşmasında önem taşımaktadır. Başarılı bir turizm gelişmesi çekicilikler, bunlara erişmek için ulaşım altyapısı ve çeşitli konaklama hizmetlerinin geliştirilmesiyle gerçekleşebilecektir. Turizmin temel unsurlarının üçüncüsünü oluşturan konaklama, geceleme ve beslenmeyi ifade eden bir kavramdır. Dolayısıyla herhangi bir alanda turizmin gelişmesi, konaklama kapasitelerine bağlı olarak gerçekleşmektedir. Bu kavram, turizmin gelişme süreci ve meydana gelen yapısal değişikliklere bağlı olarak, nitelik ve nicelik bakımından değişimlere uğramıştır. Bugün turistler için çok farklı konaklama şekilleri bulunmaktadır.

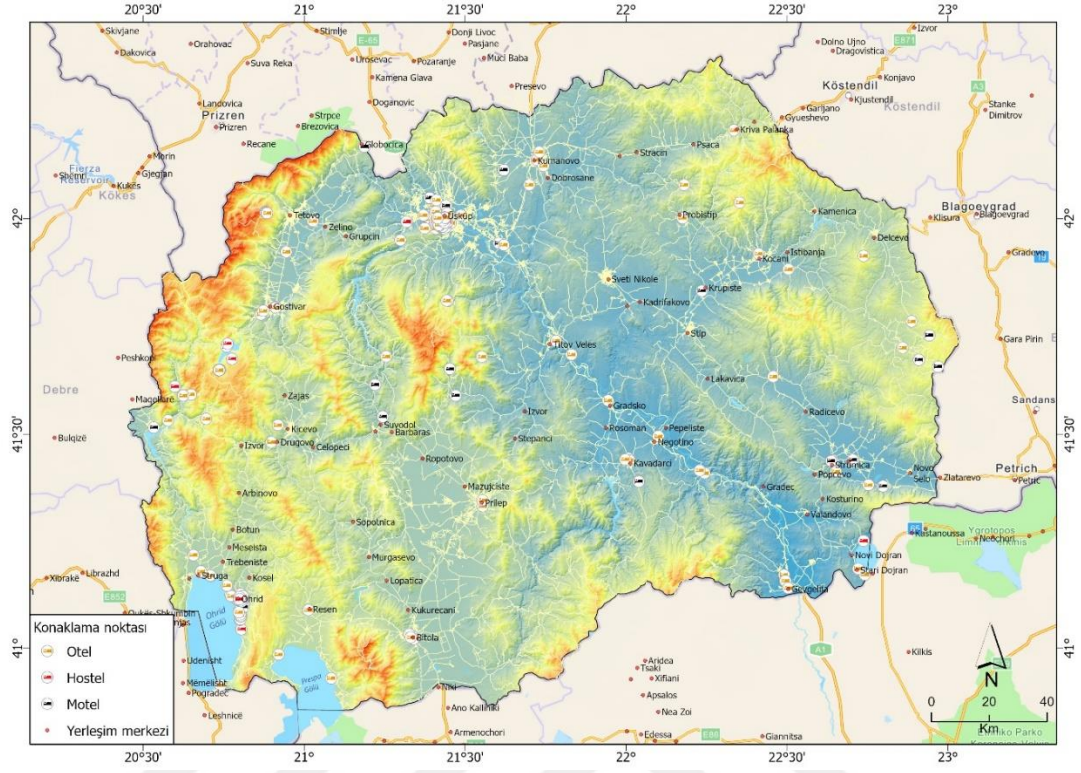
Bu şekillerin gruplandırılması adına öneriler bulunmaktadır: Örneğin, en genel anlamıyla konaklama kolaylıkları 'ticar' ve 'özel' türde olanlar şeklinde iki gruba ayrılabilir. Birinci grupta oteller, moteller, pansiyonlar, tatil kampları benzerleri; ikinci grupta akraba, arkadaş evleri ve ikinci/ tatil evlerinden oluşmaktadır. Bir başka ayrıma göre ise konaklama kolaylıkları, 'geleneksel' ve 'tamamlayıcı' şeklinde alınmaktadır. Dolayısıyla geleneksel konaklama tesisleri olarak oteller ve moteller olurken; tamamlayıcılar grubu tatil kampları, kampingler, tatil köyleri, ikinci evler ve benzerlerini oluşturmaktadır (Timor,2004, Özgüç, 2015). Kuzey Makedonya, geleneksel ve tamamlayıcı olarak ifade edilen konaklama şekillerine sahiptir. Kuzey

Makedonya’da 2021 yılı konaklama tesislerinin türlerine bakıldığında en büyük payın tatil evleri (Odası sayısı: 11.171, yatak sayısı: 27.100) ve ikinci sırada otellerin (Odası sayısı: 10.382, yatak sayısı: 22.778) payının büyük olduğu görülmektedir (MakStat Database). Oda ve yatak sayılarına göre belirlenen konaklama tesislerinin hacmi, turizmin ekonomik etkilerinin belirlenmesinde temel oluşturmaktadır. Aynı zamanda ülke turizminin gelişmesi açısından koyulacak hedeflerin belirlenmesinde mevcut konaklama hacmi önem taşımaktadır.

Tablo 2.12 : Kuzey Makedonya’da Konaklama Tesislerinin Bölgelere Göre Durumu, 2021

Bölgeler	Oda Sayısı	Yatak sayısı
Vardar	630	1.617
Doğu	694	1.889
Güneybatı	16.911	43.170
Güneydoğu	2.623	6.727
Pelagonya	3.668	10.850
Polog	1.219	3.699
Kuzeydoğu	322	674
Üsküp	3.991	8.281
Toplam	30.058	76.907

Kaynak: MakSTAT Database

Şekil 2.3 : Kuzey Makedonya’da Konaklama Tesislerinin Dağılışı

Kuzey Makedonya’da konaklama kolaylıkları açısından gelişmiş olan bölgelerin başında gelen Güneybatı bölgesi aynı zamanda turistik talebin en fazla gerçekleştiği bölgedir. Güneybatı bölgesinde Ohri şehri kıyı kesimi boyunca yer alan dört ve beş yıldızlı oteller ve şehirde yer alan tatil evleri yoğunlaşma göstermektedir. Turistik talebin en fazla gerçekleştiği alanlarda konaklama kapasitelerin yüksekliği görülmektedir (Şekil 2.3). Kuzey Makedonya’da turistik talebin durumu doğrultusunda ikinci sırada yer alan Üsküp bölgesi konaklama kolaylıklarının sağlandığı ikinci önemli bölgedir.

Tablo 2.13 : Turist Sayılarının Konaklama Türlerine Göre Dağılımı (2016-2021)

	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Oteller	632.657	744.760	847.620	921.920	304.691	483.025
Yerli	160.354	166.104	194.840	213.327	192.688	205.054
Yabancı	472.303	578.656	652.780	708.593	112.003	277.971
Pansiyonlar	965	966	944	728	-	-
Yerli	285	384	324	110	-	-
Yabancı	680	582	620	618	-	-
Moteller	11.659	11.767	7.800	6.296	2.206	2.145
Yerli	4.574	4.313	3.927	2.293	1.397	927
Yabancı	7.085	7.454	3.873	4.003	809	1.218
Termal tesisler	28.276	32.189	13.432	11.254	5.513	7.524
Yerli	24.525	28.227	12.910	10.165	4.701	6.791
Yabancı	3.751	3.962	522	1.089	812	733
Kamplar	11.947	14.425	18.362	17.029	13.582	16.138
Yerli	8.012	10.404	13.516	12.208	13.254	14.147
Yabancı	3.935	4.021	4.846	4.821	328	1.991
Dağ evleri	1.152	1.956	2.102	3.108	814	1.577
Yerli	554	436	526	402	286	373
Yabancı	598	1.520	1.576	2.706	528	1.204
Tatil evleri	117.039	124.949	152.886	154.530	117.795	160.854
Yerli	116.358	124.238	149.135	150.622	117.324	158.271
Yabancı	681	711	3.751	3.908	471	2.583
Diğerleri	53.148	67.829	83.789	70.098	22.913	31.200
Yerli	31.967	34.141	44.412	38.243	19.658	22.937
Yabancı	21.451	33.688	39.377	31.855	3.255	8.263
Toplam	856.843	998.841	1.126.935	1.184.963	467.514	702.463
Yerli	346.359	368.247	419.590	427.370	349.308	408.500
Yabancı	510.484	630.594	707.345	757.593	118.206	293.963

Kaynak: MakSTAT Database

Kuzey Makedonya’da turistlerin en fazla tercih ettikleri konaklama türünün otel işletmeleri olmuştur. 2016 yılında toplam turistin %73,8’i otel işletmelerini tercih ederken bu oran 2019’da %77,8’e yükselmiştir. Kuzey Makedonya’da turist hareketliliğinde zirve olan 2019 yılında otel işletmelerini tercih eden toplam 921.920 turistin %76,8’i yabancı turist, %12,2’sini yerli turist oluşturmuştur.

Turistlerin otel işletmelerinden sonra ikinci en çok tercih edilen konaklama türü tatil evleri olmuştur. 2019 yılında toplam turistin 154.530'u tatil evlerini tercih etmiş olup toplam turist sayısının %16'sını oluşturmaktadır.

Tablo 2.13'da tatil evlerini tercih eden turistlere baktığımızda açıkça olarak yerli turistin büyük çoğunlukla tercih ettiği görülmektedir. Bunun yanında yerli turistin turistik hareketlerinde kaplıcaların önemli çekicilik unsuru olması konaklama sayılarında yerli turisti öne çıkarmıştır.

Konaklama türlerine göre oteller ve tatil evlerinin aksine turist tercihlerinin düşük olduğu konaklama türleri pansiyonlar, moteller, dağ evleri, termal tesisler ve kamplar yer almaktadır. Genel olarak değerlendirecek olursa yıllar itibariyle otellerde ve tatil evlerinde konaklayan turist sayılarında genel bir artışın olduğu görülmektedir. Yıllar itibariyle artan yabancı turist sayılarıyla doğru orantılı olarak otellerde konaklayan yabancı turist sayılarında artış görülmektedir. 2020 yılında uluslararası turizm hareketliliğindeki düşüş otel konaklama sayılarına olumsuz etki yapmıştır. Oteller ve tatil evleri dışında kalan konaklama türlerinde genel olarak turist sayıları düşük seviyelerde olmaktadır.

Kuzey Makedonya'da turizm hareketlerinin yapısına genel bir değerlendirme yapılacak olursa, turistlerin belirli bölgelerde yoğunlaşma gösterdiği söylenebilmektedir. Yıllar içerisinde gelen turist sayıları da gösterdiği üzere ülkenin Güneybatı bölgesi turistik çekicilik açısından en önemli alan olmaktadır. Bu bölgede yer alan Ohri şehri ülkenin en gözde turizm destinasyonu olmaktadır. Yıllar içerisinde hem yabancı hem de yerli turistin en çok tercih ettiği bu bölge tüm dünyada olduğu gibi yaz turizm sezonunda güneş-deniz ikileminin önemli çekicilik oluşturması burada etkili olmuştur. Ohri dışında Üsküp şehri turizm merkezi olarak turistlerin ikinci önemli tercih merkezi olmaktadır. Dolayısıyla konaklama şartları açısından gelişmiş bu iki şehir hem çeşitlilik hem de kolaylık sunmasıyla özellikle yabancı turistler olmak üzere turizmin gelişimi açısından önem taşımaktadır. Bu yerler dışında önemli turizm potansiyeline sahip olan dağlık alanlar hem yaz sezonu hem de kış sezonu için turizm aktivitelerine olanak tanımaktadır. Bu bölgelerde altyapı ve konaklama kolaylıklarının yeterli düzeyde olmaması turizm gelişiminde önemli bir sorun oluşturmaktadır. Bu

nedenle tüm yıl turizm faaliyetlerine olanak tanıyan dağlık alanlardaki turistik talebin artırılması için gerekli altyapı ve konaklama sistemlerinin geliştirilmesi önem arz etmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. Kuzey Makedonya Turizminin Ekonomi Ölçeğinde Değerlendirilmesi

Öteden beri ekonomik coğrafya, kısaca insanların hayatlarını kazanma yolları ile hayatını kazanma sırasında gerek ürettiği mal ve hizmetlerin gerekse bunların dağıtımlarının mekânsal bakımdan nasıl bir düzen gösterdiği ve bu düzenin nasıl açıklandığının incelenmesi üzerinde durmuştur (Özgüç, 2013). Dolayısıyla bir bölgenin ekonomik açıdan değerlendirilmesi o bölgedeki ekonomik coğrafya özelliklerin durumunun ortaya konulması ile mümkün olmaktadır. Bu doğrultuda öncelikle Kuzey Makedonya’da ekonomiyi derinlemesine anlayabilmek adına ekonomik coğrafya özelliklerinin ortaya konulması önem taşımaktadır. Ayrıca turizm sektörü özelinde incelediğinde, turizm ve rekreasyon faaliyetleri mekân üzerinde başta ekonomik olmak üzere çevresel, toplumsal ve kültürel yapı üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri olmaktadır. Bu bağlamda Kuzey Makedonya turizminin ekonomik açıdan mevcut durumunun ve gelecekte ne şekilde gelişme göstereceği üzerine geniş açıdan değerlendirme ile ortaya konulmaktadır.

3.1. Ekonomik Coğrafya Özellikleri

3.1.1. Tarım

Tarım, genel olarak insanların toprağı işleyerek tarımsal ürünlerin üretilmesi ile hayvancılık faaliyetlerini kapsamaktadır. İnsan ve mekân arasındaki ilişkiyi en açık şekilde ortaya koyması itibariyle tarım sektörünün incelenmesi, ekonomik faaliyetler içerisinde uzun bir geleneğı bulunmaktadır (Tümertekin& Özgüç, 2013).

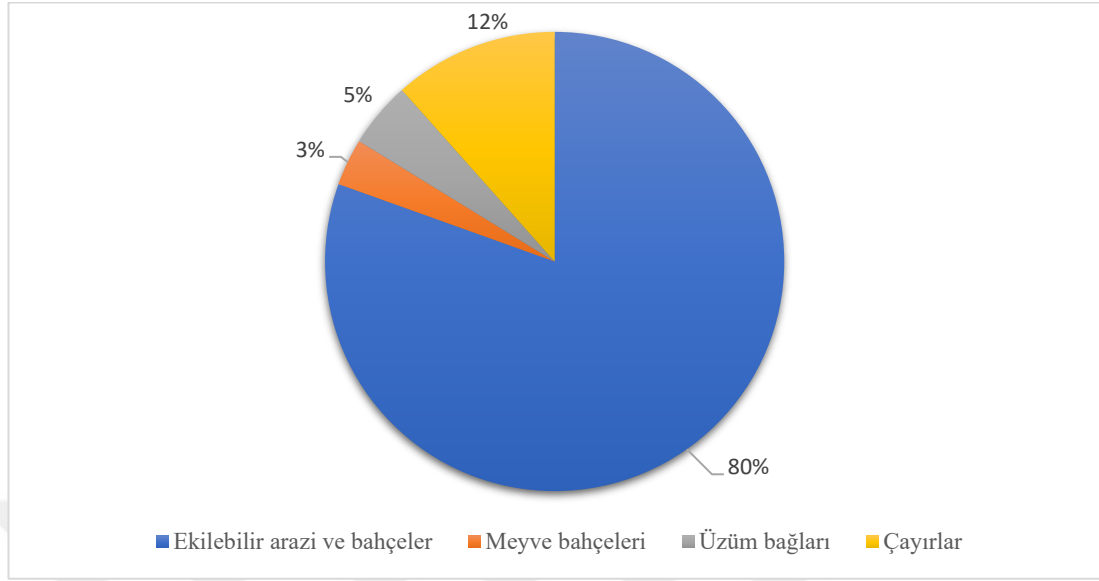
Tarımsal faaliyetler üzerinde doğal koşulların öncelikli etkisi sebebiyle tarım alanlarının dağılışı eşit olmamaktadır. Dolayısıyla Kuzey Makedonya topraklarının büyük bir kısmının dağlık ve engebeli olması, iklim şartları açısından da heterojen yapıda olması tarım alanlarının belli bölgelerde sınırlı olmasına sebep olmaktadır.

Tablo 3.1 : Kuzey Makedonya'nın Bölgelere Göre Tarım Alanları (ha)

	Toplam	Vardar Bölgesi	Doğu Bölgesi	Güneybatı Bölgesi	Güneydoğu Bölgesi	Pelagonya Bölgesi	Polog Bölgesi	Kuzeydoğu Bölgesi	Üsküp Bölgesi
Tarım Arazisi	1.261.687	164.905	188.930	135.420	115.658	260.192	173.049	142.086	81.447
Ekili Arazi-Toplam	517.039	55.177	78.166	49.838	60.870	114.356	41.521	76.780	40.331
Ekilebilir arazi ve bahçeler	416.070	41.715	62.887	39.621	49.810	96.092	30.241	61.970	33.734
Meyve bahçeleri	17.095	1.413	3.951	2.191	2.328	4.006	954	1.459	793
Üzüm bağları	23.976	10.981	1.597	594	6.454	803	44	1.473	2.030
Çayırlar	59.898	1.068	9.731	7.432	2.278	13.455	10.282	11.878	3.774
Meralar	734.911	109.702	110.720	85.577	54.665	145.336	131.527	65.301	41.083

Kaynak: MakSTAT- Regional Yearbook, 2021

Kuzey Makedonya topraklarında tarım arazisi içerisinde 517.039 ha alan ile ülke yüzölçümünün yaklaşık %20'sini ekilebilir tarım alanları, 743.911 ha alanı ile ülke yüzölçümünün yaklaşık %28,9'unu ise meralar oluşturmaktadır. Ekilebilir tarım arazileri ise çoğunlukla Değişmiş Akdeniz iklimi ile Karasal iklimin görüldüğü bölgelerde bulunmaktadır. Kuzey Makedonya'da tarımsal alanların bölgelere göre farklılıklar olduğu açıkça görülmektedir (Tablo 3.1). Ekilebilir arazilerin kapladıkları alan bölgelere göre değişmekte olup, %22,1'i ile ülke topraklarında en çok tarım arazileri Pelagonya bölgesinde bulunmaktadır. Tarım arazileri kullanım amaçlarına göre farklı bölgelerde, belirli tarım ürünleri için özelleşme göstermektedir. Ekilebilir arazi ve bahçeler, toplam ekili arazi içerisinde %80,4'ü ile en geniş alanı kaplamaktadır.

Grafik 3.1 : Kuzey Makedonya’da Ekilebilir Arazilerin Oranları

Kaynak: MAKStat Database

Kuzey Makedonya’da tarımın yapısına bakılacak olursa, ülkenin en önemli tarım alanları tarım arazileri içerisindeki % 80 oranı ile en çok paya sahip olan ekilebilir arazi ve bahçeler olmaktadır (Grafik 3.1). Bu alan içerisinde tahıl üretimi 159.00 ha alan ile en büyük paya sahiptir. Bunun dışında sebze bahçeleri 52.000 ha, sanayi bitkileri 22.000 ha, yem bitkileri 41.000 ha, bitki bahçeleri 1.000 ha nadas arazisi ve diğer ekilebilir araziler 141.000 ha alan kapsamaktadır. Kuzey Makedonya’da sahip olduğu elverişli koşullar itibariyle başta buğday olmak üzere, mısır, arpa, pirinç, çavdar, yulaf gibi her türlü tahıl üretimine olanak sağlamaktadır. Tahıl üretimi içerisinde buğday üretimi ekili alanın büyüklüğüne göre ilk sırada gelmektedir. 2021 yılında tahıl üretimi içerisinde toplam 70.515 hektar alana buğday ekilmiş olup 243.676 ton üretim ile hektar başına 3.463 kg ürün alınmıştır. Unlu ürünlerin hammaddesi olan buğday önemli bir gıda maddesidir. Buğdayın yetişme şartları gereği besleyici maddeler bakımından zengin topraklar uygun alanlar olmaktadır. Buğday üretiminin yaklaşık %36’sı Pelagonya bölgesinde yapılmaktadır. Bunun dışında Kumanova, Üsküp, Polog bölgeleri buğday üretiminin en çok yapıldığı yerlerdir.

Tahıl üretiminde ikinci sırada yer alan arpa üretimi 2021 yılında 151.600 ton üretim ile hektar başına 3.179 kg ürün alınmıştır. En çok bira üretiminde kullanılan arpa ülkede yetiştirme şartları açısından çok yaygın olmakla birlikte en çok yetiştirildiği alanlar Tikveş, Ovçe Pole ve Pelagonya'dır. Tahıl üretiminde üçüncü sırada yer alan mısır üretimi, ağırlıklı olarak hayvan besini ve sanayi hammaddesi olarak kullanılmaktadır. 2021 yılında 130.769 ton mısır üretiminde hektar başına 4.327 kg ürün alınmıştır. Kuzey Makedonya'da mısır üretimi en çok Polog bölgesinden sağlanmakta olup, 2021 yılı verilerine göre mısır üretiminin %25'ini üretmiştir. Polog bölgesinin yanında Pelagonya ve Güneydoğu bölgeleri de mısır üretiminde önde gelmektedir. Kuzey Makedonya'da pirinç üretimi 3.177 hektar alanda 19.518 ton üretimi ile Avrupa'da ve aynı zamanda dünyada kalite standartlarını da karşılayabilecek yüksek verimde pirinç üretimi potansiyeli bulunmaktadır. Pirinç üretiminin diğer tahıl ürünlerine kıyasla payının küçük olmasına karşı iç piyasada yeterli arzı sağlama ve ihracata yönelik üretimiyle ülke ekonomisinde önemli bir yere sahip olmaktadır. Kuzey Makedonya'da pirinç üretimi esas olarak ülkenin doğu bölgesinde, Bregalnica Nehri boyunca, Koçana, İştıp bölgelerinde yoğunlaşmıştır (Gjosheva, Kovachevikj, vd. 2020).

Kuzey Makedonya'da sanayi bitkileri olarak tütün, ayçiçeği, şekerpancarı, pamuk ve haşhaş yaygın olarak yetiştirilmektedir. Sanayi bitkileri içerisinde en yüksek üretim kapasitesine sahip olan tütün üretimi, Kuzey Makedonya'da uzun bir üretim geleneğine sahiptir. Tütün sanayisinin hammadde kaynağı olması itibarıyla ülke ekonomisi için önemli bir yere sahip olmaktadır. Ülkede tütün ekili araziler toplam 16.592 hektar alan kaplamaktadır. Tütün arazileri çoğunlukla Pelagonya bölgesinde (Pirlepe, Kruşevo ve Manastır) ve Güneydoğu bölgesinde (Radoviş ve Ustrumca) yetiştirilmektedir (Kavranova, Arsov, 2017). 2020 yılı tütün üretimi 26.112 ton olup hektar başına 1.574 kg ürün alınmıştır.

Kuzey Makedonya'da birçok yağlı tohum yetiştirilmektedir. Bunlar arasında en yaygın ve en önemlisi ayçiçeği bitkisidir. Ayçiçeği bitkisi 4.859 hektar alanda, 2020 yılında toplam 6.073 ton üretim gerçekleşmiştir. Ayçiçeği üretimi başlıca Pelagonya, Kumanova, Üsküp ve Ovçe ovasında yapılmaktadır (Stojmilov, Apostolovska Toshevska, 2016)

Kuzey Makedonya'nın ekilebilir tarımsal alanların %10'unu sebze bahçeleri oluşturmaktadır. Ülkenin sebze ve bahçe kültürleri kendi ihtiyacının karşılaması yanında Avrupa ve daha geniş kapsamlı dünya pazarına yönelik üretim potansiyeli bulunmaktadır.

Tablo 3.2 : Kuzey Makedonya'da Başlıca Bahçe Ürünlerinin Üretimi (ha)

Bahçe ürünleri	Ekili arazi, ha	Toplam üretim, ton	Hektar başına kg üretim
Patates	12.310	178.233	14.483
Biber	9.776	222.926	22.810
Domates	5.570	154.164	27.692
Lahana	4.446	117.897	26.530
Kavun-Karpuz	5.336	126.809	23.832
Fasulye	4.273	4.990	1.169
Soğan	3.622	63.861	17.631
Sarımsak	974	4.373	4.495
Mercimek	67	66	990

Kaynak: MAKStat Database

Kuzey Makedonya'da bahçe bitkilerinden en fazla patates, biber, domates, lahana, kavun-karpuz ve soğan yetiştirilmektedir. Ülkede patates üretim alanları olarak Polog, Berovo, Eğri Palanka, Manastır, Üsküp'ün çoğunlukla yetişme şartları gereği 800-1.500 rakıma sahip bölgelerinde yaygın olmaktadır. Biber üretimi, Demir Kapı, Ustrumca, Üsküp ve Polog bölgelerinde yaygın olarak yapılmaktadır. Kırmızı biber üretimi, konserve endüstrisi için çok önemli olmaktadır. Domates üretimi en çok Ustrumca'dan yapılmaktadır. 2021 yılı toplam domates üretiminin %29,9'u Ustrumca'dan sağlanmıştır.

Lahana üretimi çoğunlukla Ustrumca, Gevgeli ve Valandova'dan sağlanmaktadır. Kavun-Karpuz üretimi çoğunlukla Gevgeli, Ustrumca ve Üsküp'ten sağlanmaktadır. Gevgeli 2021 yılı toplam kavun-karpuz üretiminde %15,9'luk pay ile en çok üretimi yapmıştır. Fasulye üretimi başlıca Kumanova, Üsküp, Ustrumca'da; Soğan üretimi en çok Gevgeli ve Üsküp'te; Sarımsak üretimi Üsküp, Manastır'da; Mercimek üretimi en çok Kavadar'dan sağlanmaktadır.

Kuzey Makedonya'nın tarımında meyve bahçeleri önemli bir yere sahip olmaktadır ve ekili arazileri içerisinde %3'ünü kaplamaktadır. Elverişli doğal

koşulların bulunması birçok meyve türünün yetişmesine olanak tanımakla beraber başlıca üretilen meyveler elma, vişne erik, şeftali, kiraz, kayısı, ayva, çilek, ceviz, badem'dir.

Tablo 3.3 Kuzey Makedonya'da Başlıca Bahçe Ürünlerinin Üretimi (ha)

Meyve Türü	Toplam Meyve Ağacı Sayısı	Toplam Üretim, ton	Verim, Kg/ Ağaç
Elma	4.436.301	92.863	21
Armut	1.720.409	27.031	16
Vişne	943.250	8.372	9
Erik	559.851	6.205	11
Kiraz	264.372	4.716	19
Kayısı	221.826	2.584	12
Ayva	79.834	1.556	20
Ceviz	234.125	4.667	25
Badem	106.931	633	7

Kaynak: MAKStat Database

Kuzey Makedonya'da meyve yetiştiriciliğinde ilk sırada yer alan elma üretimi en çok Resne, Ohri, Debarca, Struga'da yapılmaktadır. 2021 yılında %63,4'lük payı ile Resne, elma üretimi ile öne çıkmaktadır. Elma üretimi verim açısından değerlendirildiğinde %86'sı I. ve II. sınıf kalitededir (Ramadani, 2021). Ayrıca elma üretimi dünya elma ihracatında önemli bir yere sahiptir. Kuzey Makedonya'da meyve bahçelerinde elma üretiminden sonra ikinci sırada yer alan armut üretimi yaygın olarak Üsküp, Kırçova, Pirlepe'den sağlanmaktadır. Ülkede vişne oldukça yaygın olarak yetiştirilmekte olup 2021 yılı toplam vişne üretiminde en büyük paylara sahip vişne üretim alanları olarak %19,5'i Delçevo, %16,5'i Manastır sağlamıştır.

Kuzey Makedonya'da erik üretimi çoğunlukla Berova, Delçova, Eğri Palanka ve Radoviş'te; Kiraz üretimi Resne, Ohri, Gevgeli, Ustrumca'da; Kayısı üretimi en çok Üsküp'te, Ayva üretimi Valandova, Gevgeli ve Üsküp'te; Ceviz üretimi Radoviş, Pelagonya'da; Badem üretimi en çok kavadarcı'dan sağlanmaktadır.

Kuzey Makedonya'da üzüm bağları, ekili tarım alanlarının %5'ini oluşturmaktadır. Şarap endüstrisi için öneme sahip olan bağcılık, ülke ekonomisi için potansiyel oluşturmaktadır. Kuzey Makedonya'da bağcılık eskiye giden geçmişiyse önemli bir kültür olmaktadır. Ülkede uzun bağlarının yetiştirilme şartları gereği toprak

ve iklim koşullarının uygun ortam hazırladığı başlıca üç bağcılık bölgeleri: Vardar, doğu ve batı. Bağcılık alanları olarak da 16 bölge ayırt edilmiştir: Tikveş, Gevgeli-Valandova, Ustrumca- Radoviş, Ovçe ovası, İştıp, Üsküp, Köprülü, Kumanova, Manastır, Pirlepe, Koçana-Viniça, Kratovo, Prespa, Ohri ve Kiçevo bölgeleridir. Bağcılık alanlarında üzüm daha çok şarap üzümü türü olarak yetiştirilmektedir. En büyük şaraplık üzüm ve buna bağlı olarak şarap üretimi Tikveş bölgesinde gerçekleşmektedir. Bunun yanında Kavadarci, Negotin, Demir Kapı, Köprülü en uygun alanlardır (Koteski, vd., 2016).

Bugün Kuzey Makedonya’da bağcılık toplam alanı 23.384 hektar olup, 2021 yılı toplam üzüm üretimi 269.131 ton olmuştur. Bağcılık üretiminin %15’i iç piyasaya %85’i ihracata yöneliktir. Kuzey Makedonya’nın şarap ihracatında Avrupa büyük bir pazardır (<https://winesofmacedonia.mk/key-figures/>, 15 Mart 2022). Aynı zamanda bu bölge bağ ve şarap imalathaneleriyle şarap turizmi açısından çok önemli potansiyel alan olup burada şarap festivalleri, rekreasyon amaçlı etkinlikler düzenlenmektedir.

Kuzey Makedonya’da tarımdan sonra hayvancılık önemli bir faaliyet olarak ortaya çıkmaktadır. Hayvancılık faaliyetleri sanayide hammadde oluşturmasıyla ekonomik açıdan katkısı büyüktür. Kuzey Makedonya’nın tarım arazileri içerisinde yaklaşık %5’ini çayır ve otlak alanları oluşturmaktadır. Bu alanlar esas olarak hayvancılık faaliyetlerinde besin üretimi için önemli olmaktadır. Hayvancılık faaliyetleri besi hayvancılığı, kümes hayvanları ve arıcılık oluşturmaktadır.

Tablo 3.4 : Kuzey Makedonya’da Yıllara Göre Besi, Kümes Hayvanları ve Arı Kovanlarının Sayısı

	At	Sığır	Domuz	Koyun	Keçi	Kümes Hayvanları	Arı Kovanları
2015	18.784	253.442	195.443	733.510	88.064	1.761.145	73.960
2016	19.263	254.768	202.758	723.295	101.669	1.865.769	81.476
2017	17.951	255.036	202.197	724.555	107.466	1.840.173	75.406
2018	10.041	256.181	195.538	726.990	117.447	1.828.287	81.197
2019	8.952	217.790	135.770	684.558	87.581	1.562.089	96.143
2020	9.154	222.202	164.074	630.634	95.008	1.643.462	99.558

Kaynak: MAKStat Database

Kuzey Makedonya’da hayvan sayısı yıllara göre değişmektedir. Koyun yetiştiriciliği, Kuzey Makedonya’nın hayvancılık faaliyetlerinde önde gelmektedir. 2018 yılından sonra koyun sayısındaki düşüşe rağmen hayvancılıkta yüksek verime sahip sığır ve domuzların payına göre çok daha fazla olduğu görülmektedir (Tablo 3.4). Bugün et, süt, deri gibi ürünlerin sağlanmasında koyun yetiştiriciliği özellikle kırsal kesim için önemli bir yer tutmaktadır. Ülkede koyun yetiştiriciliği yarı göçebe şeklinde yapılmaktadır.

Mayıs-ekim ayları arasında koyunlar dağ çayırlarında, kış aylarında ise belirli yerde bulunurlar. Koyun sütünden elde edilen koyun peyniri çiftçi gelirleri açısından yerel pazarlardan önemli olmaktadır (Porcu, Dzabirski, 2019). Berova, Kalkandelen, Manastır bölgeleri koyun peyniri ile tanınmıştır. Hayvancılık faaliyetlerinin önemli bir kısmını sığır ve domuz yetiştiriciliği oluşturmaktadır. Sığır yetiştiriciliği daha çok süt sığırları olarak yer almaktadır. Bu nedenle et tüketimi için sığır genellikle ithal edilmektedir. 2020 yılı toplam et üretimi 23.493 ton olup bunun 3.886 tonu dana etidir. Et üretiminde yetersiz koşulların bulunması sebebiyle et tüketiminin %50’den fazlası ithal yoluyla karşılanmaktadır.

Kuzey Makedonya’da kümes hayvanları 1.643.462 milyon olup, kümes hayvanı yetiştiriciliği öncelikle yumurta üretimine, ikincil üretim olarak kanatlı eti üretimine yöneliktir. Kümes hayvancılığının %90’ı tavuk üretimine yöneliktir. Üsküp, Kalkandelen ve Eğri Palanka kümes hayvancılığının önemli bir bölümünü karşılamaktadır (Nikolova, Kocovski, 2017). 2020 yılı toplam yumurta tavuğu sayısı 1.188.239 olup, tavuk başına ortalama 154 yumurta üretilmiştir.

Arıcılık faaliyetleri Kuzey Makedonya ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Ülkenin sahip olduğu doğal koşullar arıcılık faaliyetleri için uygun ortam oluşturmaktadır. Genel olarak bakıldığında da arı kovanlarının sayısının yıllar içerisinde arttığı görülmektedir. 2020 yılında toplam arı kovanı sayısı 99.558’dir. Arıcılık faaliyetlerinin tamamına yakını bireysel tarım işletmeleri tarafından sağlanmaktadır. 2020 yılında toplam bal üretimi 2.786 ton olup, arı kovanı başına ortalama 9 kg bal üretilmiştir (State Statistical Office Of The Republic Of North Macedonia, 2021). Arıcılık faaliyeti daha kısa sürede ve daha az bir sermaye ile

gerçekleştirilmesiyle sağlanan kazanç ülke ekonomisine olumlu katkı sağlamaktadır. Kuzey Makedonya arıcılık için sahip olduğu potansiyel arıcılık faaliyetinden büyük gelir elde edilmesini sağlamaktadır. Bu durumun yanı sıra ülkede arıcılık faaliyetine devlet desteğinin sınırlı ölçüde kalması sahip olunan potansiyelin değerlendirilmesinde eksik kalınması nedeniyle gelişmiş bir arıcılık faaliyet olduğu söylenemez. Dolayısıyla Kuzey Makedonya’da daha çok geleneksel olarak yürütülen arıcılık faaliyetinin modern anlamda gelişimi ve bir bal ülkesi olarak kendine bir yer bulması devlet desteğinin artırılması ile sağlanması mümkün olabilmektedir.

3.1.2. Maden- Enerji Kaynakları

Dünya ekonomik gelişiminde çok önemli olan maden kaynakları, sanayi faaliyetlerinde hammadde tabanını oluşturan ve dolayısıyla kalkınma ve küreselleşme üzerinde itici bir güç olmaktadır. Bu nedenle ülkeler için maden kaynaklarının zenginliği çok önemli olmaktadır. Fakat madenlerin dağılışına baktığımızda, yeryüzünde maden yataklarının dağılımı eşit bir şekilde bulunmamaktadır. Bu durum özellikle bölgelerin jeolojik yapı ve süreçleri ile ilişkilidir. Maden kaynaklarının varlığı ile jeolojik geçmiş arasında yakın bir bağlantı bulunmaktadır. Bir yerde maden kaynaklarının varlığı da aynı zamanda kaynağın üretim ve tüketimi için bulunduğu yer başlıca önemli olmaktadır (Tümertekin, Özgüç, 2013).

Kuzey Makedonya’da maden kaynaklarının varlığı ve maden yataklarının ülke topraklarındaki dağılışı, ülkenin jeolojik geçmişi ile ilişkili olmaktadır. Kuzey Makedonya, sahip olduğu maden kaynakları açısından nispeten zengin sayılmaktadır ve maden potansiyeli bakımından metal cevheri yatakları, metalik olmayan mineral hammadde yatakları ve mineral hammadde yatakları gibi çeşitlilik göstermektedir. (State Audit Office, 2021).

Kuzey Makedonya’da başlıca metallere olan demir cevheri, ülke topraklarında çok yaygın bulunmaktadır. Bulunan demir cevheri yataklarından ekonomik açıdan önemli olup işletilmeye en uygun olan türü olan magnetit-hematit demir cevherleri, Radoviş yakınlarında Damyan köyü civarlarından bulunur. Şamozsiderit demir cevher yatakları ülkenin batı bölgelerinde, Taymişte ve Demir Hisar’da görülür.

Bu yerler dışında Maleşevo bölgesinde Pehçova yakınlarında kaliteli ve önemli demir rezervleri keşfedilmiştir. Malkoeç köyü, Gostivar-Pozarane köyü, Debarca-Grko Pole köyü, Debre-Kocacık Köyü, Ohri ve Radovişte Bucim köyü demir cevheri yataklarının bulunduğu alanlardır (Spasovski, vd. 2011). Nikel-demir cevherleri ise Vardar vadisinde, Köprülü'den Yunanistan sınırına kadar olan bölgede keşfedilmiştir. Bu bölgede Kavadar'da Rzanovo köyü ve Köprülü'de Grohot köyü çevreleri daha büyük rezervlere sahiptir (Stojmilov, Apostolovska -Toshevska, 2016).

Ülkede bulunan demir alaşımlılardan başlıca krom, manganez, titanyum, molibden ve volfram yatakları bulunmaktadır. Krom madeninin en büyük ve en önemli olan yatağı Raduša'da bulunmasının yanında diğer krom yataklarının bulunduğu yerler Loyane, Rabrova ve Kozuf'tur. Kuzey Makedonya'nın batısındaki dağlık alanlarda, Gostivar, Üsküp, Kratova ve Stogovo Dağı'nda (en büyük manganez rezervleri) manganez yatakları bulunmaktadır. Titanyum cevheri Gevgeli, Demir Hisar'de Slepçe köyü ve ülkenin batısında bulunmaktadır (Spasovski, vd. 2011).

Kuzey Makedonya'da demir içermeyen metaller; kurşun, çinko, bakır, altın, gümüş gibi metal türleridir. Kurşun ve çinko madenleri bakımında zengin rezervler özellikle Osogova sıradağlarının batısında üç bölgede: Kratova-Zletova, Makedonska Kamenitsa'nın Sasa köyü çevresi ve Toranitsa yöresinde bulunmaktadır (Mijalkovski, vd. 2011). Rezervi daha az olan diğer kurşun-çinko yatakları da Köprülü, Ohri ve Valandova'dadır. En önemli bakır yatakları Radoviş yakınlarında Buchim ve Borov Dol bölgelerinde bulunanlarıdır. Daha küçük olan bir diğer önemli bakır yatakları ise Vardar vadisi boyunca, Demir Kapı- Gevgeli arasında bulunmaktadır (Spasovski, vd. 2011; Stojmilov, Apostolovska- Toshevska, 2016).

Antimon- Arsen yatakları, çeşitli yerlerde rastlanmakla birlikte Kavadarci'da Alşar, Kumanova'da Loyane'de bulunan antimon-arsenik cevherleri en önemli olanlarıdır. Kuzey Makedonya'de değerli madenlerden altın, bugün bakır madeninin çıkarıldığı yataklarda (Buchim) bir diğer ürün olarak çıkarılmaktadır. Bunun dışında Konska Reka, Anska Reka, Pçinya, Vardar Nehri, Markova Reka, Lakavitsa, Bregalnica nehri yataklarında ve vadilerinde bulunmaktadır (Spasovski,Spasovski, 2014).

Gümüş madeni, kurşun-çinko madeni yataklarında (Zletova, Sasa) bulunmaktadır. Platin ise, çok yaygın olmamakla birlikte Vardar, Dosnica Nehri ve Rabrova köyü yakınlarında vardır.

Kuzey Makedonya'da metal olmayan, çimento, kil, kuvars, kuvarslı kum, feldspat, diyabaz, mika, talk, bazalt, granit, gabro, andezit, opal, dolomit, magnezit, perlit, grafit, mermer, kireç, oniks mermeri, dasit, tuf, kireç, traverten, grafit şistleri, çakıl ve kum gibi maden kaynakları bulunmaktadır.

Feldspatlar önemli miktarda bulunmasının yanında tür olarak potasyumlu ve sodyumlu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu kaynaklardan potasyumlu feldspatlar Ravna nehri boyunca, sodyumlu feldspatlar ise büyük çoğunlukla Ograjden bölgesinde Amzalı yatağında bulunmaktadır. Kuvarsit madeni kristalli kuvars, kumlu kuvars ve kuvarsit olarak bulunmaktadır. Kumlu kuvarslar Dolno Sonye köyünde ve Üsküp'te Markova Reka vadisinde; Kristalli kuvarslar Berova'da Mitraşintsi köyünde, Kuvarsitler ise Gostivar civarında bulunmaktadır. Kratova yakınlarında (Crn Vrv), Avrupa'da bulunanlar arasında benzersiz olanı olarak ifade edilen sileks kuvars yatağı bulunmaktadır. Dolomit yatağı, Gostivar ve Makedonski Brod yakınlarındaki sahalarda bulunmaktadır (Spasovski, vd. 2011). Kuzey Makedonya'da kil çok yaygın olarak görülmektedir. Yüksek kalitede olan kaolin veya ilit killer Pehçova yakınlarında bulunur. Ayrıca Köprülü- Üsküp arasında büyük kil yatakları, Katlanova, Negotino, Kumanova, Strumica, Bitola, Resen, Struga, Ohri, Gostivar ve Eğri Palanka da yer almaktadır (Spasovski, vd. 2011; Spasovski,Spasovski, 2012; Stojmilov , Apostolovska -Toshevska, 2016).

Mermer yatakları, ülkede çok yaygın olmasına rağmen Pirlepe, Gostivar ve Kırçova'da bulunan mermer yatakları işletilmektedir. Pirlepe yöresinde Sivets, Debreşte, Pletvar ve Belovoditsa; Kırçova yöresinde Tser, Miokazi ve Plasnitsa; Gostivar çevresinde: Banyitsa ve Padalişte'de bulunur. Traverten üretimi Üsküp yakınlarında, Kalkandelen, Kumanova'da Lipkova köyü, Ohri'de Velmey köyünde yapılmaktadır Debre yakınlarında alçı yatakları bulunmaktadır (Spasovski, Spasovski, 2012).

Kuzey Makedonya’da maden kaynakları yanında enerji profili, büyük öneme sahiptir. Her geçen gün dünyada artan üretim ve gelişen teknolojiyle birlikte itici güç olarak enerji ortaya çıkmaktadır. Enerji kaynakları, ticari ve ticari olmayan enerji kaynakları olarak ikiye ayrılmaktadır. Ticari enerji kaynakları petrol, doğal gaz, güneş, rüzgâr, su gücü ve nükleer enerji. Ticari olmayan enerji kaynaklarına örnek olarak odun, tarımsal atıklar verilebilir. Yerel ve küresel ölçekte piyasaya sahip enerji arzı, başta sanayileşme olmak üzere birçok konuda gereksinimleri karşılayan sermaye enerjisi olarak kabul edilen enerji formlarıdır (Tümertekin, Özgüç, 2013).

Kuzey Makedonya’da kömür ve su gücüne dayanan enerji potansiyeli başlıca etkili olmaktadır. Ülke topraklarında petrol, doğalgaz yatakları bulunmaması sebebiyle bu kaynaklar açısından dışa bağımlıdır.

Kuzey Makedonya’da kömür varlığının dağılışına baktığımızda Pelagonya havzasının güneyinde Suvodol, Gneotino, Jivoyno köylerinin yakınlarında; Kırçova havzasında Oslomey, Popovyani, Strgomişte, Arangyel köyleri çevresinde; Struga havzasında Piskupştina köyü yakınlarında; Mariyova havzasında Manastır ve Vitolişte köyü yakınlarında; Tikveş havzasında Negotin’de; Üsküp havzasında birçok yerde bulunmakla beraber daha yaygın olarak Katlanova, Nerezi, Svilare ve Bulaçani köylerinde; Maleşevo havzasında Ratevo köyü yakınlarında; Delçova havzasında Stamen ve Zvegor köyleri arasında bulunmaktadır (Stojmilov, Apostolovska-Toshevska, 2016).

Kuzey Makedonya’da sınırlı doğal kaynaklar göz önüne alındığında, hidroelektrik potansiyelinin kullanılması, elektrik sektörünün ve bir bütün olarak ülke gelişimi için hayati önem taşımaktadır. Hidroelektrik tesislerin üretimi için en iyi yerler ülkenin batı kesiminde Vardar nehrinin sağ tarafında yer almaktadır. Ülkede tüm nehirlerin sahip olduğu enerji potansiyeli 6436 Milyon kWh ve ana su yolları 3 büyük havzaya bölünmüştür; Vardar havzası (5.193 milyon kWh), Kara Drin havzası (1.208 milyon kWh) ve Ustrumca havzası (35 milyon kWh) (Митановски, 2016-Cingoski, 2010).

Kuzey Makedonya, jeotermal kaynaklarının çeşitli alanlarda varlığı ile jeotermal enerjinin elde edilmesi için uygun bir ülkedir. Ancak jeotermal kaynakların

enerji üretimi için kullanımı kısıtlı kalmaktadır. Koçana, Gevgeli ve Ustrumca bölgeleri ülkenin en önemli jeotermal enerji kaynağı bölgeleridir. Ayrıca Üsküp, Debar, Kumanova, Kalkandelen bölgelerinde jeotermal enerji kaynakları keşfedilmiş ve bu kaynakların kullanımı için projeler uygulanmaktadır (Spasovski, vd., 2014; Delipetrov, vd., 2011).

Bir diğer enerji kaynağı parafin şistleri, ülkede birkaç yerde keşfedilmiştir: Probiştip yakınlarında Plesenci köyü, Kumanova yakınlarında Baylovtse köyü, Kriva Palanka ve Sveti Nikole çevrelerinde. Nükleer hammadde kaynakları olarak özellikle uranyum oksitin Zletovska nehri vadisinde, Podareş köyünde, Ustrumca yakınlarında Kuklis köyünde rezervleri bulunmaktadır.

Demir-çelik sanayisinin başlıca hammaddelerinden olan demirin Kuzey Makedonya’da bulunan rezervi yaklaşık 150 milyon tondur. Ülkede bulunan demir madeni şamozit- siderit, magnetit- hematit, limonit ve niklon ile zenginleştirilmiş demir madenleridir. 1964 yılında Demir Hisar demir cevherinin ve 1969 yılında Tajmiste demir cevherlerinin çıkarımının başlanmasıyla, demir üretimi yıllar içerisinde artış göstermiştir.

Kuzey Makedonya’da demir içeren metallere göre daha az bir üretim hacmine sahip olan demir içermeyen metaller, dünya pazarında değeri oldukça yüksektir. Kurşun-çinko cevheri rezervi 10,5 milyon tondur. Ülkede kıymetli metallerden altın 1979 yılından beri üretilmektedir (Stojmilov, Apostolovska -Toshevsk, 2016).

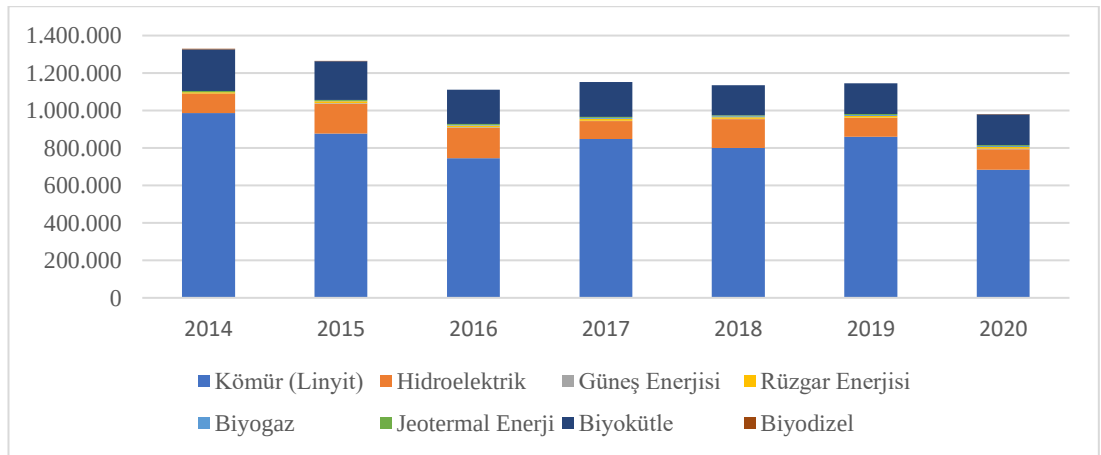
Bugün bakıldığında yıllar içerisinde hammadde tabanının genişlemesi maden sektörünün öneminin artmasını sağlamıştır ve ülkenin endüstriyel kalkınmasında büyük etki oluşturmuştur.

Kuzey Makedonya’da demir dışı maden kaynakları inşaat, kimya, boya, cam, porselen ve seramik gibi endüstriler için büyük bir çeşitlilik oluşturmaktadır. Üsküp civarında bulunan çimento hammaddesi, Üsküp’te 1957 yılında kurulmuş olan Usje çimento fabrikasında üretim yapılmakta ve inşaat sanayisinde önemle yer almaktadır. Ülkenin birçok yerinde bulunan kiler, tuğla, kiremit, porselen ve seramik üretiminde kullanılmaktadır. (Stojmilov, Apostolovska Toshevsk, 2016).

Kuzey Makedonya’da enerji kaynakları açısından kömür yataklarının önemi büyüktür. Kömür termik santrallerinden üretilen enerji, topla üretilen enerjinin %65-70’ini oluşturmaktadır. Dolayısıyla kömür ülkede ana enerji hammaddesi olarak kullanılmasıyla enerji üretimindeki itici güç olarak önemini ortaya koymaktadır (Panov, 2008).

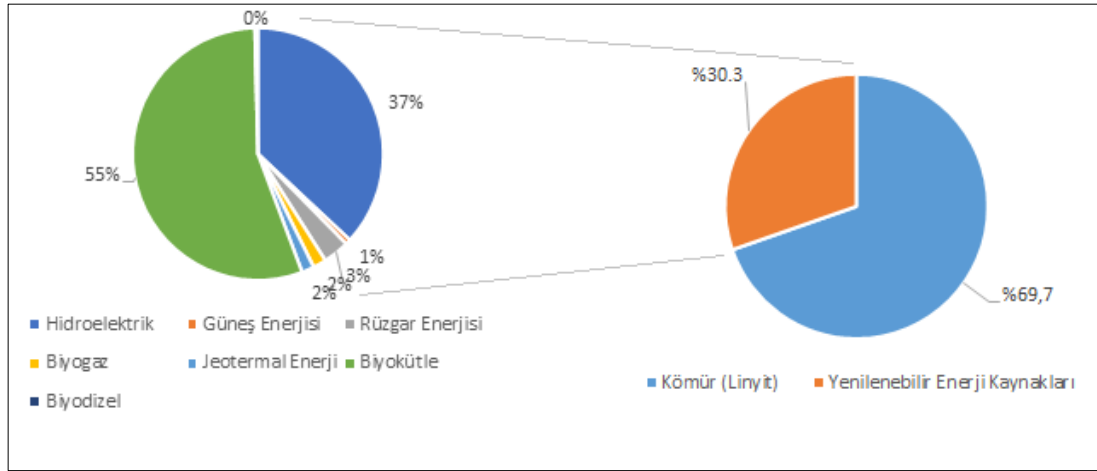
Kuzey Makedonya’da başlıca kömür havzalarında bulunan rezerv miktarları Pelagonya havzasında 420 milyon ton, Kırçova havzasına ait kömür rezervleri 100 milyon ton, Struga havzasına ait kömür rezervleri 3.5 milyon ton, Delçova kömür havzasında 100 milyon civarında, Tikveş kömür havzasında 140 milyon ton, Üsküp havzasında 20 milyon ton, Mariova havzasında 220 milyon ton civarında kömür rezervi bulunmaktadır.

Kömür üretimi ilk olarak 1927 yılında Üsküp-Katlanova köyü yakınlarında açılmıştır. 1929 yılında açılan ikinci kömür madeni de Üsküp havzasında Nerezi köyü yakınlarında bulunmaktadır. Açılan bu madenler ısıtma veya endüstriyel tüketim amaçlı kullanılmıştır. İkinci dünya savaşı zamanında duraklamaya giren kömür madenciliği 1979 yılı sonrasında işletmelerin tekrar faaliyete geçmesiyle üretim artmıştır.

Grafik 3.2 : Enerji Kaynaklarına Göre Toplam Birincil Enerji Üretimi

Kaynak: MAKStat Database

Grafik 3.3 : 2020 Yılı Toplam Birincil Enerji Üretimi

Kaynak: MAKStat Database

2014-2020 yıllarına ait verilere göre, kömür (liniyit) üretimi, toplam birincil enerji üretimi içerisinde en büyük paya sahip olmuştur (Grafik 3.2). Kömür, toplam birincil enerji üretimine 2014 yılında %74,2 oranında katılmış olup, 2020 yılında ise %69,7 oranı ile katılmıştır. Kuzey Makedonya, 2021 yılı toplam kömür üretimi 4 milyon ton üzerinde olmuştur.

Kuzey Makedonya’da elektrik üretimindeki ana aktör, toplam kurulu gücün %70’i ile devlete ait olan Kuzey Makedonya Elektrik Santralleri (ELEM)’dir. ELEM, Bitola ve Oslomej olmak üzere iki büyük kömürle çalışan termik santrale sahiptir. Pelagonya bölgesinde bulunan Suvodol kömür madeni üretim açısından en önemli olanıdır. Ayrıca yıllara göre değişmekle beraber enerji üretimi için toplam kullanılan kömürün %68’ini Suvodol madeninden üretilmektedir. Suvodol madeni yakınlarında bulunan Gneotino madeni önem açısından ikinci sıradadır ve enerji üretiminde kullanılan toplam kömürün %10-30’unu üretmektedir (British Embassy Skopje , 2018).

Toplam brüt elektrik enerjisi üretimi, 2020 yılında 5.346 kWh olmuştur. Bu toplam elektrik enerjisi üretiminin %23,9’unu 1.277 kWh enerji üretimiyle hidroelektrik enerjisi oluşturmaktadır. Hidroelektrik potansiyelinin çoğu Vardar nehri havzasında yoğunlaşmaktadır. Vardar havzasında hidroelektrik potansiyeline sahip başlıca nehirlerin enerji üretimlerine baktığımızda: Kara nehri 738 milyon kWh enerji üretimi ile toplam hidroelektrik üretiminin yaklaşık %10’unu; Bregalnica nehri 415

milyon kWh enerji üretimi ile hidroelektrik üretiminin yaklaşık %6'sını oluşturmaktadır. Kuzey Makedonya'daki hidroelektrik santralleri kurulu kapasitenin büyüklüğüne göre büyük ve küçük HES'lere ayrılmaktadır. Yaklaşık 10 milyon kWh ve birikim gölüne sahip olan Maka HES, büyük HES olarak alınmış olup Matka HES (Foto 3.1) hariç olmak üzere 10 milyon kWh üzerinde güce sahip olanlar (Kozjak, Vrutok, Kalimanci, Globocica gibi) büyük HES olarak kabul edilmektedir (Cingoski, 2010).

Foto 3.1 : Matka HES

Yenilenebilir enerji yatırımlarının teşvik edilmesi, yenilenebilir enerji kaynaklarının tüketimini daha fazla dahil etmesi ve enerji verimliliğini artırması Kuzey Makedonya'nın enerji sektöründeki ana hedeflerinden biri olmaktadır. Yenilenebilir enerji kaynağı olarak jeotermal potansiyeli ve jeotermal enerji kullanımı

uzun yıllardan beri gerçekleştirilmektedir. Jeotermal enerji birincil enerjinin toplam kullanımında yaklaşık %0,4 oranında yer almaktadır.

Jeotermal kaynakların mevcut potansiyelleri açısından sınırlı olmaları sebebiyle elektrik üretimi çok düşük olmaktadır. Koçana’da bulunan jeotermal potansiyel daha çok ısıtma ve sera komplekslerinin ihtiyaçlarını gidermek amaçlı daha küçük bir kullanım alanı sağlamaktadır (Fotov, 2010).

Kuzey Makedonya, enerji sistemlerinin geliştirilmesi sırasında ülkedeki temel enerji kaynaklarının kömür ve su potansiyeli olduğu açıkça görülmektedir. Ülkenin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olamaması sebebiyle bu kaynaklara yönelik ihtiyaçlar doğrultusunda petrol ve doğalgaz ithalatı yapılmaktadır.

Doğalgaz genellikle Rusya’dan satın alınmaktadır. Rus transit boru hattı olan doğal gaz iletim sistemi, Rusya-Ukrayna-Moldova-Romanya ve Bulgaristan üzerinden geçip Kuzey Makedonya’ya ulaşmaktadır. Bulgaristan sınırındaki Deve Bayır’dan ülkeye giren ve 98.197 km uzunluğunda olan hat, Eğri Palanka, Kratovo, Kumanovo’dan geçerek Üsküp’e uzanmaktadır. Doğal gaz boru hattı sistemi, 800 milyon Nm³ doğal gaz fiziksel kapasiteye sahiptir.

Yerel düzeyde doğal gaz dağıtım sistemleri olarak üç büyük gaz boru hattı ile taşıma yapılmaktadır. Klecovce (Kumanova)-Negotin, Üsküp çevresi ve Üsküp-Kalkandelen-Gostivar-Kırçova- Debar-Struga- Ohri doğalgaz boru hatlarıdır (Petkovska, Gjorgjioski, 2021; Dimitrov, Tarevska, 2014). Kuzey Makedonya’nın 2021 yılı toplam doğal gaz ithalatı 427 milyon Nm³ üzerinde olmuştur (MAKStat Database).

Kuzey Makedonya’da 1970’li yıllara kadar enerji kaynağı olarak petrol tüketimi diğer enerji kaynaklarına göre çok küçük olarak gerçekleşmiştir. Ülkenin ekonomik gelişimi ile bağlantılı olarak artan talep doğrultusunda petrol kaynağı önemli olmuştur. Petrol rafineri inşaatı, 1974 yılında başlamış olup 1982 yılı itibariyle OKTA Rafinerisi faaliyete geçmiştir (Chaminski, 2017).

2002 yılında OKTA A.D. tarafından gerçekleştirilen yatırımla, Yunanistan’ın Selanik limanındaki petrol depolama tesisleri Üsküp’te petrol tesislerine bağlanan ve

150 Km'si Kuzey Makedonya'da uzanan 213 km²'lik bir boru hattı işletmeye alınmıştır. Yılda 2,5 milyon ton kapasiteye sahip olan Selanik- Üsküp boru hattı, Balkanlar'daki genel enerji sisteminde önemli bir stratejik tesis oluşturmaktadır (T.C. Üsküp Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2018).

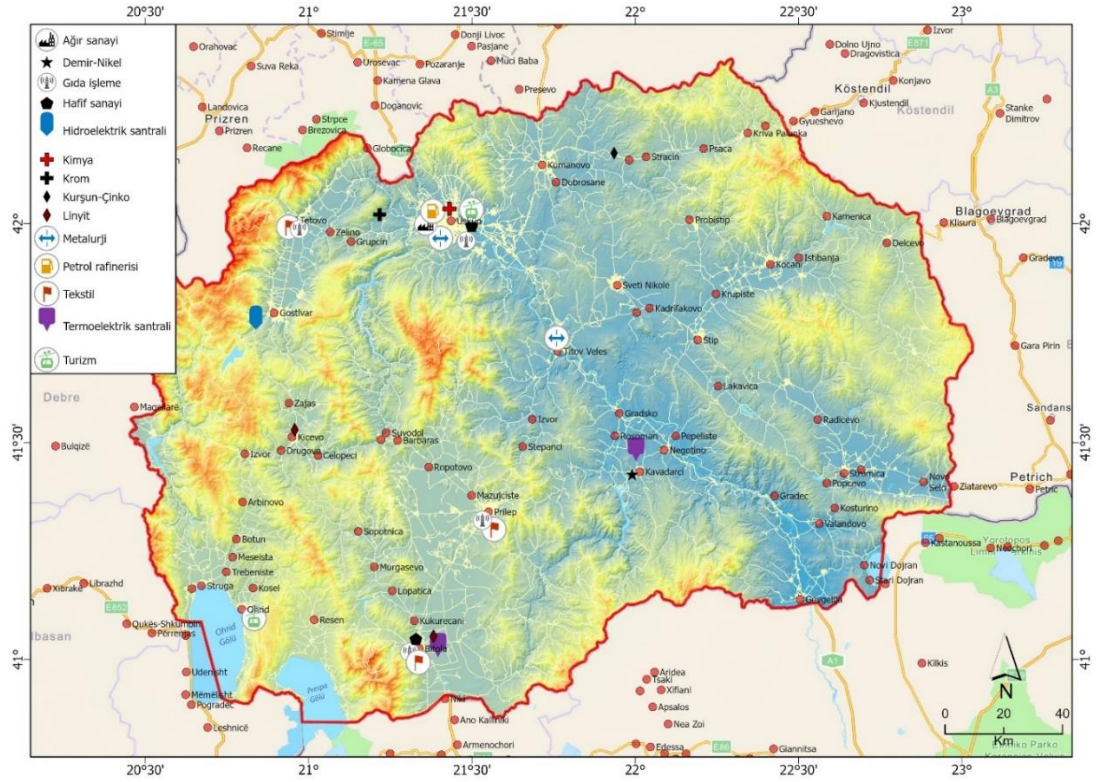
Üsküp'te kurulan ham petrol işleme rafinerisi, enerji alanındaki sorunların çözülmesi ve kimya endüstrisinin gelişimine büyük katkı sağladığı görülmektedir. Bugün ülkede eşit bir şekilde dağılmayan benzin istasyon çoğunlukla Üsküp, Kalkandelen ve Kumanova'da yoğunlaşmıştır ve yaklaşık 260 benzin istasyonu bulunmaktadır. Kuzey Makedonya'nın petrol ve petrol türevleri üretim kapasitesiyle, Sırbistan ve Kosova'nın petrol ve petrol türevleri ihtiyaçlarının karşılanmaktadır. Dolayısıyla ülkenin petrol rafinerisinin stratejik varlığı ile önemi ortaya konulmaktadır (Dimovski, 2013).

Kuzey Makedonya istatistik kurumu verilerine göre 2020 yılı toplam enerji tüketimine katılımda enerji türlerine göre değerlendirildiğinde, petrol %50 oran ile en büyük paya sahip olmuştur. İkinci sırada %29,2 ile elektrik enerji tüketimi, %12,1 oranı ile yenilenebilir enerji ve en küçük paya %2,3 oranı ile doğal gaz sahip olmuştur (Republic of North Macedonia State Statistical Office, 2021). Kuzey Makedonya'nın enerji altyapısı açısından kömür, petrol, doğal gaz kaynakları başlıca önemli olmaktadır.

Genel olarak değerlendirecek olursak bir ülkenin sahip olduğu maden ve enerji kaynakları o ülke ekonomisinin gelişiminde çok önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Kuzey Makedonya'nın ekonomik açıdan kalkınmasında sahip olduğu kaynaklar büyük potansiyel oluşturduğu görülmektedir. Üretim sürecinin temel altyapısını oluşturan hammadde kaynağı ve etkiyi sağlayacak olan gücün sağlanması için madenler ve enerji kaynakları kilit bir rol oynamaktadır. Kuzey Makedonya'nın madencilik ve taş ocakçılığı sektöründe oluşan katma değerın gayri safi yurtiçi hasıla içerisindeki oranına baktığımızda %1,3 ile oluşturduğu görülmektedir. Ayrıca sanayi üretiminin yaklaşık %11,24'ünü temsil ettiği ve toplam ihracatta %3,4 oranında yer alması, madencilik ve taş ocakçılığı sektörünün ülke ekonomisinin gelişiminde potansiyel kaynak olduğunu göstermektedir.

3.1.3. Sanayi

Kuzey Makedonya'nın ekonomisinde önemli bir yere sahip olan sanayi sektörü, %22,6 GSYİH oranı (World bank) ile hizmetler sektöründen sonra ikinci sırada yer almaktadır. Kuzey Makedonya'da profesyonel anlamda sanayi faaliyetleri ilk defa XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülmeye başlanmıştır. Dönemin sosyo-ekonomik koşulları nedeniyle bu dönem ve bu dönem sonrasında sanayi faaliyetleri istenilen düzeyde gelişme gösterememiştir. Ülke' de dönem itibariyle yer alan işletmelerin küçük ölçekli faaliyetler gerçekleştirildiği görülmüştür. Özellikle 1863 yılında Osmanlı Bankası'nın Üsküp ve Bitola şehirlerinde açılmasıyla birlikte ülkenin sanayi faaliyetlerinin ortaya çıkması için önemli bir koşul olan sermaye kaynağı sağlanmıştır. Kuzey Makedonya'daki ilk kurulan sanayi kuruluşlarının genel özellikleri ve açılış amaçları 4 koşulda birleştiği görülebilmektedir. Bunlar: 1. Teknolojik anlamda temel düzeyde üretim, 2. Kolay kontrol edilebilir iş organizasyonu, 3. Çoğunlukla vasıfsız ve az sayıda nitelikli personel, 4. Yerli hammadde şeklinde ana başlıklar oluşturularak fabrikaların ilgili koşullarla açılmasına dikkat edilmiştir. Ayrıca ilk sanayi tesislerinin pazara yakın, nakliye maliyetlerinden kaçınmak amacıyla ağırlıklı olarak şehirlerde veya şehirlerin çevrelerinde yani doğrudan tüketicilerin yanında kurulmasına dikkat edilmiştir (Stojmilov, Apostolovska- Toshevska, 2016). Özellikle o dönemde ülkenin en büyük şehirleri olan Üsküp ve Bitola'da Gıda ve Tekstil fabrikalarının açıldığı tespit edilmiştir. Söz konusu dönemde sanayi dalları açısından birçok sanayi sektörünün temsil edilmediği bunun da bölgede sanayinin az gelişmesine örnek verilebilecek bir husus olarak değerlendirilebiliriz. 19 yy. ikinci yarısından 1945 yıllarına kadar mevcut bölge kendi karışıklıkları nedeniyle sanayi faaliyetlerinin sınırlı olduğunu söyleyebiliriz.

Şekil 3.2 : Kuzey Makedonya’da Sanayi Kollarının Dağılışı

II. Dünya Savaşı sonrasında sanayinin gelişimi bölgede hız kazanmıştır. 1945-1967 dönemi mevcut kapasitelerin yenilenmesi ve yeni sanayi tesislerin inşası ile ülkenin önceki dönemlerine en büyük sanayileşmesi gerçekleşmiştir. 1968 yılından 1990 yılına kadar olan dönemde ise endüstriyel tesislerin modernizasyonu ile yoğun sanayileşme faaliyetleri devam etmiştir. 1990 yılı itibarıyla Kuzey Makedonya’da 874 sanayi kuruluşu bulunmaktadır. Bu kuruluşlar incelendiğinde büyük bir kısmının gıda sanayi alanında olduğu, gıda sektörünü tekstil sanayisi, metal ve ağaç işleme sanayisi takip etmektedir. Mekânsal dağılışı açısından incelendiğinde ise sanayi faaliyetlerinin büyük kısmının Üsküp’te yer aldığı sonrasında sırasıyla Prilep ve Bitola şehirlerinde yoğunlaşma gözlemlenmektedir (Şekil 3.2) (Stojmilov, Apostolovska -Toshevska, 2016; Uzunov, 1960; Apostolovska -Toshevska, 2018).

1990’dan sonrasında Yugoslavya’nın dağılması bölgeyi etkilemiş ve sanayi sektöründe düşüş olmuştur. Bu evrede sadece işgücü oranında %31,4’lük bir azalma görülebilmektedir. 2000’li yıllara kadar devam eden bu süreç 2000 sonrasında tekrar kademeli bir toparlanma ile sanayi faaliyetlerinde bir yükseliş başlamıştır

(Ministerstvo za ekonomija na Republika Makedonija, 2018). 2011-2017 döneminde GSYİH içerisinde sanayi katma değeri %29 oranında büyümüştür (Markovska, vd., 2020).

Kuzey Makedonya'nın diğer ülkeler açısından günümüzdeki en büyük avantajını konumu oluşturmaktadır. Yerelde ise Üsküp bölgesi sonrasında daha küçük ölçekte olmakla birlikte sanayi faaliyetlerinin Doğu bölgesi, Pelagonya ve Vardar bölgelerinde yoğunlaştığı bu şehirlerinde konumsal avantajının yüksek olduğu görülebilmekteler. 2020 itibariyle sanayi işletmeleri daha çok Üsküp, Manastır, Prilep ve Kalkandelen'dedir (Apostolovska Toshevskaa, 2018). Bu yerler yanında sanayi faaliyetleri daha az yoğunlukta olmakla birlikte Berova, Brod, Delcova, Kriva Planka, Negotino, Ohrid, Radoviş ve Resen yerleşmeleri de sanayi işletmelerinin öne çıkmaktadır.

Kuzey Makedonya'nın sahip olduğu konumundan dolayı günümüzde uluslararası sanayi şirketlerinin rekabet ettiği bir alan olarak önem arz etmektedir. Bu nedenle ülkede meydana sanayi faaliyetlerine gelen talep doğrultusunda gayri safi milli hasılanın arttığı, enflasyon ve istihdam açısından daha istikrarlı bir hale geldiği görülmektedir (Ministerstvo za ekonomija na Republika Makedonija, 2018). Kuzey Makedonya hükümeti günümüzde sanayisinin yapısal organizasyon ve yeniden yapılanma planları doğrultusunda daha yüksek katma değerli ihraç ürünleri üretilerek sanayi faaliyetlerini teşvik etmektedir (Apostolovska- Toshevskaa, Ljakoska, 2017). Sanayileşmede Avrupa Birliği'ne katılma düşüncesiyle yüksek kalite standartlarının benimsenmesi yolunda önemli adımlar atılmaktadır. Kuzey Makedonya sanayisi devletin büyük desteğini alan sanayi politikasıyla hem geleneksel hem de yeni yüksek teknoloji ile sanayi kollarında dönüşüm yaşanmaya başlamıştır

Sanayi sektöründe gerçekleştirilen söz konusu uygulamalardan olan sanayi kümelenmesi devlet tarafından 2007 yılı sonrasında desteklenmiştir. Kümelenmeleri üretim işlem süreçleriyle birbirlerine bağımlı olan işletmelerin coğrafi olarak belirli bir alanda yoğunlaşması olarak tanımlayabiliriz (Rosenfeld,1997).

Kuzey Makedonya'da çeşitli sanayi kümelenmeleri; tekstil, bilgi teknolojisi, şarap, tarım makineleri, otomotiv parçaları, gıda işleme ve ahşap endüstrisi gibi sanayi

bölgelerini oluşturmaktadır (Ministerstvo za ekonomija na Republika Makedonija, 2018).

Kuzey Makedonya’da sanayi faaliyetleri farklı dönemlerde farklı sektörlerin daha fazla gelişme gösterdiği görülmektedir. Sanayi faaliyetlerinin ortaya çıkışı ve modernizasyonunun sağlandığı dönemde uzmanlığa sahip olmayan ucuz işgücüne dayanarak gelişen gıda, tekstil sanayileri lider konumdaydı. Sanayinin gelişimiyle birlikte 1940’a kadar olan dönemde madencilik, elektrik üretimi, metal, kimya ahşap, deri, tütün ve inşaat malzemeleri sektörleri temsil edilmeye başlamıştır. 1990’a kadar olan dönemde ise yatırımların yoğunlaşmaya başlaması ile hızlı sanayileşme politikaları çerçevesinde nispeten sanayide bir dönüşüm yaşanmaya başlamıştır. Sanayi kolları içerisinde en çok elektrik sanayisi ve tekstil sanayisinin gelişimine önem verilmiştir (Stojmilov, Apostolovska -Toshevska, 2016). Bununla birlikte 2010 yılı sanayi üretiminde gıda ürünleri imalatı, elektrik üretimi, metal imalatı, tekstil imalatı, tütün ürünlerinin imalatı ve içecek imalatı hâkim durumdadır. Başlıca sanayi kollarına baktığımızda metalürji, demir-çelik sanayisi, makine sanayisi, elektrik, kimya, tekstil, gıda, içecek, deri, ağaç işletme, tütün ve kâğıt, inşaat malzemeleri, grafik ve tütün sanayileri başta gelmektedir.

Kuzey Makedonya’da önde gelen sanayi kollarından ağır sanayi ekonomi için önem arz etmesinden kaynaklı olarak öncelikle olarak ele alınacaktır. Ana metal endüstrisi, tarihsel perspektifte bakıldığında geçmişten günümüze ülke ekonomisi için ihracat verilerinde baskın bir role sahiptir (Lazarov, Kocovski, 2016). Metallerin cinsine göre demir ve demir dışı metalürji temel üretim çıktıları olarak ikiye ayrılan ağır sanayinin kollarından biri olan metalürji, sanayi üretim döngüsünde birinci aşamada mutlak önceliği sahiptir. Son 50 yılda Kuzey Makedonya’nın sanayisinde gelişmenin artmasında söz konusu sanayi faaliyetinin gelişmesi diğer sanayi kollarına hammadde tabanına desteklemesi fayda sağlamıştır (Stojmilov, Apostolovska -Toshevska, 2016). Demir-çelik sanayisi genel olarak Üsküp’te kurulmuş ve üretim potansiyeli ile önde gelen sanayi merkezlerindendir. Jegunovce (Kalkandelen bölgesi)’ de bulunan kimyasal-elektrometalürji tesisi, ferrosiklon üretiminde Avrupa pazarında faaliyet gösterip ve en büyük Avrupalı üreticilerden biridir.

Makine parçaları, inşaat makineleri, gıda sanayisi makineleri, tarım makineleri, ulaşım araçları, sanayi parçaları, teknik donanım araçları gibi çok çeşitli üretim yelpazesi olmasının yanı sıra Kuzey Makedonya’da gelişen ve büyüyen sanayi faaliyetlerinin karşısında makine sanayi oldukça sınırlı kalmaktadır. Az da olsa Üsküp, İştıp, Köprülü, Manastır, Ohri, Koçana makine sanayi fabrikalarının bulunduğu şehirlerdir (Lazarov, 2018; Stojmilov, Apostolovska- Toshevska, 2016).

Kuzey Makedonya’da elektrik sanayinin gelişimi iki döneme ayrılmaktadır. 1990 öncesinde Ohri, Pirlpe, Üsküp, İştıp, Bitola ve Negotin’de kurulmuş olan fabrikalar, 1990 sonrası dönemde kurulan fabrikalar değişim ve dönüşüm içerisine girmişlerdir. Sektör üretim içerisinde elektrikli aygıtlar, transformatörler, elektrikli ev aletleri ağırlıklı paya sahiptir. 2013 yılında elektronik alet ihracatı Kuzey Makedonya’nın toplam ihracatın %4,57’sini oluşturmuştur (Stojmilov, Apostolovska -Toshevska, 2016).

Kuzey Makedonya’da kimya sanayisi iki dünya savaşı arası dönemde sınırlı ölçekte bir gelişme ile ortaya çıkmıştır. Bu dönemde ilk kez Kumanova’da kimya sanayine ait fabrikalar ortaya çıkarken sonraki yıllarda Üsküp ve Manastır’da fabrikalar kurulmuştur. Kimya sanayisinde asıl atılım (sahip olunan geniş hammadde temeli ile genişletilmiş bir ürün yelpazesi olan yeni büyük tesislerin inşası ve yeni diğer sanayi kollarının gelişimi için kimyasal bir temel oluşturulmuştur) İkinci Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşmiştir. Ayrıca ilaç sanayisi için de hammadde açısından çeşitliliğin bulunması bu sanayinin ülkede gelişmesine olanak tanımıştır. Üsküp’te bulunan Alkaloid ve Replek fabrikaları ilaç sanayi için en önemli olanlardır (Stojmilov, Apostolovska- Toshevska, 2016).

Kuzey Makedonya’nın ekonomisinde önemli bir etkiye sahip olan sanayi kollarından biri de tekstil sanayisidir. Bugün ülkede en çok temsil edilen sanayi kollarından birisi olmaktadır. İlk tekstil işletmeleri, 1888 yılında Bitola’nın Dilhova, Magarevo ve Trnovo köylerinde kurulmuştur. Kurulan bu ilk tekstil işletmelerinden ana faaliyet yönlü ürünlerin üretimi olmuştur. Tekstil faaliyetlerinin özellikle Bitola’da kurulup gelişmesi, o yıllar için Bitola’nın ülkenin önemli bir ekonomik ve kültürel merkez olması ile ilişkili olmaktadır. Sonraki yıllarda Üsküp, Kalkandelen,

Gevgeli, Köprülü, İştıp, Kumanova, Ohri, Gostivar, Pirlepe gibi yerlerde tekstil fabrikaları kurulmuştur (<https://www.see-industry.com/en/textile-industry-in-north-macedonia/2/1816/>, 2019). Tekstil sanayinin gelişimine baktığımızda 1950 yılı sonrası modernleşme adına adımların atıldığı dönem olmuştur.

Üretim faaliyetlerinde çeşitlenmeler yaşanmaya başlamış olup, Köprülü’de ipek fabrikası, Kalkandelen’de yün işleme fabrikaları kurulmuştur. 1950 yılı sonrası tekstil alanında yaşanan gelişmeler 1966 yılına kadar gelişiminde hızla yükselmiştir. Sanayileşme faaliyetlerinin artmasıyla Kuzey Makedonya’nın birçok yerinde yeni fabrikalar kurulmuştur. 1990’dan günümüze doğru baktığımızda birçok yenilik çalışmaları yapılmıştır ve sektörde özelleştirmeler gerçekleşmiştir (Zhezhova, vd., 2021).

Bu sektörde yaşanan dalgalanmalara rağmen tekstil sanayi, Kuzey Makedonya ekonomisinde önemli bir sektör olmaya devam etmektedir. Tekstil sektörü 2019 yılında GSYİH’nin %13’üne katılmıştır. Kuzey Makedonya’nın ihracatında önemli bir yere sahip olan hazır giyim ve tekstil üretimi, sektördeki mevcut şirketler üretimlerinin %93’ü ihracata yönelik üretim yapmaktadır (Zezova, vd., 2020).

Kuzey Makedonya’da gıda sanayisi, sanayi faaliyetleri içerisinde önemli bir yere sahip olmaktadır. Ülkede ilk olarak 1880 yılında Üsküp’te sanayi değirmeninin kurulması ile gıda sanayisinin temelleri atılmıştır. Sektörün doğrudan tarımla ilgili olması itibariyle, mevcut temel hammadde tabanının zenginliği gıda sektörünün gelişimi için potansiyel oluşturmaktadır. Kuzey Makedonya’da un ve unlu ürünler, yağ, şeker, konserve, süt işleme, et, alkollü ve alkolsüz içecekler sanayisi gibi çok çeşitli gıda sanayisi dalları gelişmiştir.

Un ve unlu ürünler sanayisi buğday yetiştirilen bölgelerde ve ülkenin daha gelişmiş şehirleri olan Üsküp, Bitola, Sveti Nikole, Kumanova, Prilep gibi yerlerde; Çeltik fabrikaları ağırlıklı olarak pirincin yetiştirildiği yerler olan Koçana, İştıp, Ustrumca ve Köprülü’de; Hayvancılığa bağlı olarak gelişen et ve et ürünleri sanayisi Üsküp, Bitola, Gostivar, Kumanova, İştıp Ustrumca gibi büyük şehirlerde; Süt ve süt ürünleri sanayi çoğunlukla Üsküp, Bitola, Kalkandelen, Ohri, Prilep’de bulunmaktadır. Alkollü ve alkolsüz içecekler sanayisi Kuzey Makedonya’nın sahip

olduğu geleneksel şarap üretimi ile bağlantılı olarak gelişmiştir. Şarap sanayi özellikle Kavadarci, Negotino, Strumica, Gevgeli, Köprülü, Ohri, Bitola, Demir Kapı, Ustrumca, Üsküp gibi yerlerde bulunmaktadır (Stojmilov, Apostolovska- Toshevska, 2016).

Kuzey Makedonya’da tütün sektörü, ülkenin ihracatındaki payı ile ülke ekonomisinde çok önemli bir yere sahip bulunmaktadır. Tütün üretiminin gelişimine bağlı olarak tütün sanayisinin gelişimi artmaktadır. Tütün sanayisi ülkede uzun bir geleneğe sahip olmaktadır. 1873 yılında ilk fabrika Pirlepe’de kurulmuştur. Bugün Pirlepe, Üsküp ve Kumanova’da tütün fabrikaları yaygın olarak bulunmaktadır (Tuna,2006; Preda, 2006).

Sanayi faaliyetlerinde öneme sahip bir diğer sektör ise deri, lastik ve ayakkabı sanayisidir. Kuzey Makedonya’da ilk faaliyetler 1860 yıllarda hammadde ve geleneksel özelliklere bağlı olarak gelişme göstermiştir. Gelişmiş hayvancılık ile ilkel yöntemlerle zanaat atölyelerinde gerçekleştirilen üretim, bugün gelişmiş yöntemlerin kullanılmasıyla önemli bir endüstriyel kol olarak ortaya çıkmaktadır. Başlıca deri, lastik ve ayakkabı sanayisinin yoğunlaştığı yerler Üsküp, Kumanova, İştıp, Prilep, Ohri ve Kalkandelen’dir (Stojmilov, Apostolovska- Toshevska, 2016).

Sanayi faaliyetlerinin ortaya konulması amacıyla sanayi bölgeleri ve sanayi kollarının incelenmesinde birçok faktörün etkili olduğu görülmektedir. Ayrıca sanayinin yer aldığı bölgelerin belirlenmesinde bir dizi faktörün etkili olması yanı sıra bölgeden bölgeye de değişimler ortaya çıkmaktadır. Bu faktörler içerisinde öncelikli olarak hammadde olmak üzere üretimin sağlanması ve üretimin tüketiciye ulaşması gibi faktörler etkili olmaktadır.

Kuzey Makedonya’nın sanayisin başlaması ve üretim faaliyetlerinin gelişmesinde öncelikli rol hammadde varlığı olmuştur. Ülkede sanayinin gelişim aşamalarında hükümet tarafından birçok yatırım faaliyetleri gerçekleştirilmiştir.

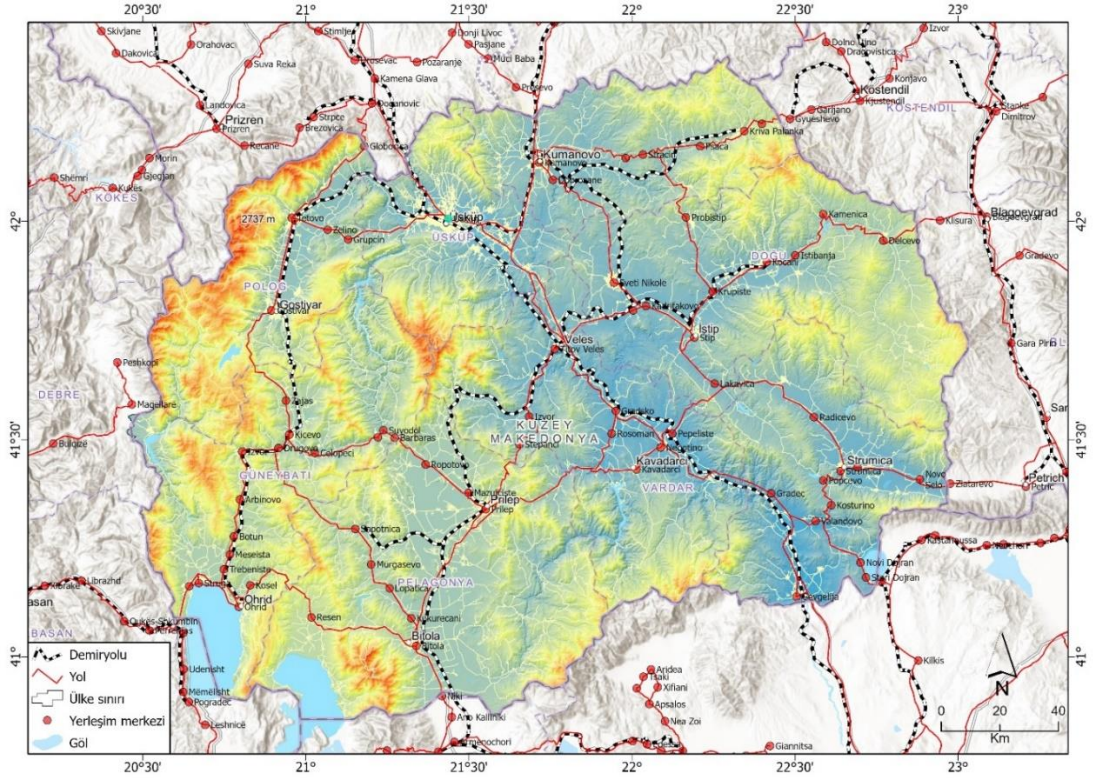
1990 yılı sonrasında Kuzey Makedonya’nın bağımsızlığı, mevcut sosyo-ekonomik koşullar üzerinde yaşanan olumsuzluklar sanayi faaliyetlerinin gelişiminde durgunluk yaşanmasına sebep olmuştur. Bağımsızlık sonrası ekonominin kalkındırılması amacıyla sanayide üretim süreci düzeyinin yükseltilmesi, verimliliğin

arttırılması gibi yenilikler getirilerek yapılanma sürecine geçilmiştir. 2003-2007 yılları arasında yatırımların ortalama %60'ı sanayi sektörüne yönelik gerçekleşmiştir. 2014 yılında yabancı yatırımlar özellikle otomotiv sanayisi üzerinde gerçekleşmiştir. Bunun doğrultusunda istihdamın artmasıyla otomotiv sanayisinde çalışan işçi sayısı toplam sanayi işçileri arasında önemli bir paya sahip olmuştur (Apostolovska- Toshevska, Ljakoska, 2017)

2020 yılında sanayi üretiminde en çok bulunan sektörler; Motorlu kara taşıtları, römork ve yarı römork imalatı (%11,6), gıda ürünleri imalatı (%10,3), elektrik, gaz, buhar ve klima temini (%10,1), tekstil sanayi (%8) ve makine üretimi (%6,2) olmuştur (Република Северна Македонија Државниот завод за статистика). Sanayide gerçekleşen atılımların yanı sıra bugün Kuzey Makedonya'nın sanayisinde başlıca gıda, tekstil, içecek, tütün, ana metaller ve metal işleme gibi sektörler hâkim olduğu görülmektedir.

3.1.4. Ulaşım

Ulaşım, bir yerde ekonomik kalkınma ve modernizasyonu sağlamasında en önemli faktörlerden biri olması kuşkusuz ulaşım ve iletişimde yaşanan teknolojik gelişimler ve mekân üzerindeki etkilenmeyi arttıran ulaşım ağlarının gelişmesidir. Genel anlamda insan ya da eşyanın bir yerden başka bir yere olan hareketi ifade eden ulaşım faaliyeti çeşitli yerler, bölgeler arasında ilişki kurulabilmesi, ölçülebilmesi ve coğrafi görünüm üzerinde şekillendirici etkisiyle rol oynamaktadır. Ulaşım faaliyetlerinin mekân üzerinde görülebilen etkisi, dolayısıyla coğrafi görünümün bir unsuru olma durumu daha en belirgin şekilde kara üzerinde yer alan ulaşım sektörlerinde ortaya çıkmaktadır. Özellikle karayolu ve demiryollarında belirgin olan bu durum hava ve denizyollarında daha çok kalkış ve varış yerleri kara üzerinde olmasıyla yine bu ulaşım sektörleri de mekân üzerinde değişimlere yol açan etkilere sebep olmaktadır (Tümertekin, Özgüç, 2013:495; Tümertekin, 1976:1-2)

Şekil 3.3 : Kuzey Makedonya'nın Ulaşım Haritası

Kuzey Makedonya, Avrupa'nın güney kesiminde, Balkanların merkezinde yer almasıyla sahip olduğu avantajlı konumu, geniş coğrafi temas ve gelişmiş bir ulaşım bağlantısı için çok uygun şartlar oluşturmaktadır. Aynı zamanda Kuzey Makedonya sahip olduğu coğrafi konum, doğal özellikleri gibi özellikler ulaşım bağlantıları için uygun şartlar sağlamaktadır. Vadiler, ülkede ulaşım ağının oluşumu için en uygun alanlardır. Geçmişte olduğu gibi bugün de en önemli yolların geçtiği başlıca yerler Üsküp, Pelagonya ve Köprülü vadileridir. Bugün Kuzey Makedonya'da ulaşım sistemlerinden başlıca karayolu, demiryolu, havayolu, su(göl) yolu temsil edilmektedir (Stojmilov, Apostolovska- Toshevska,2016).

Kuzey Makedonya'da yollar karayolları, uluslararası yollar, otoyol, bölgesel yol ve belediye yolu olarak ayrılmaktadır. Karayolları, Kuzey Makedonya'nın karayolu ağının ana hattını oluşturmaktadır. Kuzey Makedonya'da 2020 verilerine göre karayolu 14.477 km uzunluğa sahiptir ve asfalt kaplı yollar 9.241 km'dir. Yol kategorilerine göre bölgesel yollar 3.794 km, otoyollar 335, uluslararası E- yollar 553

km, yerel yollar 9.786 km uzunluğa sahiptir (Република Северна Македонија Државниот завод за статистика 2021)

Kuzey Makedonya'nın karayolları: M-1 Tabanovce (Sırbistan sınırı)'dan Kumanova- Köprülü-Gevgeli(E-75) Yunanistan- Kuzey Makedonya sınırındaki Bogorodica sınır kapısına kadar; M-2 Kumanova-Rankovçe-Eğri Palanka- Bulgaristan sınır kapısı olan Deve Bayır; M-3 Petrovec-Üsküp- Kalkandelen-Gostivar-Kırçova-Podmolje-Struga-Kafasan; M-5 Podmolje-Ohri-Resen-Bitola-Pirlepe-Köprülü-İştîp-Koçana-Delçova- ve Bitola bölümünde Yunanaistan sınırında Medzitilia; M-6 İştîp-Radoviş-Ustrumca-Bulgaristan sınırırır (Novo Selo).

M-1 karayolu toplam uzunluğu 174,2 km olup ülkedeki toplam karayolu uzunluğunun %19,1'ini oluşturmaktadır. Tüm uzunluğu Trans-Avrupa karayolu ağına dahil olmaktadır. Polonya'da Gdansk'tan başlayarak Varşova-Bratislava-Budapeşte-Belgrad-Üsküp üzerinden Atina'ya uzanan E-75 yolu, Kuzey Makedonya'nın en önemli bağlantı yoludur. M-2 karayolu, E-871 karayolunun bir parçası olarak Üsküp ile Sofya doğrudan bağlantılıdır. M-3 karayolu, 40,3 km uzunluğu ile 14,2 km'si otoyol ve 19 km'si E-65 uluslararası karayolunun bir parçasındır. M-4 karayolu, 60 km'si Üsküp-Kalkandelen-Gostivar arasındaki kesimde, 156,1 km'si E-65 Avrupa karayolunun ve 20,2 km'si E-852'nin bir bölümü olarak toplam 194,1 km uzunluğa sahiptir. M-5 karayolu 332,2 km uzunluğu ile ülkenin en uzun karayoludur. Aynı zamanda M-5 yolu Kuzey Makedonya topraklarını birbirine bağlamaktadır. Son olarak M-6 karayolunun uzunluğu 94,4 km'dir (Milenkovski, Gjorgievski, 2016; Biljan, vd. 2012).

Kuzey Makedonya'da bölgesel yollar, ülkedeki iki veya daha fazla bölgenin ekonomik alanlarını içinde var olan yerleşim sistemi ile birbirine bağlamaktadır. Kuzey Makedonya'daki bölgesel yolların toplam uzunluğu 3.778 km olan 100 yoldan oluşmaktadır. Bölge yolları arasında özellikle karayollarını birbirine bağlayanlar önem arz etmektedir. M-5 karayollarını M-6'ya bağlayan Delçova-Berova-Dabile yolu, M-2 karayolunu M-5'e bağlayan Stratsin-Kratovo-Probiştîp-Krupishte yolu ve M-1 karayolunu M-5'e bağlayan Kumanova-Sveti Nikole- Kadrifakovo yolu. Diğer bölgesel yollar ise Mavrovî Anovi- Debar- Struga; Drugovo-Demir Hisar-Bitola;

Gradsko-Pletvar-Pirlepe ve diğeri. Kuzey Makedonya’da bölgesel yolların dışında yerel yollar bir belediye içindeki yerleşim yerlerini birbirine bağlamaktadır ve ülkedeki toplam uzunluğu 9471 km’dir. Yerel yolların uzunluklarına göre çoğu Pelagonya’da, Kumanova, Tikveş ve Köprülü gibi yerlerde (Milenkovski, Gjorgievski, 2016).

Kuzey Makedonya, Balkanların merkezinde yer almasıyla yakın çevresindeki devletleri birbirine bağlayan önemli yollar ile entegrasyonu kolay olmaktadır. Kuzey Makedonya’da Uluslararası yolların uzunluğu 541 km’dir. Ülkede 174,2 km uzunluğu ile E-75 karayolu M-1 karayolu ile örtüşmektedir. Kumanova’dan geçen E-871 uluslararası karayolu M-2 karayolu ile örtüşmektedir. E-65 uluslararası karayolu 19 km’lik uzunluğu ile M-3 karayolundan ilerlemektedir (Fyrom, 2017).

Kuzey Makedonya’da ilk demiryolu Üsküp ile Selanik arasında 1873 yılında faaliyete geçmiştir. Demiryolunun kullanıma açılmasıyla ülkede insan ve eşya taşımacılığında büyük bir dönüşüm başlatmıştır. Kurulan bu demiryolu hattı 1889 yılında kuzeye doğru devam ederek Belgrad’a bağlanmıştır. Selanik ile kurulan ikinci bir demiryolu ise 1894 yılında kurulan Selanik- Manastır demiryolu hattıdır. Demiryolu ulaşımının gelişimi açısından ilk dönem olarak tarif edilebilecek bu yıllarda gelişen bu demiryolu ağı ülkenin o dönem sosyo-ekonomik kalkınmasında itici bir güç oluşturmuştur. Kuzey Makedonya’da demiryollarının gelişimin ikinci dönemi olarak ifade edilen 1918-1936 yılları arasında Kırçova, Ohri ve Struga kadar devam eden Üsküp-Kalkandelen-Gostivar demiryolu ulaşımına açılmıştır. Sonrasında Köprülü-İştıp-Koçana demiryolu bağlantısı inşa edilmiş olup Manastır-Pirlepe demiryolu hattı 1936 yılında Köprülü’ye kadar uzatılmıştır. Kuzey Makedonya’da demiryollarının modernleşmeye başladığı dönem olarak görülen gelişiminin üçüncü aşaması ise İkinci Dünya Savaşı sonrasında takiben başlamıştır. 1957 yılında Gradso-Spotnica demiryolu ve Üsküp-Kumanova demiryolunun bir parçası olan Kumanova-Belyakovtsa demiryolu hattı inşa edilmiştir. Kuzey Makedonya’da Kumanova-Üsküp-Gevgeli demiryolu, Atina’yı Belgrad’a bağlayan ve modernleşme faaliyetleri ile elektrikle an demiryolu hattı olarak bugün de kullanılmaktadır (Milenkovski, Gjorgievski, 2016; Fyrom, 2017).

Kuzey Makedonya'nın günümüzde demiryolu ağı uzunluğu 907 Km olup 127 tren garı bulunmaktadır. Ayrıca ülkedeki demiryollarında 46'sı lokomotif, 16'sı motorlu tren, 3.118 koltuklu 67 tane demiryolu otobüsü ve 65.054 ton kapasiteli 1.238 yük vagonu bulunmaktadır (Statistical Yearbook of the Republic of North Macedonia, 2021).

Kuzey Makedonya'da demiryolu ağı, yoğunluk, teknik altyapı gibi eksiklikler sebebiyle Avrupa demiryollarına göre oldukça geri kalmıştır. Demiryolu ağı yoğunluk bakımından zayıftır ve 1.000 km²'ye 27,06 Km demiryolu düşmektedir. Ayrıca ülkedeki demiryolu ağlarında bağlantı yollarındaki eksiklikler yolcu ve yük taşımacılığında olumsuz koşullar oluşturmaktadır.

Kuzey Makedonya'da uluslararası hatlar ile bağlantılı olan ulusal karakterli demiryolları: Tabanovçe (Sırbistan sınırı)-Üsküp-Gevgeli (213.5 Km); Köprülü-Manastır-Kremenica (Yunanistan sınırı) (145.6 Km); Üsküp- General Jankoviç (Kosova sınırı) (31.7 Km). Ülkede bölgesel karakterli demiryolları ise: Gorçe Petrov (Üsküp)-Kalkandelen- Gostivar- Kırçova (103.6 Km); Köprülü-İştıp-Kočana (85.6 Km); Kumanova-Beljakovçe (30.3. Km); Bakarna Gumno-Spotnica (Demir Hisar) (29.4 Km); Gradsko-Shivets (16.3 Km). Ayrıca Üsküp demiryolu kavşağı (37 Km) yerel öneme sahip olan demir yolu hattıdır (Temjanovski, 2015).

Ekonomik büyüme, hava yolculuğuna olan talebi arttırarak hava taşımacılığı üzerinde önemli bir etkiye sahip olmaktadır. Aynı zamanda doğrudan ya da dolaylı olarak da artan hava taşımacılığı, ekonomik büyümeyi sürdürmede olan etkisi ile gayri safi yurtiçi hasıla ve istihdam gibi ekonomik faaliyetleri sürekli etkilemektedir. Kuzey Makedonya'da hava ulaşımının ekonomik faaliyetlerin ve istihdamın sürdürülmesinden doğrudan etkisi ile önemi her geçen gün korumaktadır.

Kuzey Makedonya'da ilk havayolu 1928 yılında Üsküp'te inşa edilmiştir. Ülkede ilk kez ticari uçuşlar Üsküp'ten Belgrad'a bağlayan güzergahtaki bir rotada gerçekleştirilmiştir. Bugün ülkede bulunan iki önemli uluslararası havalimanları, Uluslararası Üsküp Havalimanı ve Ohri St. Paul the Apostle Havalimanı'dır. Ayrıca sivil havacılık kapsamında beş havalimanı: Stenkovec Havalimanı (Üsküp), Adzi Tepe Havalimanı (Kumanova), Susevo Havalimanı (İştıp), Logovardi Havalimanı (Bitola)

ve Malo Konjari Havalimanı (Pirlepe) ülkede spor havacılığa uygun olarak bulunmaktadır. Bunun dışında ticari amaçlar için özellikle tarım ürünleri taşımacılığında faaliyet gösteren sekiz havaalanı: Logovardi Havalimanı (Bitola), Dame Gruev Havalimanı (Bitola), Sarandinovo Havalimanı (Pirlepe), Crveni Bregovi Havalimanı (Negotin), Karatmanovo Havalimanı (Köprülü), Peşirovo Havalimanı (Sveti Nikole), Vrsakovo Havalimanı (İştıp), Rosoman Havalimanı (Gradsko)'dır.

Üsküp'ün merkezinin 17 km güneydoğusunda yer alan Üsküp havalimanı, uluslararası destinasyonlarla bağlantıları olan ülkedeki ana havalimanıdır. Üsküp Uluslararası Havalimanı, Kuzey-Güney Koridoru (E-65 ve E-75) ve Doğu-Batı Koridoru (E-850 ve E-871) kavşağına yakındır. Böylece sadece Kuzey Makedonya için değil tüm Balkan bölgesi için önemli bir lojistik ve ulaşım kavşağı olma yolunda çok önemli bir konuma sahiptir.

Ohri merkeze 10 km kuzeybatısında yer alan Ohri St. Paul the Apostle Havalimanı, ülkenin ikinci havalimanı olarak faaliyet göstermektedir. Ohri havalimanı, A-3 Karayoluna ve Doğu-Batı Koridorunun (E-850 ve E-871) güneybatı hattına yakın bir konumda bulunmaktadır.

Kuzey Makedonya'nın denizlere kıyısı olmaması sebebiyle limanlara karayolu ve demiryolu bağlantıları ile sağlanmaktadır. Ülkede su yolu ulaşımı başta Ohri Gölü olmak üzere, Prespa ve Doyran göllerinde gelişmiştir.

Kuzey Makedonya sahip olduğu konumu itibarıyla her zaman birçok uygarlığın ilgilendiği, geçtiği ya da yerleştiği bir alan olmuştur. Bu nedenle geçmişten günümüze iz bırakan yollar inşa edilmiştir. Bunlardan önemli olanlarından biri Roma döneminde inşa edilmiş olan "Via Egnatia" yoludur. Roma'yı İstanbul'a bağlayan bu yol, o zamana kadar tüm büyük otoyollar gibi Roma'dan başlayıp Kuzey Makedonya'da Struga (Stronga), Ohri (Lychnidos), Bitola(Heraklea)'dan Selanik'e geçerek yolu devam etmektedir. Bunun dışında bir başka önemli yollardan biri de Selanik Pam olarak bilinen Vranje-Üsküp-Selanik yolu Vardar Nehri boyunca uzanıyordu. Bu yol Constantine Porphyrogenitus'un yazılarında bahsedilmekte ve haritaları gösterilmektedir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yolların durumu bozulmuştur. Nitekim 1940 yılında ülkedeki yolların uzunluğu sadece 2.000 km'dir.

1956'dan itibaren yollar yenilenmeye başlanmıştır. Ülkedeki yol ağının geliştirilmesi ardından yeni yollar trafiğe açılmıştır. 1.537 km asfalt yol yapılmış ve karayolu ağının ortalama yoğunluk kişi başı 48,7 km olmuştur (Milenkovski, Gjorgievski, 2016).

Bugün karayolu ağı, Kuzey Makedonya'da tüm ulaşım sisteminin temelini oluşturmaktadır. Bu durum en gelişmiş ulaşım türü olmasının aksine ülkenin en uzak bölgelerini birbirine bağlaması etkili olmuştur (Stojmilov, A., Apostolovska-Toshevska, 2016).

Transit koridorlar, herhangi bir ülke için sadece kalkınma amaçlı değil, aynı zamanda ülkenin güçlendirilmesi açısından da çok önemli bir faktördür. Kuzey Makedonya, iki koridorun (Koridor 8 ve Koridor 10) kesiştiği iyi bir bölgesel coğrafi konumda yer almaktadır. Pan- Avrupa Koridoru olan Koridor 8'in karayolu ağı 960 km uzunluğunda olup 315 km'si Kuzey Makedonya'dan geçmektedir. Koridor 8'in Kuzey Makedonya'dan geçen demiryolu ağı toplam uzunluğunun %25'i kadardır. İkinci koridor olan Koridor 10 ise daha büyük stratejik, ekonomik ve politik önemi ile ülkeye kaliteli bir ulaşım ve transit bir bağlantı avantajı sağlamaktadır. Kuzey Makedonya ve Avrupa Birliği pazarındaki ithalat ve ihracatta serbest ticaretin gelişmesi, bölge ülkeleri arasında gelişmiş bir ulaşım altyapısının sağlanmasını da zorunlu kılmaktadır (Biliali, 2014).

Koridor 10 hattının demiryolu ağı Kuzey Makedonya'da kuzeyde Tabanovçe sınır kapısından başlayıp güneyde Gevgeli'ye kadar devam etmektedir. Ayrıca Koridor 10 hattı Köprülü'de başlayan yan bir hat ile Bitola'dan Kremenica sınırına kadar devam etmektedir. Koridor 8 boyunca uzanan demiryolu hattı Üsküp-Köprülü ve Köprülü boyunca Tabanovçi'den Gevgeli'ye kadar uzanmaktadır. (Biljan, vd., 2012).

Ulaşım ağlarındaki bağlantılar, Kuzey Makedonya demiryolu trafiğinin, Avrupa'da önemli bir transit koridor olduğunu göstermektedir. Bu sebeple Kuzey Makedonya'da ulaşım da bölgedeki diğer ülkelere ve daha geniş bir alanda rekabet gücü sağlamak için demiryolu ağı gelişiminde atılımlar sağlamaktadır. Bu bakımdan hükümetin kurduğu Makedonya Demiryolları Altyapısı-Üsküp (MRI) ve Makedonya Demiryolları Ulaştırma AD -Üsküp (MRT) kuruluşları demiryolu altyapısı üzerinde

alışmalar gerçekleştirmektedir (Biljan, vd., 2012). Kuzey Makedonya’da karayolu ve demiryolu yolcu taşımacılığına göre havayolu yolcu taşımacılığında 2012 yılından itibaren önemli bir büyüme yaşanmaktadır. Ülkede bulunan iki havalimanında da yurt içi ve yurt dışı tarifeli ve tarifesiz uçuşlara hizmet vermektedir. şkp Uluslararası Havalimanı, yıllık 3.000.000 yolcu ve 40.000 ton kargo terminal kapasitesine sahiptir. Pist 2.450 m uzunluğu ve 45 m genişliği ile her türlü uçak için 15 platformdan oluşmaktadır. Ülkede bulunan her iki havalimanı, Türk şirketi olan TAV Havalimanları Holdingi tarafından işletilmektedir. Ohri havalimanı, yılda 300.000 yolcu kapasitesi ile öncelikli olarak turizm odaklı bir havalimanıdır (<https://www.caa.gov.mk/en/airports-in-republic-of-north-macedonia>, 2021).

Uluslararası yolcu varışlarında, 2010 yılında yolcuların %51’i havayolu ile ulaşım sağlamıştır. Zaman içinde havayolu taşımacılığının karayolu taşımacılığından hızla büyümesi eğilimi olmuştur ve havayolu taşımacılığının payı artmaktadır. Havayolu ulaşımındaki gelişen altyapı ve ülkeye gelen turist sayısının artmasıyla havayolu taşımacılığı önemini her geçen gün arttırmaktadır.

Kuzey Makedonya’da havayolu ulaşımında 2013 yılı itibariyle yolcu ve ulaşım sayısında artış kaydedilmiştir. Havalimanı varışlarındaki yolcu sayılarının büyük bir kısmı şkp Havalimanına gerçekleştirilmiş olup, Ohri havalimanında özellikle yaz döneminde ve charter uçuşlarında artış söz konusudur. şkp havalimanı ve Ohri havalimanı toplam yolcu sayıları 2,5 milyona yakındır.

Havayolu taşımacılığının gelişmesi, Kuzey Makedonya’nın Avrupa entegrasyon süreci üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Hava taşımacılığının ekonomik açıdan önemli etkisinin yanında aynı zamanda havayolu taşımacılığındaki dinamik Avrupa değişiklikleri, uluslararası ekonomik ilişkiler ve Kuzey Makedonya’nın Avrupa entegrasyon süreci bağlamında siyasi, kuramsal ve yasal bileşenler üzerinde bir etkili olmaktadır. Kuzey Makedonya’da su yolu ulaşımı, mevsimlik özelliğe sahip olup beş büyük ve dört küçük gemiyle birlikte toplam yılda 40.000 üzerinde turist yolculuk yapmaktadır.

Ohri Gölü’nde iki tür yolcu taşımacılığı vardır. Bunlardan hat taşımacılığı, belirli bir rota üzerinde ve önceden belirlenmiş bir program ile gerçekleştirilmektedir.

Diğeri ise hat dışı ulaşım, genellikle bir grup yolcu ile varış noktası belirli olan yere gerçekleştirilen ulaşımır.

Ohri, Prespa ve Doyran gölleri, turizmin geliştiğı önemli yerlerdir ve göl ulaşımı da çoğunlukla turistik amaçlı gerçekleştirilmektedir. Ohri'den St. Naum'a doğru ünlü "Galeb" gemisi ile gerçekleştirilen yolculuklar bölgenin turizmi için önemli sayılmaktadır. Göl ulaşımında birçok gemiye ek olarak sürat tekneleri, su socooterları, spor tekneleri, bot ve kano gibi turizm amaçlı araçlar sıkça kullanılmaktadır.

Ekonomi üzerinde etkisi olan ulaşım sistemleri sağladıkları hareketlilikle herhangi bir yerin ulaşılabilirliği üzerinde çok önemli etkiye sahip olmaktadır. Küreselleşmeyle beraber ekonomik kalkınmanın sağlanması yolunda ulaşım sistemlerinin gelişimi önem taşımaktadır. Herhangi bir yerin sahip olduğu turizm kaynaklarına ulaşılabilirliği sağlaması ulaşım sistemlerinin yerel, bölgesel ve uluslararası bağlantıların gelişmesiyle mümkün olmaktadır. Turizmin gelişiminde önemli bir unsur olan ulaşım sistemleri aynı zamanda artan turistik hareketlilikle beraber ulaşım üzerinde olumlu etkiyle karşılıklı bir etkilenme söz konusu olmaktadır. Kuzey Makedonya sahip olduğu konumu ve ulaşım imkanlarıyla ülke turizminin gelişimindeki etkisi önem taşımaktadır. Kuzey Makedonya'da her geçen gün turizm hareketliğinin artması karayolu, demiryolu, havayolları gibi gelişen ulaşım sistemleriyle mümkün kılmaktadır.

3.2.Turizm ve Rekreasyon Faaliyetlerinin Kuzey Makedonya'ya Etkileri

Turizm, bir bölge ya da yerleşmede olduğu kadar ekonomik, toplumsal (kültürel) ve çevresel yapı üzerinde olumlu ya da olumsuz olarak etki yaratmaktadır. Turizm ve rekreasyon faaliyetleri, meydana geldikleri mekânın ekonomik, çevresel ve toplumsal koşullarından yalıtılmış bir şekilde ele alınamaz. Turist gittiğı yerleşmeye para, fikir ve yenilik getirir ve ayrıca gittiğı yerde beslenmek, barınmak ve eğlenmek de ister. Eğer bir bölge ya da ülkedeki kaynaklar büyük ölçüde onların bu taleplerini karşılamaya yöneltirirse, bu kez de yerel halkın taleplerini karşılayacak kaynaklar değişecek ve zayıflayacaktır. Ayrıca turizmin yarattığı hizmetlerde çeşitli iş olanaklarının ortaya çıkması belirli bir alan üzerinde olumlu etkiler yaptığı gibi,

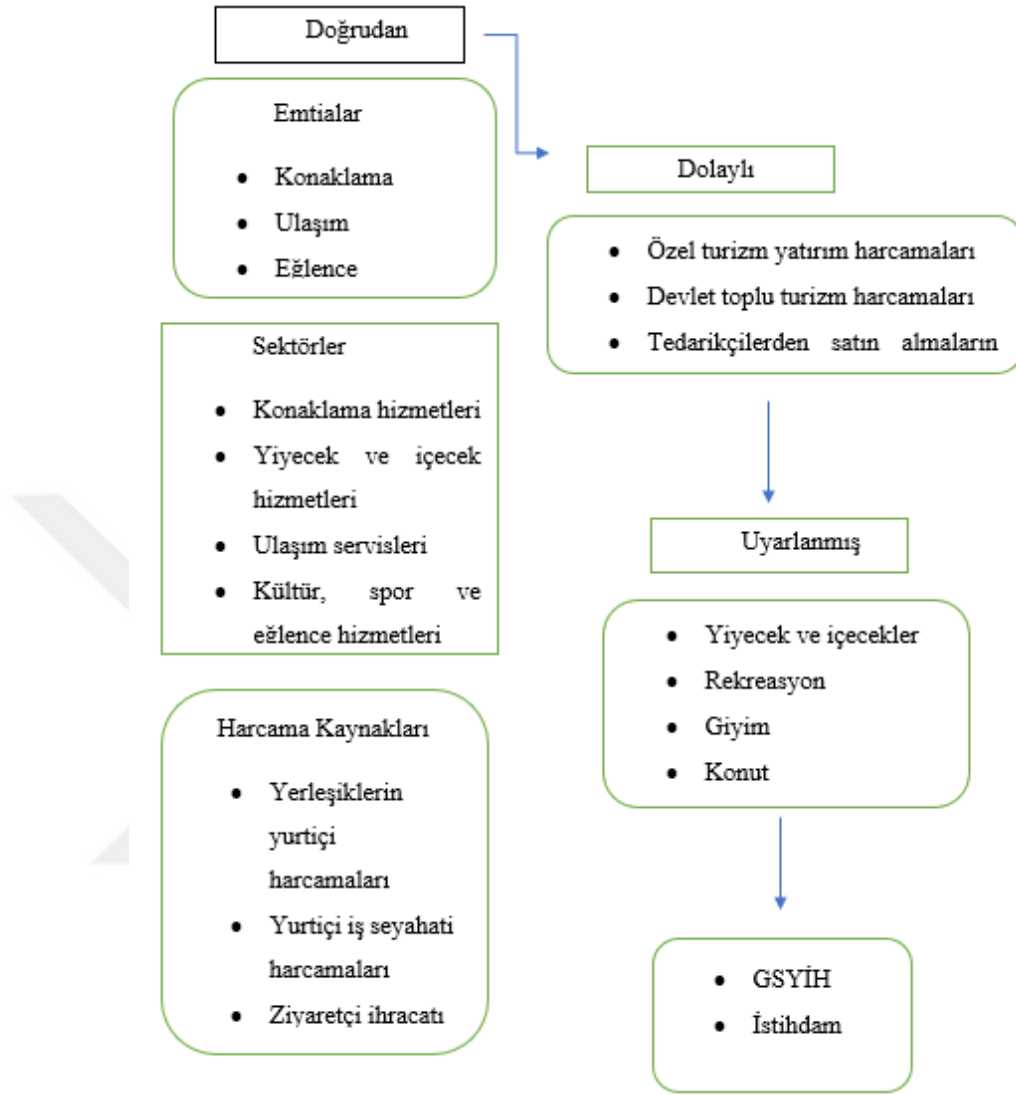
toplumsal sorunlar ortaya çıkarması, gelen hizmetlerin mekânı değişime uğratarak çevre sorunları yaratması gibi olumsuz etkileri de olmaktadır (Özgüç, 2015:163, Timor, 2004:93; Kapan, 2018). Kuzey Makedonya’da turizm ve rekreasyonun çok sayıdaki bu olumlu ve olumsuz etkileri belirgin bir şekilde görülmektedir.

Kuzey Makedonya’da turizm ve rekreasyon faaliyetlerinin etkileri başlıca üç ana grup altında toplanmaktadır:

- (1) Ekonomik Etkiler,
- (2) Toplumsal-Kültürel Etkiler,
- (3) Çevresel Etkiler.

3.2.1. Ekonomik etkileri

Birçok ülkenin ekonomik kalkınmasında turizmin önemi açıkça ortaya konulmuştur ve turizmin ekonomiye katkısı sebebiyle turizm üzerinde geliştirilen politikalar bakımından da görüldüğü üzere uzun zamandır büyük ilgi gören bir konu olmaktadır. Dolayısıyla turizmin her geçen gün artan önemi ve bu durumun ekonomi üzerindeki etkisi sebebiyle çalışmalar çoğunlukla bu konuda yoğunlaşmaktadır (Kapan, 2018). Özellikle de turizmin “çoğaltıcı etki” denilen, turizm harcamalarının ekonominin diğer sektörlerini de canlandıracağı, istihdamı arttıracığı varsayımına dayanan etkisi çeşitli çalışmalarda bir tür odak noktası olarak alınmıştır (Özgüç, 2015).

Şekil 3.4 : Turizmin Ekonomik Etkisi Üzerinde, Doğrudan, Dolaylı ve Uyarılmış Bileşenlerin Katkıları

Kaynak: WTTC, 2019

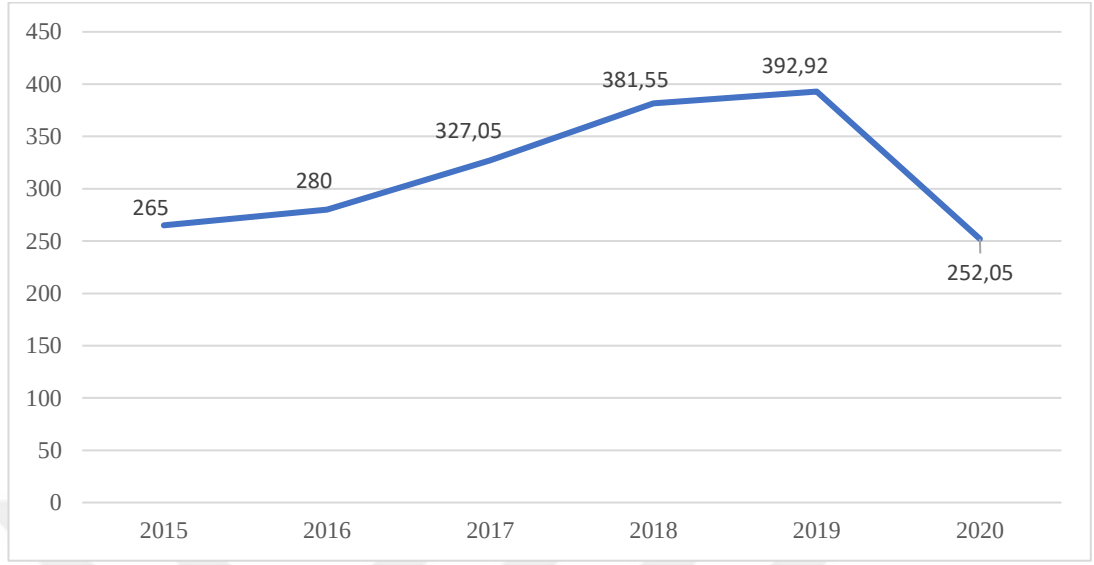
Turizmin ekonomik etkisinin ölçülmesinde çeşitli zorluklar bulunmaktadır. Şekil 3.4’de görüldüğü üzere turizmin ekonomi üzerindeki doğrudan, dolaylı ve uyarlanmış etkilerinin farklı bileşenleri gösterilmektedir. Bu durum turizmin toplam ekonomik etkisinin bir bölge içindeki etkisinin toplamı olması ve bundan dolayı turizmin ekonomi üzerindeki etkisinin yansıtılmasında güçlük olmaktadır. Bu etkilerin büyük harcamaların altyapı yatırımları üzerindeki birleşik etkileri ve bununla ilişkili olarak da ziyaretçi akışları ile turizmin ekonomi üzerinde hem olumlu hem de

olumsuz yansımaları olabileceği anlamına gelmektedir (Brown, 1998; Ennew,2003). Kuzey Makedonya, yerli ve yabancı ziyaretçiler için çekici bir turizm destinasyonu olarak temsil edilmektedir. Kuzey Makedonya'nın turizm ve rekreasyon faaliyetlerinin ekonomik etkileri olumlu etkileri ve olumsuz etkileri olarak iki başlık altında incelenecektir.

a. Olumlu Etkileri

Küresel anlamda turizm, dünyanın en büyük ve hızla da büyüyen endüstrilerden biri olarak görülmektedir. Bu bakımdan turizm faaliyetlerinin başta artan yurtiçi gelir ve döviz girdisi gibi kazançlar elde edilmesi ve istihdam yaratması gibi olumlu etkilerinin yanı sıra bölgesel kalkınmadaki etkisi, sektörler arasındaki rekabet, ödemeler dengesindeki etki, yatırım alanlarının oluşturulması, altyapı iyileştirilmeleri gibi daha birçok ekonomik etkiler bulunmaktadır.

Turizmin ekonomik faydaları bakımından dünya ölçeğindeki mevcut duruma bakılacak olursa, turizm sektörünün dünyadaki GSYİH' ya katkısı %6,1 olmuştur. Turizm istihdamının 2022'de %3,5 oranında büyümesiyle küresel iş piyasasına %9,1 payı ile katılmaktadır (WTTC, 2022). Kuzey Makedonya'da turizmin GSYİH' ya katkısı %3,3 oranında ve toplam istihdamın turizm sektöründeki payına %5,7 ile katılmaktadır. Uluslararası ziyaretçiler toplam ihracatın %2,7'sini harcamaktadır. Turizm sektöründeki harcamaların %47'sini 168,2 milyon dolar ile yurtiçi harcamalar, %53'ünü 189 milyon dolar ile uluslararası harcamalar oluşturmaktadır. Turizm endüstrisi GSYİH üzerindeki olumlu etkisiyle ülkenin ekonomik büyümesinde önemli bir role sahip olduğu görülmektedir.

Grafik 3.4 : Kuzey Makedonya'nın 2015-2020 Yılları Turizm Gelirleri,
Milyon dolar

Kaynak: World bank

Kuzey Makedonya'da yıllar içerisinde artan ziyaretçi sayısı ile beraber turizm gelirlerinde artış görülmektedir. 2015 yılında 265 milyon dolar olan turizm gelirleri her yıl artmakla beraber 2019 yılında 392,92 milyon dolar ile tüm yıllar içerisindeki en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Dünya genelinde yaşanan sorunlar sebebiyle 2020 yılında 252,05 milyon dolara gerilemiştir. Fakat 2021 yılı itibariyle baktığımızda önceki yıla kıyasla gelen turist sayılarındaki artış görülmektedir. Bundan dolayı turizm gelirlerinin tekrar bir artış ivmesine geçeceği öngörülmektedir.

- İstihdam

Bir hizmet faaliyeti olarak turizmin genellikle emek-yoğun ve talep gören işgücünün varlığı ile turizmin ekonomik etkilerinden olan istihdam, iş olanağı yaratmadaki katkısı ile büyük önem taşımaktadır. (Özgüç, 2015). Turizmin gelişmesine paralel olarak, altyapı ve üstyapıda yaşanan gelişmeler doğrultusunda yapılan tesisler ve birçok yatırımın ortaya konmasıyla yeni iş sahaları ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan yeni iş sahaları o bölge için istihdamı artırıcı etki oluşturmaktadır. Ayrıca turizmin insan odaklı olması sebebiyle birçok alanla ilişkili olmasını sağlamaktadır.

Turizmde istihdamın sağlanması doğrudan, dolaylı ve uyarılmış olarak etki oluşturmaktadır. Genel olarak sektör içerisinde faaliyet gösteren konaklama işletmeleri, restoran, seyahat acenteleri, yolcu taşıma işletmeleri, hediyelik eşya satan dükkanlar gibi daha birçok turizm sektörüne hizmet veren işletmeler turizme doğrudan istihdam sağlamaktadır. Doğrudan turizm faktörlerini barındırmayan fakat turizm için gerekli dalların oluşturduğu sektörlerde faaliyet gösteren istihdam türü de dolaylı yoldan etkili olmaktadır. Tarım, balıkçılık, inşaat, bankalar, imalat sektörü gibi alanlar turizm sektörünün ihtiyaç duyduğu ürünleri ve hizmeti sağlamalarıyla ilişkili olarak bu alanlar dolaylı olarak istihdam sağlamaktadır. Bunlar dışında turizmin doğrudan ya da dolaylı yollardan sağlanan istihdam sonucu artan gelirlerin, yeniden harcanması doğrultusunda diğer alanlardaki istihdamın artması olarak ortaya çıkan ek istihdamdır (Tutar, vd., 2013; Yıldız, 2011).

Turizmin ekonomi üzerindeki etkilerinden belki de Kuzey Makedonya için en önemli katkılarının biri de istihdamı sağlamasıdır. Ülkede yaşanan yüksek işsizlik durumlarının varlığı karşısında turizmin sağladığı yeni iş olanakları, bu sektörün önemini açıkça ortaya koymaktadır.

Tablo 3.5 : Kuzey Makedonya’da Turizmle İlgili Sektörlerde Toplam Çalışan Sayısı

	2017	2018	2019	2020	2021
Turizm	35.695	36.273	44.494	39.491	42.061
Kuzey Makedonya’nın Toplam Çalışan Sayısı	548.681	567.230	621.821	602.722	795.087

Kaynak: MAKStat Database

2021 yılı istihdam verilerine göre, Kuzey Makedonya’da turizmle ilgili sektörlerde toplam çalışan sayısı 69.088 olarak tespit edilmiştir. Kuzey Makedonya’da turizm sektöründe çalışanların %64,6’sını yiyecek-içecek (21.099) ve konaklama (6.088), %31,5’inde sanat- eğlence ve rekreasyon, %3,8’inde de seyahat acenteleri ve tur operatörlüğü ile ilgili sektörlerde çalışmaktadır.

Tablo 3.6 : Kuzey Makedonya’da Turizmle İlgili Sektörlerde Çalışanların Sayısı

Sektörler	2017	2018	2019	2020	2021
Konaklama	5.025	4.783	6.181	5.498	6.088
Yiyecek ve içecek hizmeti aktiviteleri	18.048	18.415	22.153	19.885	21.099
Seyahat acenteleri, tur operatörlüğü hizmeti ile ilgili faaliyetler	1.318	1.357	1.532	1.300	1.620
Sanat, eğlence ve rekreasyon	11.304	11.718	14.628	12.808	13.254

Kaynak: State Statistical Office, Statistical Yearbook of the Republic of North Macedonia

Kuzey Makedonya’da turizmin gelişmesine bağlı olarak turizm sektöründe çalışan sayısının artış eğiliminde olması, ülkedeki işsizlik oranlarındaki düşüşün sağlanması yönünde olumlu sonuçlar yaratmaktadır. Ayrıca turizm faaliyetlerinin Kuzey Makedonya’da istihdamı üzerinde olumsuz durumlarda bulunmaktadır. Turizmde çalışanların büyük kısmı mevsimlik işçilerdir ve bu nedenle kış dönemi istihdam açısında sorun oluşturabilmektedir. Bunun yanında turizm düşük nitelikli işgücü ile karakterize edilmektedir ve genellikle kayıt dışı ekonomide baskındır. Dolayısıyla sektörde çalışan sayının daha fazla olduğunu tahmin edilmektedir.

- Turizmin yatırımlara etkisi

Yatırım kavramı, gelecekte sağlanabilecek faydanın beklentisiyle, sahip olunan kaynakların belirli alanlara aktarılmasıdır (Şenel, 2007). Turizm yatırımları, turizm işletmelerinin amacı doğrultusunda uygun faaliyetlerin istenilen koşullarda yapılabilmesi, geliştirilmesi, rekabet gücünün korunabilmesi vb. için, bir yıldan daha uzun sürelerde kullanımı sağlayacak sermaye mallarının elde edilmesi ve gerekli sermaye varlıklarının satın alınmasıdır (Kuru, Özen, 1998;37). Genel olarak turizm yatırımları, turistlerin konaklama, yeme-içme, dinlenme, eğlenme ihtiyaçlarını karşılamaya yarayan tesis, arazi gibi donanımların bütünüdür (Karahan, 1986;6). Turizm genel olarak istihdam yaratması, konaklama ve yeme-içme tesislerinin turistlerin ziyaretinde önemli bir faktör olması dikkate alındığında ekonomik istikrarın sağlanması için turizme sermaye yatırımı önemli olmaktadır. Bu doğrultuda turizmin sosyo-ekonomik sonuçlarının ortaya konulması devlet ve özel sektörün turizm konusunda yatırım yapmaya yönlendirebilmektedir.

Turizm yatırımları: altyapı yatırımları, konaklama tesisleri yatırımları ve diğer hizmet tesisleri yatırımları olarak başlıca üç ana başlıkta toplanmaktadır. Kuzey Makedonya’da turizm gelişim aşamalarının ilk devrelerinde turizm yatırımlarında devlet aktif olarak rol almıştır. 1960 öncesinde yatırım politikası iç turizme yönelik gerçekleştirilmiştir. Kamu otellerinin inşası ve kapasite artırma çalışmaları, restoran kurmaya yönelik faaliyetlere odaklanılmıştır. 1961-1968 yılları arasında turizmin gelişiminin arttırılması hedeflenmiştir ve yeni konaklama tesislerinin inşası ve turizmin altyapısına yatırımlar gerçekleştirilmiştir. 1969-1980 yıllarında devlet, ekonomik kalkınmada turizmi önemli bir sektör olarak görmüştür ve bu açıdan vergi teşviklerinin getirilmesi, fonlar gibi birçok önemli müdahalelerde sağlamıştır. 1986-1989 yıllarında bağımsızlık öncesi yaşanan sorunlar nedeniyle turizmin gelişimi duraklama evresine girmiştir. 1991 itibariyle turizm hizmet faaliyetleri hızlı bir gelişme sürecine girmiştir. Kuzey Makedonya’nın özellikle çevresindeki komşu ülkeleri ile rekabetinin sağlanması adına ülkenin kültür ve gelenekleriyle bağlantılı bir dizi turizm arzı ortaya konulmuştur. Kuzey Makedonya’da havalimanlarına yapılan yatırımlar doğrultusunda modernizasyon ve yolcu sayılarında artış sağlanmıştır. Aynı zamanda devlet, 2008 yılında Turizmi Destekleme ve Geliştirme Ajansı kurmuştur (Petrevska , Collins-Kreiner, 2017; Petrevska,2012).

Kuzey Makedonya’da altyapıda büyük yatırımlar, konaklama tesislerinin inşası, tanıtım faaliyetleri gibi turizmin gelişmesi adına yapılan yatırımlar büyük çoğunlukla devlet tarafından gerçekleştirilmiştir. Konaklama tesisleri, kafeler, restoranlar, alışveriş merkezleri vb. birçok tesisinin inşa edilmesi turist sayıları, geceleme sayısında, ortalama kalış sürelerinde artışı sağlamasıyla turizmin kalkınmasını sağlamıştır.

- Turizmin Ödemeler Dengesine Etkisi

Uluslararası turizmi gerçekleştirmede ülkelerin başlıca hedeflerinden biri ülke dışından gelen gelirleri arttırmak, ödemeler dengesini sağlamaya çalışmaktır (Özgüç, 2015). Turizm, ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisi, döviz girişinin sağlanmasıyla cari açığın azaltılmasında önemli bir kaynak olarak görülmektedir. Ayrıca uluslararası ekonomik, politik ve kültürel bağların geliştirilmek için bir

temel olarak uluslararası ilişkilerde geçerlilik kazanmıştır. Bununla beraber turizm, sermaye mallarının ithalatının yapılabilmesi için kullanılabilecek döviz girişini sağlayarak sermaye oluşumunu arttırmakta ve dolayısıyla ekonomide bir canlılık oluşturmaktadır. Cari açığın azaltılmasına bağlı olarak ülkelerin ödemeler denge hesaplarında iyileşmeler yaşanmaktadır (Malik, vd., 2010).

Ülkeye gelen turistin yaptığı tüm harcamalar dış turizmin gelirini oluşturmakta ve bu döviz geliri ödemeler dengesi üzerinde dışsatımda (ihracat) olduğu gibi olumlu bir etki yapmaktadır. Buradaki dış satım için görünmeyen ihracat olarak ifade edilmektedir. Görünmeyen ihracat, turizm faaliyetleri doğrultusunda, turistlerin mal ve hizmetleri satın alması sonucu sağlanan döviz girişi ile, turizmi önemli bir kaynak haline getirmiştir. Bunun yanında turistlerin gittikleri yerlerden satın aldıkları eşyalar ek ihracatı oluşturmaktadır. Dış turizme katılanların gittikleri yere döviz götürmeleriyle de gidilen ülke için ödemeler dengesi üzerinde bir döviz çıkışı şeklinde bir etkisi olmaktadır. Turist gönderen ülke için de görülmeyen ithalat olarak döviz çıkışına neden olmaktadır (Münger, 1999).

Ödemeler dengesinin sağlanmasında birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde turizm sektörü başlıca önemli ihracat sektörü olarak görülmektedir. Turizmin yabancı sermayeyi getirmesinin yanı sıra birçok alanla da ilişkili olmasına bağlı olarak diğer sektörlerin gelişimi için olumlu bir etki sağlayabilmektedir. Gelişmekte olan ülkelere biri olan Kuzey Makedonya'nın ekonomisi içinde turizm sektörünün gelişimi ülke ekonomisi için büyük önem taşımaktadır.

Tablo 3.7 : Kuzey Makedonya'nın Ödemeler Dengesi (Milyon Euro)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Cari İşlemler Hesabı	-239.96	-134.15	-	-177.14	-275.48	-105.22	-7.12	-368.27	-366.20	-415.70
Ticaret Dengesi (İhracat-İthalat)	-2,007.86	-1,863.30	-1,855.74	-1,822.81	-1,812.92	-1,787.29	-1,736.23	-1,948.82	-1,804.65	-2,374.59
Hizmetler (net)	309.41	374.94	383.90	348.81	340.72	374.71	370.93	335.73	426.49	499.42
Birincil Gelir (net)	-163.76	-193.07	-160.61	-286.14	-383.86	-397.52	-450.74	-519.62	-411.47	-558.86
İkincil Gelir (Cari Transferler)	1,622.25	1,547.28	1,589.23	1,583.00	1,580.57	1,704.88	1,808.92	1,764.44	1,423.43	2,018.33
Sermaye Hesabı	9.28	14.66	3.30	7.33	10.67	18.02	11.60	8.21	11.25	1.78
Yatırım Hesabı	-212.11	-106.56	-27.18	-171.55	-272.34	-97.49	12.83	-305.60	-329.03	-339.21
Ödemeler Bilançosunun Dengesi	18.57	12.93	12.75	-1.75	-7.53	-10.29	8.35	54.46	25.92	74.70

Kaynak: National Bank of the Republic of North Macedonia, 2022

Ödemeler dengesi, belirli bir zaman içerisinde ekonominin yerlileri ile yabancılar arasındaki ekonomik akımlara bağlı değerlerin, transferler olarak sınıflandırılan girişlerin ve rezervlerde meydana gelen değişimlerin muhasebe kayıtlarına uygun olarak ve sistematik olarak özetleyen istatistiksel bir belgedir (IMF, 2013). Başka bir ifadeyle bir ülkenin diğer ülkeler ile gerçekleştirmiş olduğu ticaret dengesi, hizmet, sermaye gibi ekonomik ilişkilerinin sonucunda döviz girişi ve çıkışlarının bir düzen içerisinde gösterilmesidir. Bu sayede ülkelerin dış ekonomik ilişkileri, uluslararası alanda ödeme gücü ve bu konudaki politikaları açısından başarıları gibi konularda önemli bilgiler göstermektedir (Küçükefe, Demiröz, 2016).

Ödemeler dengesi cari işlemler hesabı, sermaye hesabı, yatırım hesabı ve ödemeler bilançosunun dengesi hesabı olmak üzere dört hesaptan oluşmaktadır. Ödemeler dengesinin bileşenlerinden biri olan cari işlemler hesabı, mal ve hizmetlerin ihracat-ithalat değerlerinin yer aldığı bir hesaptır. Dolayısıyla bir ülkenin ekonomik işlemlerinin büyük bir bölümünün kaydedilmesiyle belirli bir dönemde üretilen nihai mal ve hizmet miktarındaki artışı temsil eden, ekonomik büyümeyi etkileyen ve ondan etkilenen makroekonomik değişkenlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Alp, Genç, 2015). Bu nedenle cari işlemler hesabı bir ülke ekonomisinin büyümesinde büyük bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca cari işlemler hesabının ekonomik unsurlar açısından önemli bir bölümünü oluşturması ödemeler dengesinin en önemli

ve en etkili hesabı olarak söylenebilmektedir. Cari işlemler hesabı ‘Ticaret Dengesi’, ‘Hizmetler’, ‘Net Gelirler’ ve ‘Cari Transferler’ olarak dört ana hesaptan oluşmaktadır.

Kuzey Makedonya’nın ödemeler dengesi incelendiğinde cari işlemler hesabının sürekli açık verdiği (cari hesapta giderlerin gelirden fazla olması) görülmektedir. Tablo 3.7’den görüldüğü üzere cari açığın görülmesinin en büyük nedeni ihracat ve ithalatı kapsayan dış ticaret dengesinin açık vermesidir. Kuzey Makedonya’nın dış ticaret dengesinin sürekli negatif değerlerde olmasına karşın hizmetler ve cari transferler hesaplarının pozitif yönde değere sahip olması cari işlemler hesabında yaşanan açıklık üzerinde düşürücü bir etki yaptığı görülmektedir.

Cari işlemler hesabındaki açıklık veya fazlalık ülkenin milli gelir ve istihdam düzeyi, büyüme hızı, faiz ve enflasyon oranı gibi ülkenin temel büyükleriyle yakın ilişkilidir. Cari açık veren bir ekonomi diğer ülkelerden borç almaktadır ve tasarruf oranları düşük olmaktadır (Küçükefe, Demiröz, 2016). Dolayısıyla ithalat oranlarının ihracattan fazla olması gelir dengesinde büyük sorunlara sebep olabilmektedir.

Gelirlerin giderlerden fazla olmasıyla ülke ekonomisinde düşüşe sebep olup birçok alanda yatırımlar eksik kalabilmektedir. Bu nedenle ödemeler dengesinde açık verilmesine sebep olan cari işlemler hesabını oluşturan unsurların incelenmesi büyük önem taşımaktadır.

Cari işlemler hesabında yer alan uluslararası hizmetlerin önemli alt bileşenlerinden biri turizmdir. Turizmin ödemeler dengesi üzerindeki etkisinin incelenmesi adına hizmetler hesabının alt başlığı içerinden turizmin etkisinin incelenmesi gerekmektedir. Ödemeler dengesinde açık gösteren ülkeler için turizme ait gelirler oldukça önemli döviz kaynağıdır (Olalı& Timur, 1986). Turizmin gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin ödemeler dengesi üzerindeki yeri ve bu sektörde gerçekleştirmiş oldukları faaliyetler ile turizm ülke ekonomisi için gelir sağlayıcı bir yere taşımıştır (Toskay, 1989). Bu durum gerek gelişmiş gerekse de gelişmekte olan ülkeler için uluslararası turizmin gelişmesi son derece önemli olup döviz artışı ile gelirin artması ve bu duruma bağlı olarak ödemeler dengesinde olumlu bir katkı sağlanmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin ödemeler dengesinde yaşanan açıklığın giderilmesinde emek-yoğun bir sektör olan turizme dikkat çekilmesi doğru

bir hedef olmaktadır. İthalat değerlerinin yüksek olduğu bu ülkeler için sahip oldukları doğal, tarihi, sosyo-kültürel varlıkları, yerel değerleri, ürünleri ve hizmetleriyle gelen yabancı turiste görünmeyen bir ihracat gerçekleştirilmiş olmaktadır. Bu açıdan baktığımızda turizmin emek-yoğun bir sektör olmasıyla büyük altyapı yatırımları gerektirmemektedir. Ayrıca etkili reklam ve pazarlama teknikleriyle turistlerin ilgisi çekilebilmekte, sağlanacak indirimlerle kampanyaların yapılması, destinasyon merkezlerine ulaşımında yaşanacak kolaylıklar ülkeye turist çekebilme adına gerçekleştirilebilecek yollardan birkaçı olarak söylenebilmektedir. Bu durum döviz girişinin artırılması, diğer sektörlerle olan olumlu etkileri, istihdamın sağlanması artan gelirlere bağlı olarak dış borçların azaltılması gibi etkileriyle turizm ülke ekonomisi için büyük önem taşımaktadır.

Tablo 3.8 : Kuzey Makedonya'nın Ödemeler Dengesi- Turizm Gelirlerinin Yıllara Göre Dağılımı (Milyon Euro)

YILLAR	GİRİŞ	ÇIKIŞ	NET
2012	183,15	87,01	96,14
2013	200,79	98,31	102,48
2014	221,95	111,85	110,10
2015	238,49	143,79	94,71
2016	252,51	162,53	89,98
2017	286,74	183,14	103,59
2018	324,99	219,75	105,24
2019	354,34	101,94	252,40
2020	219,53	128,96	90,57
2021	325,94	186,04	139,91

Kaynak: National Bank of the Republic of North Macedonia, 2022

Kuzey Makedonya'nın turizmin ödemeler dengesine etkisinin analizi için hizmetler hesabının alt kalemi olan turizmin net gelirleri Tablo 3.8'e göre incelendiğinde 2012-2021 yılları içerisinde dalgalanmalar yaşanmasına rağmen genel olarak bir artış hareketi görülmektedir. İncelenen dönemde cari işlemler hesabının sürekli açık vermektedir. Bu duruma karşı hizmetler hesabının unsurlarından turizm gelirleri sürekli artı ile kapatmıştır. Genel olarak baktığımızda cari işlemler hesabının sürekli açık vermesinin azaltılmasında turizmin pozitif yönlü etkisi olmaktadır.

Tablo 3.9 : Kuzey Makedonya’nın Ödemeler Dengesi- Hizmetler Hesabı ile Turizm Gelirleri (Milyon Euro)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
HİZMETLER	309,41	374,94	383,90	348,81	340,72	374,71	370,93	335,73	426,49	499,42
TURİZM	96,14	102,48	110,10	94,71	89,98	103,59	105,24	101,94	90,57	139,91

Kaynak: National Bank of the Republic of North Macedonia, 2022

Turizm gelirleri, ödemeler dengesinde cari işlemler hesabının alt kalemlerinden olan hizmetler hesabı altında yer almaktadır. Hizmetler hesabı içerisinde turizm dışında ulaşım, iletişim, imalat hizmetleri, inşaat, sigorta, resmi hizmetler, finansal hizmetler, işlenecek mallar ve diğer hizmetler yer almaktadır. Bu bakımdan ödemeler dengesi içerisinde net turizm gelirlerinin hizmetler hesabı içerisinde önemli bir payı olduğu görülmektedir.

Tablo 3.9 incelendiğinde net turizm gelirlerinin hizmetler kalemi içerisindeki payında dalgalanmalar yaşandığı görülmektedir. 2016 yılında %26,4 olan turizmin hizmetler hesabındaki payı 2018 yılı itibariyle artan dış turizm hareketlerine bağlı olarak payı %28,3’e çıkmıştır. Dünya genelinde yaşanan sorunlar sebebiyle dış turizm hareketliliğin azalması ile 2019 yılı itibariyle turizm gelirlerinde düşüş yaşanmasına rağmen 2021 yılı ile tekrar bir artış ivmesine geçtiği görülmektedir. Dolayısıyla turizm gelirlerinin ödemeler bilançosunda etkisinin çok büyük olmamasının yanı sıra turizm gelirlerinin artı yönde ilerlemesi hizmetler hesabına pozitif yönde katkı sağlarken ödemeler dengesi üzerinde de olumlu yönde bir etki sağlamaktadır.

b. Olumsuz etkileri

Turizm ve rekreasyon faaliyetlerinin olumlu etkilerinin yanında hiç kuşkusuz olumsuz etkilerde ortaya çıkabilmektedir. Kuzey Makedonya’da turizmin ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerini ‘Mevsimsellik Etkisi’, ‘Enflasyon Üzerindeki Etkisi’, ‘Aşırı Bağımlılık Etkisi’ olarak üç başlık altında incelenecektir.

- Mevsimsellik Etkisi

Turizmde mevsimsellik, ziyaretçi sayısı, harcamaları, ulaşım sistemlerindeki trafik, istihdam ve destinasyonlara kabul gibi unsurların turizm olgusunda ortaya çıkan

zamansal dengesizlik olarak tanımlanmaktadır (Butler, 1994). Mevsimsellik, turizm sektöründe çok önemli bir sorun olarak kabul edilmiş ve sermayeye erişim, tam zamanlı personel bulma ve elde tutmada, düşük yatırım getirisi nedeniyle yüksek risklere neden olan sorunlar olarak turizm sektörünün karşılaştığı birçok zorluğun ortaya çıkmasında sorumlu tutulmuştur (Butler, 1991). Bu durum nispeten yılın belirli dönemlerinde turist yoğunluğunun artmasıyla ortaya çıkmaktadır. Turistik alanlarda belli dönemler yüksek talebin olması diğer mevsimler için olumsuz etkiler ortaya çıkarabilmektedir.

Kuzey Makedonya, sahip olduğu çekicilik özellikleriyle tüm yıl yürütülebilecek turizm faaliyetlerine olanak tanıyabilmektedir. Fakat bölgeler arasında turizmin gelişiminin farklılık göstermesi turizm talebinde yılın belirli dönemlerini öne çıkarmıştır. Kuzey Makedonya’da turizm hareketliliğin en çok canlandığı dönem yaz sezonu olmaktadır. Yaz sezonu dışında kalan dönemlerde yaşanan dalgalanmalar kendisini özellikle konaklama sektöründe hissettirmektedir.

- Aşırı Bağımlılık Etkisi

Gelişmekte olan bazı ülkeler, turizm sektöründe kolay işgücü bulma gibi çekici unsurları nedeniyle bir anlamda kendilerini gönüllü olarak turizme bağlamakta ya da en azından bu yönde bir eğilim taşımaktadır. Bu durum turizmin her geçen gün büyümeye devam eden bir sektör olarak görülmesiyle ilişkili olmaktadır. Ancak turizmde gerçekleşen bu büyüme karşısında her bölge için aynı geçerlilik ortaya çıkmayabilmektedir. Çünkü turizm, birçok etken karşısında esnek talebe dayanan bir sektör olmasıyla fiyat, moda gibi kısmen öngörülebilir; ekonomik ya da siyasal bunalımlar gibi kolaylıkla öngörülemez etkenlere bağlı olarak ciddi talep kayıplarına uğrayabilmektedir (Kozak, vd., 2001). Kuzey Makedonya, sahip olduğu doğal ve beşerî çekicilikleriyle turizm destinasyonu olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla sahip olunan zayıf ekonomik durumun arttırılması açısından turizm hedef sektör olarak ele alınmıştır. Yatırım ve teşvik çalışmalarının önemli kısmı turizm sektörüne doğru gerçekleştirilmektedir. Kuzey Makedonya’nın 1991 yılında bağımsızlığına kavuşması sonrası sosyal-ekonomik hayatta yaşanan sorunlar, 2001 yılında isyan sorunu turist sayılarında düşüşe neden olmuştur ve yaşanan krizler nedeniyle turizm olumsuz olarak

etkilenmiştir. Bu durum ekonomi üzerinde ve dolayısıyla turizm sektöründeki işgücü üzerinde olumsuz bir etki yapmıştır. Fakat ülke turizminin büyük bir gelişme göstermemesi turizmde aşırı bir bağımlılık yaşandığını göstermemektedir.

- Enflasyon Üzerindeki Etkisi

Bir ülkede fiyatlarda meydana gelen artışa bağlı olarak alım seviyesinin düşüşe geçmesi olarak ortaya çıkan enflasyon, insanların satın alma gücünü zayıflatmaktadır. Dolayısıyla turizm ile enflasyon ilişkisinin ortaya konulması önem taşımaktadır. Bir ülke ekonomisinde turizmin meydana getirmiş olduğu enflasyon etkisi değişik şekillerde görülmektedir. Bir bölgede faaliyet gösteren perakendeci satıcılar, turistlere sattıkları turizm ürününün fiyatını yükseltmek suretiyle kâr marjını arttırmak istemektedir. Bu durum da ortaya çıkan fiyat artışı beraberinde maliyet artışını da gündeme getirecek ve sonuçta enflasyon oranı bölgesel de olsa bir artış eğilimine girecektir. Turizm sezonunda, genel fiyat artışı karşısında özellikle gayrimenkul ve arsa fiyatları da buna paralel artacaktır. Bu durumda, gayrimenkul değerinin artması nedeniyle insanlar daha fazla kira ile vergi ödeyecek ve böylece enflasyon baskısı artacaktır (Bahar, Kozak, 2013). Kuzey Makedonya, turizmin gelişmesiyle özellikle turistik talebin yoğunluk kazandığı bölgelerde mal ve hizmetlerde ortalama fiyatlarda artış yaşanmıştır. Bu bölgelerde turizm dışındaki diğer sektörler üzerinde yaşanan fiyat artışlarıyla ekonomik olarak olumsuz bir etki ortaya koymaktadır.

3.2.2. Çevresel etkileri

Turizm ve rekreasyon faaliyetleri her ne kadar temiz endüstri olarak anılıyorsa da çevresel unsurların hemen hepsi üzerinde bazen olumlu ama daha çok olumsuz etkileri olduğu gözlenmektedir (Özgüç, 2015). Kuzey Makedonya’da turizmin gelişmesi sadece ekonomi üzerinde değil aynı zamanda bölgeler arasında dengeli kalkınma, çekici unsurların pazarlanması, ulusal çıkarın korunması, çevre bilincinin artması, sahip olunan değerlerin korunması, iyileşmeler şeklinde etkili olabilmektedir.

Doğal güzellikleriyle öne çıkan Kuzey Makedonya’da turizmin gelişmesine bağlı olarak çevresel sorunlar da ortaya çıkmaktadır. Bu etkilerin başında düzensiz gelişen yapılaşmalar gelmektedir. Özellikle turizmin gelişiminin daha yüksek gerçekleştiği bölgelerde artan yatırım faaliyetleri doğrultusunda mekân üzerinde çevre

ile uyumlu olmayan yapılaşmalar ortaya çıkmıştır. Zamanla turizmin ve buna bağlı olarak seyahatlerin hızla gelişimi doğal kaynakların ve fiziki olarak çevrenin değişmesinde olumsuz bir etki yaratmaktadır. Kuzey Makedonya'nın en gözde turistik merkezi olan Ohri şehri, turistik talebin artması doğrultusunda sahip olduğu doğal değerler tehlike altına girmiştir. Şehirde inşa faaliyetleriyle beraber kentsel ve plaj gelişmeleri, Ohri Gölü'nün kıyısını değiştirmiştir. Bu durum doğal yapının değişmesine neden olduğu gibi aynı zamanda manzara güzelliğini de bozmaktadır.

Dünya Miras Listesinde yer alanı içerisinde turizmi geliştirme projeleri planlanmaktadır. Bunlardan biri Ohri Gölü'nün Arnavutluk sınırında muhteşem yeşil doğasıyla yer alan Sveti Naum'a yakın kıyı kesimlerinde ve Galicica Ulusal Parkı içinde inşa edilmesi planlanan otel ve konut kompleksleridir. Sveti Naum bölgesi, Sveti Naum Manastırının yakınında yer alan karstik bir kaynaktır. Kaynağı sahip olduğu biyolojik çeşitliliğin büyük kısmını endemikler oluşturmaktadır. Koruma altında bulunan bu alanda risklerin azaltılması adına çalışmalar yapılmasına karşı herhangi bir biyoçeşitlilik bileşeninin kaybının yerinin doldurulması mümkün olamayacaktır (Citrus, 2015). Kıyı boyunca gelişen yapılaşmalar nedeniyle sazlıkların ve bataklıkların azalması göl ekosistemi üzerindeki olumsuz sonuçlardır.

Kuşkusuz Kuzey Makedonya, benzersiz doğal güzelliklerinin korunması adına çalışmalar yapmaktadır. Dünya Mirası Koruma alanına dahil edilen bölgelerin korunmasından sorumlu ana kurumlar planlar geliştirmekte ve uygulamaya koymaya çalışmaktadır. Fakat bu kurumların desteklenmesindeki eksiklikler çalışmaların yürütülmesinde yetersiz kalmaktadır.

Turizm alanlarında ortaya çıkan sorunlardan birisi de atık maddelerdir. Bu durum Kuzey Makedonya'da özellikle göllerde su kalitesi üzerinde olumsuz bir etkiye neden olmaktadır. Yaz sezonunda göllere olan talepte yaşanan atışın önemi bilindiği üzere sulardaki kirlenme önemli bir sorun teşkil edebilmektedir.

Ohri ve Struga şehirlerinden gelen atık maddelerin yönetiminde eksikliklerin bulunması doğal çevre üzerinde risk oluşturmaktadır. Bunun dışında atık maddelerden kaynaklanan kirlilik, flora ve fauna üzerinde değişikliğe neden olmuştur. Turizmin gelişmesinin yanı sıra aşırı avlanmalar fauna üzerinde tehdit oluşturmaktadır. Bu

bağlamda Ohri gölünün en önemli endemik balığı olan Ohri Alabalığında yıllar içerisinde azalmalar yaşanmaktadır (Talevski, vd., 2010; Kostoski, vd., 2010). Bunların dışında plajlarda, piknik alanları, parklar, tarihi mekanlarda biriken çöpler kirliliğin bir başka boyutunu oluşturmaktadır.

Gelişen turizmin çevresel olumsuz etkilerinden biri de artan nüfus hareketleridir. Bir yerleşmenin zaman içerisinde turizm merkezi haline dönüşmesi nüfus hareketliliğine bağlı olmaktadır. Artan nüfus hareketliliği aşırı kalabalıklığı oluşturmasıyla trafik sorunu, gürültü kirliliği, hava kirliliği, hızlı şehirleşme ve turizm konaklamalarında sıkıntılara neden olup hem doğrudan hem de dolaylı olarak çevre üzerinde olumsuz etkiler oluşturmaktadır. Özellikle yaz ayları turizm faaliyetlerinin yoğunlaştığı bölgelerde nüfusun artması mevcut konaklama tesislerinin doluluklarının artmasına, trafik sıkışıklıklarına ve otopark alanlarının yetersiz kalmasına neden olmaktadır (Kapan, 2018). Bu yüzden turizm ve rekreasyon alanlarının nüfus taşıma kapasitelerinin iyi yönetilmesi gerekmektedir. Artan hareketlilik ile beraber turizm alanlarında çevresel tahribatlar yaşanabilmekte ve bu durum sahip olunan turistik değerler üzerinde büyük kayıplara sebep olabilmektedir. Kuzey Makedonya’da önemli turistik merkezlerden biri olan Üsküp şehri, 2004 yılında 506.926 olan nüfusu, 2022 yılında 526.502 olan nüfusu %3,9 oranında bir nüfus artışı yaşanmıştır. Üsküp’te artan nüfusa bağlı olarak şehirselleşimin artmasına ve buna bağlı olarak çeşitli ekonomik faaliyet kollarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dolayısıyla turizm ve rekreasyon faaliyetlerinin gelişmesiyle artan turistik talep karşısında konaklama tesislerinin kapasiteleri önem taşımaktadır.

3.2.3. Toplumsal ve Kültürel Etkileri

Turizmin yapısal özelliği gereği bir bölgeye gelen ziyaretçiler ile o bölgede yaşayan ve gerek turizm sektöründe doğrudan görev alan gerek sahip olduğu kültürel değerlerle bir turizm ürünü oluşturan bölge halkı arasında sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik etkileşimlerin olması kaçınılmaz bir gerçektir (Kozak, vd., 2001). Turizm faaliyetlerinin sosyal yaşam ve kültürel yapı üzerindeki etkilerini ortaya koyabilmek, ekonomik etkilere göre daha zordur. Bunun bir nedeni sosyal değişim algılarının değerlere yakından bağlı olması ve dolayısıyla niteliksel ve öznel olmasıdır. Bir

değişikliğin meydana geldiğine dair genel bir fikir birliği olsa bile, değişikliğin turizmden kaynaklandığını kanıtlamak zor olmaktadır (Smith,1983).

Burada göz önünde tutulması gereken başlıca nokta, turizmle ilgili olan çeşitli nüfus gruplarının yapısı ve bileşimi ile bunlar arasındaki karşılıklı ilişkidir. Artık benimsenmiş terimleriyle ‘ev sahipleri’ ile ‘konuklar’ arasındaki ilişkiler. Bu iki grubun hiç birisi genelde türdeş değildir. Demografik, toplumsal, etnik ve dil farklılıkları turistler arasında olduğu kadar ev sahipleri arasında da vardır; bu gruplarda yer alanlardan bazıları turizme daha çok katılırlar ya da turizm olayından diğerlerine göre daha çok etkilenirler (Özgüç, 2015).

Dolayısıyla turizm ve rekreasyon faaliyetlerinde insanların karşılıklı etkileşimleri sonucunda yerli halkın toplumsal ve kültürel yapısında olumlu ya da olumsuz etkiler ortaya çıkabilmektedir. Kuzey Makedonya’da turizmin sosyo-kültürel yapıya önemli etkileri olmaktadır.

Tablo 3.10 : Turizmin Sosyal-Kültürel Etki Sınıflandırması

OLUMLU ETKİLERİ	OLUMSUZ ETKİLERİ
Nüfus Üzerindeki Etkileri	
Nüfus artışı (göç, göç yokken)	-
Mevsimlik işgücü göçü (İşgücü eksikliği ile olumlu/ İşsizlik durumunda olumsuz)	
İkinci konut sahiplerinin varlığı (Toplumsal hayatta yer almalarıyla olumlu- yer almamalarıyla olumsuz)	
Nüfus dağılımındaki değişiklikler (yaş, cinsiyet, ırk, etnik köken)	
Nüfusun kentleşmesi	
İşgücü pazarında değişiklikler	
Yeni işler	Mevsimsel işler
Turizmde yeni iş türleri	Deneyimsiz işçiler
Bilginin değerinin artması, dil becerileri	Geleneksel alanlarda iş gücü eksikliği
Ekonomik çeşitlenme	Ekonomik eşitsizlik artışı
Az gelişmiş bölgelerin teşviki	
Toplumsal Yapı ve Özelliklerinde Değişiklikler	
Turizmden gelir	Geçici oturanların oranının artışı (fazla bağlılık olmadan)
Hizmet sektörünün öneminin artması	İkinci konut sahipleri ile çatışma
Sosyal, kültürel hayatın teşviki	Gayrimenkul edinmede zorluklar

Arsa değerlerinin artışı	Gayrimenkul fiyatlarının artışı
Arsa değerlerinin artışı	Fiyat artışı, enflasyon
Daha fazla alışveriş fırsatı	Kültürel kimlik kaybı
Destinasyon imajında düzelme	Değer sistemlerinin dönüşümü
Yerli halkın gururlanma artışı	Dini çatışma (ikincil konut sahipleri turistlerle)
Önyargıların azalması, kalıplaşmanın bitmesi, hoşgörü artışı	Turizme fazla bağlılık
	Kalabalıklaşma, trafik sorunları
Sosyal katmanlaşmanın değişimi (turistik kaynak sahiplerinin yükselmesi, geleneksel kaynak sahiplerinin çökmesi)	
Birey ve Aile Üzerine Etkiler	
Sosyal hareketlilik artışı (özellikle gençler ve kadınlar arasında)	Sosyal ağların bozulması
Eğlence imkânlarının gelişmesi	Yaşam düzeyinde değişiklik
Yeni kişilerle tanışma, daha geniş sosyal ilişkiler	Arkadaşlığın önemini yitirmesi
Yaşam kalitesinde artış	Tehlike algısında artış (artan suçlar)
Dil beceriler	Yabancı düşmanlığı
Turizmden gelir	Ticarileşen konukseverlik
Nezaket, görgü, çalışan davranışlarında iyileşme	Sapkın davranışlar (alkolizm, fuhuş, kumar, uyuşturucu, Vandalizm)
	Yerel dilin bastırılması
	Cinsel hareket serbestliğinde artış
Aile yapısında değişiklik	
Tüketici alışkanlıklarında değişiklik	
Barınma koşullarında değişiklik	
Davranış değişikliği (özendirmenin etkisi)	
Kültürel ve Doğal Kaynaklar Üzerinde Etki	
Seçkin güzellikteki ender yerlerin korunması	Yerel gelenek-göreneklerin yok olması
Yerel sanat, el işi ve kültürel olayların canlanması	Kültürün ticarileşmesi
Mimari geleneklerin canlanması	Çöp sorunu ve kirlenme

Kaynak: Ratz, 2000

- Nüfus Üzerindeki Etkileri

Kuzey Makedonya’da turizm faaliyetlerinin nüfus üzerindeki etkileri büyük çoğunlukla olumlu etkiler yapmaktadır. Turizmin ekonominin gelişmesinde büyük bir etkiye sahip olmasının yanı sıra doğrudan ya da dolaylı olarak istihdamın artmasında etkisi olmaktadır. Artan turistik talebin karşısında turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmelerde çalışan nüfusun eğitim seviyesinin yükselmesi gibi olumlu etkiler ortaya

çıkılmaktadır. Kuzey Makedonya’da hızla gelişen turizmin yarattığı etkiler mekân üzerindeki yapılarda çeşitlik oluşturmaktadır. Ülkede destinasyon merkezlerinin gelişimine bağlı olarak artan yapılaşmalar doğal çevre üzerinde olumsuz etiler ortaya koyabilmektedir. Bu durum doğal coğrafi görünümün büyük ölçüde değişmesine yol açmaktadır. Şehirleşmenin tüm dünyada gelişmiş ülkelerde ya da gelişmekte olan ülkelerde hız kazanması, kırsal kesimde köylerin boşalmasına ve bunun sonucu olarak da bazı kırsal yerleşmeler ile köy evlerinin yok olmasına neden olmaktadır. Buna bağlı olarak kırsal yerleşmeler de ortadan kalkmaktadır (Akengin, 2006; Kapan, 2018). Aynı zamanda turizm sektöründe yaşanan mevsimsellik etkisiyle birlikte yaz sezonunda turizmin canlanması dışında kalan dönemlerin daha mütevazı geçmesi çalışan işgücü üzerinde olumsuz etki ortaya koyduğu söylenebilmektedir.

- İşgücü Piyasasındaki Değişimler

Kuzey Makedonya’da turizmin gelişimi ile birlikte turizmin istihdam yaratıcı etkisiyle işgücü potansiyeli artmıştır ve bunun yanında çok çeşitli iş imkanları ortaya çıkmıştır. Gelen turistler açısından baktığımızda yabancı turist sayılarının yüksek olması, ülkedeki çalışan işçilerin farklı yabancı dillerin gelişimini sağlamıştır. Ayrıca turizmin emek yoğun bir sektör olması nedeniyle Kuzey Makedonya’da artan iş sahalarında işgücü bulmakta zorluk çeken düşük vasıflı işçiler için çalışma ortamı sağlanmıştır.

- Toplumsal Yapı Üzerindeki Etkiler

Kuzey Makedonya’da gelişen turizm ve rekreasyon faaliyetleri toplumsal yapı üzerinde olumlu ve olumsuz etiler bakımıyla değişim yaşamıştır. Şehirler çeşitli büyüklükte parklar, kulüpler, spor alanları, havuzlar, dünyanın diğer yerlerinde en önemli rekreasyon kaynaklarından birisi olan büyük alışveriş kompleksleri ve çocuklara yönelik eğlence merkezleri seçenekleri gittikçe artmamaktadır (Timor, 2004; Doldur, 2014). Bu açıdan Kuzey Makedonya’da sosyal ve kültürel hayatın gereklilikleri olarak sağlanmış olup, aynı zamanda altyapının gelişimine önem verilmiştir. Toplumsal yapı üzerindeki bu olumlu gelişmeler ülkede turizm ve rekreasyon faaliyetlerinde talebi arttırmıştır. Bu olumlu etkiler karşısında gelişim artmasıyla değerlendirilen mekanlarda gayrimenkul edinmede güçlükler, fiyat artışları,

enflasyon, turist taleplerindeki artışa bağılı olarak artan kalabalıklaşma, trafik gibi sorunlar olumsuz etkiler olarak ortaya çıkabilmektedir.

- Birey ve Aile Üzerindeki Etkiler

Kuzey Makedonya’da turizm ve rekreasyon faaliyetlerine katılan turistin yıllar içerisinde sürekli artan yönde gelişimi birey ve aile üzerinde etkileri de ortaya çıkarmıştır. Turizm özellikle işgücü piyasasına giren kadınların ve gençlerin sosyal hareketliliği bağılı olarak etkinin artması, yaşam kalitelerinde artışı sağlayıp, insanların hoşgörü, nezaket gibi tutumları benimsemeleri, dillerini becerilerini arttırmaları aynı zamanda sosyal yaşamda kültürlerarası iletişimin artmasıyla sosyal ilişkiler gelişmekte gibi olumlu etkiler sağlanmaktadır. Ayrıca turizmin aile üzerindeki etkisi açısından kadınların toplumsal hayatta daha çok yer almasıyla geleneksel aile içindeki rollerinin değişimi söz konusu olmaktadır. Öte yandan turizmin sosyal ve kültürel hayat üzerinde olumsuz etkiler arasında gelen yabancı turistin yaşam şartlarının özenilmesi sonucu, sahip olunan geleneksel özelliklerin bırakılması ve değişime doğru gidilmesine neden olmuştur. Bu durum aile yapısında bağların zayıflaması gibi değişikliklere yol açmaktadır. Bunun dışında kültürde yozlaşmalara, yerel dilin baskılanması, yabancılara yönelik düşmanlıkların artması ve suç oranları gibi örnekler sosyal ve kültürel yapı üzerinde yaşanan olumsuzluklardır. Kuşkusuz turizmin aile ve birey yapısı üzerinde etkilerinin doğru olduğu bilinse de aynı zamanda şehirleşmenin ve endüstrileşmenin etkileriyle beraber ortaya çıkmaları bu etkilerin birbirinden ayrılmasında güçlüğü yol açabilmektedir (Doğan, 2004).

- Kültürel ve Doğal Kaynaklar Üzerindeki Etkiler

Kuzey Makedonya’da turizmin gelişimi doğal ve kültürel kaynaklar üzerinde değişimin yaşanmasında etkili olmaktadır. Doğal değerler üzerinde özellikle yapılaşmaların artması sahip olunan doğal çekicilikler üzerinde gerçi dönülemeyecek olumsuz etkilere sebep olabilmektedir. Kuzey Makedonya sahip olduğu çok çeşitli kültürel zenginlikleriyle ülke turizminde önemli bir yere sahiptir. Fakat turizmin kültürel yapı üzerinde olumsuz etkisi olarak kültürün ticarileşmesiyle sahip olunan kültürel değerlerden uzaklaşmaya ve kültürel yozlaşmalar ortaya çıkacaktır. Aynı zamanda sahip olunan değerler üzerinde yaşanabilecek kirlilik ve çöp sorunları bir

başka olumsuz etiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlar dışında turizmin gelişmesine bağlı olarak sahip olunan ender güzellikteki değerlerin koruma altına alınması, kaynaklara sahip çıkılması, mimari geleneklerin canlanması gibi pozitif etkiler görülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kuzey Makedonya'nın doğal ve beşerî çekicilikleri turizm ve rekreasyon faaliyetlerinin gelişmesinde önemli rol oynamaktadır. Sahip olunan tüm bu çekicilik kaynakları ülke turizmi için potansiyel bir güç oluşturmaktadır. Ayrıca Kuzey Makedonya'nın sahip olduğu turizm kaynaklarına erişilebilirlik ve konaklama hizmetlerinin varlığı turizmin gelişmesi için önem arz etmektedir. Kuşkusuz mekânın sahip olduğu çekicilik unsurları turistik talep üzerinde öncelikli bir parametre olması bu çekicilik unsurlarının turizm ve rekreasyon faaliyetlerinin gelişiminde öncelikli kılınmaktadır. Bu açıdan değerlendirecek olursak Kuzey Makedonya ülkenin hemen her bir köşesinde sahip olduğu eşsiz doğal güzellikleriyle zenginlik sunmaktadır. Ülkenin doğal çekicilik unsurları arasında göller, dağlar, kaplıcalar, şelaleler, mağaralar, milli parklar, kanyonlar gibi daha birçok doğal çeşitlilik unsurunun yer alması ve bunların yanı sıra beşerî çekicilik unsurlarıyla birlikte (tarihi, kültürel, sosyal vb.) önemli turizm potansiyellerini ortaya koymaktadır.

Kuzey Makedonya'da turizm potansiyelinin ortaya konulması adına öncelikle çekicilik unsurlarının incelenmesi ile başlanmaktadır. Bu açıdan öncelikle doğal çekicilik kaynakları içerisinde ülkenin jeomorfolojik yapısı ele alınarak başlanmıştır. Kuzey Makedonya'nın jeolojik tarihi boyunca çok çeşitli değişikliklere uğradığına ve bugün karşımıza turistlerin ilgisini çeken yeraltı ve yüzey formlarıyla karakterizedir. Mekânın bu dikkat çekici özellikleri turizm potansiyeline çeşitlilik kazandırmıştır. Bu mekanlardan biri olarak ön plana çıkan Matka Kanyonu, sahip olduğu göl ve mağaralarıyla da etkileyici bir ortam sunmaktadır. Bu doğa harikası mekanların turizm potansiyelinin doğru değerlendirilmesi turizmin gelişimi açısından önem taşımaktadır. Genel olarak dağlık bir ülke olan Kuzey Makedonya, bu doğal unsurların turizm ile olan entegrasyonunun sağlanması olumlu katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Dağlar sahip olduğu coğrafi koşullar ile tüm yıl çok çeşitli turizm ve rekreasyon faaliyetlerine olanak tanımaktadır. Ülke turizminde dağlar kış turizm aktivitelerine uygun ortam sağlanması nedeniyle turizm faaliyetlerine turistler için tüm yıl çeşitlilik sağlar. Bu alanlarda kuşkusuz turizmin gelişmesi altyapı ve konaklama hizmetlerinin gelişmiş olması ile mümkün olmaktadır. Bu özellikleriyle kış turizm faaliyetlerine olanak tanıyan Şar Dağı'nda Popova Şapka Kayak Merkezi ve Bistra Dağı'nda

Mavrova Kayak Merkezi kış turizm merkezleri olarak ön plana çıkmaktadır. Bu açıdan bakılacak olursa bu yerler dışında diğer potansiyel alanların turizme kazandırılması ve ayrıca Kuzey Makedonya'nın kış turizm destinasyonu olarak küresel anlamda öne çıkması için çalışmaların gerçekleştirilmesi önem arz etmektedir. Dağlık alanlar dışından ovalık alanlar, tarımsal faaliyetler için uygun ortama sahip olması ve bu alanlarda bağcılık faaliyetleri ülke turizmde alternatif turizm çeşitliliği sağlamaktadır. Ülkede üzüm bağları turistik destinasyon olarak çekiciliği destekleyici önemli turizm aktiviteleri arasında yer almaktadır. Alternatif turizm aktivitesi olarak şarap turizmi aynı zamanda gastronomi turizmi, kültürel turizm alanlarıyla da ilişkili olması turist çekiciliğinde önem taşımaktadır. Ülkede üzüm bağlarının kalbi olarak öne çıkan Tikveş bölgesi, şarap imalathaneleri, bağları ile turistik potansiyeli yüksek bir bölge olarak öne çıkmaktadır.

Kuzey Makedonya, sahip olduğu iklim şartları oldukça çeşitlilik göstermektedir. Yılın her dönemi çeşitli turizm faaliyetlerine uygun ortam sağlamasının yanı sıra turizm hareketliliğinin çoğunlukla ilkbahar ve yaz dönemlerinde ortaya çıktığı görülürken mekânın sahip olduğu doğal unsurlar içerisinde bitki örtüsü önemli bir kaynaktır. Geniş ormanlık alanlarıyla yeşilliklerin ülkenin her köşesinde kendisini gösterdiği Kuzey Makedonya aynı zamanda bitki yaşamında endemik ve relik tür zenginliği ile Avrupa kıtasında öne çıkmaktadır. Bunun dışında denize kıyısı olmayan Kuzey Makedonya'da göller, turistik çekim açısından en gözde çekicilik alanı olarak görülmektedir. Ülkede ön plana çıkan göller; Ohri, Prespa ve Doyran'dır. Avrupa'nın en temiz en berrak göllerinden biri olan Ohri Gölü, flora ve fauna bakımından zengindir ve ayrıca endemizm oldukça yüksektir. Ohri gölü oluşum itibarıyla çok eski tarihlere gitmesi nedeniyle göl için yaşayan fosil tanımlamaları yapılmaktadır. Dünyada göller arasında eşsiz güzelliğiyle dikkati kendisine çeken Ohri gölü, aynı zamanda UNESCO Dünya Miras Listesine eklenmiştir. Dolayısıyla Ohri gölü sahip olduğu doğal güzellikleriyle ülke turizmine değer katmaktadır. Kuzey Makedonya'da doğal çekicilik unsurları arasında geçmiş tarihlerde olduğu bilindiği gibi bugün de termal ve mineral kaynaklar turizm çeşitliliği oluşturması açısından önemlidir. Suların tedavi edici özellikte bulunması nedeniyle termal suların balneoterapi amaçlı kullanımı sağlık turizminin gelişimini

sağlamaktadır. Termal ve mineral kaynakların turizme çeşitlilik sunmasının yanında turizm faaliyetlerinin tüm dönemlere yayılmasında çok önemli katkı sağlamaktadır.

Kuzey Makedonya doğal çekicilik unsurlarının dışında turizm faaliyetleri açısından beşerî çekiciliklere de sahiptir. Kuzey Makedonya topraklarında yerleşmelerin çok eski dönemlere gitmesi ve yüzyıllar boyunca birçok çekicilik unsurunun günümüze kalmasıyla tarihsel kaynakların zenginleştiğini görmekteyiz. Ülkenin sahip olduğu zengin mirasın başlıcaları olarak çok sayıda antik kent, kaleler, köprüler, çarşılar, camiler, kiliseler, hanlar, hamamlar, saat kuleleri yer almaktadır. Ayrıca birçok festival, şenlik, spor organizasyonlarıyla çok çeşitli kültürel çekiciliklerdir.

Tüm bu sahip olunan doğal, beşerî çekiciliklerin turizm ve rekreasyon faaliyetleri açısından gelişimi için kuşkusuz ulaşım hizmetlerinin sağlanmasıyla mümkün kılınmaktadır. Balkanların merkezinde yer alan Kuzey Makedonya, Avrupa'nın en önemli ulaşım koridorlarının kesişiminde yer almaktadır. Bu açıdan coğrafi konumuyla çevre ülkeler arasında bağlantıların sağlanması turizme olumlu etki sağlamaktadır. Turizm faaliyetlerinin gelişimi ile beraber artan yatırımlar karşısında turizm ve ulaşım sistemlerinin karşılıklı etkileşimleriyle ulaşım sistemlerinde iyileşmeler sağlanmıştır. Ulaşım sistemleri içerisinde özellikle karayolu ve havayolu ulaşımında turizmin gelişmesiyle birlikte büyüme yaşanmaktadır. Turizmin gelişmesi ile beraber göl alanları su yolu ulaşım sistemleri açısından da turizmde gelişme görülmektedir.

Kuzey Makedonya'da turizmin gelişimi ile birlikte her geçen gün artan talep karşısında konaklama sektöründe gelişmeler yaşanmaktadır. Ancak bu gelişme öncelikle turistik talebin yüksek olduğu alanlarda gerçekleşmektedir. Bu alanlar içerisinde Ohri ve Üsküp şehirleri artan turizm taleplerine paralel olarak konaklama hizmetlerinde yoğunluk göstermektedir. Fakat turistik potansiyele sahip diğer alanların da turizmin gelişmesinde önem taşıyan konaklama kolaylıklarının sağlanması o bölgelerde turizmin kalındırılması açısından önem arz etmektedir.

Kuzey Makedonya'nın turizm ve rekreasyon faaliyetlerinin değerlendirilmesinde turist hareketlerinin ortaya konulması önemli olmaktadır.

Turizmin gelişmesinde analizlerin doğru bir temele oturtulması amacıyla geçmişin ve bugünün ne şekilde gelişme gösterdiği ortaya konulmalıdır. Bu amaçla turist hareketlerinin yıllar içerisindeki seyrinin değerlendirilmesi gerekmektedir. Kuzey Makedonya'nın 1991'de bağımsızlığı sonrasında yaşanan sosyal ve ekonomik sorunlar ve 2001'de ülkede yaşanan çatışmalar ülke turizmine olan hareketliliği düşürmüştür. Yaşanan sosyoekonomik sorunlar karşısında kalkınmanın sağlanmasında birçok gelişmekte olan ülke gibi Kuzey Makedonya'da turizm kendisine hedef sektör olarak almıştır. Bu doğrultuda dinamik yapıya sahip olan turizm, devlet planlama faaliyetlerinde oldukça yer almaktadır. Ülkenin ekonomik şartları nedeniyle halkın turizme katılımı yabancı turistlere oranla düşük seyretmektedir. Turizmde yatırımların artmasıyla gelişen şartlar turist hareketlerinde canlanmaya yol açmıştır. Kuzey Makedonya'nın 2019 yılı turist hareketlerinde toplam 1.184.963 turist sayısı ile diğer yıllara göre en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Ayrıca Kuzey Makedonya, dış ülkeler ile ilişkilerini geliştirilmesiyle turizm anlaşmalarını sağlaması turistik hareketliliğinde olumlu katkı sağlamıştır. Bu ilişkilerin sağlanmasına örnek olarak; son on yıl içinde en fazla turist gönderen ülke olan Türkiye'yi ele aldığımızda Türkiye ile siyasi bağlantıların gelişmesi kaynaklı olduğu gözlemlenmiştir. Buradan hareketle bu tür siyasi birlikteliklerin Kuzey Makedonya'nın dış turizm hareketinde önemli bir ivme kazandıracak görülmüştür.

Kuzey Makedonya'da iç turizm hareketliliğinin düşük seviyelerde olması nedeniyle devlet, iç turizmi canlandırma yönünde projeler geliştirmekte ve uygulamaya koymaktadır. İç turizme verilen önem uluslararası turizme oranla geride kalmasına karşı iç turizmin gelişimi aynı zamanda dış turizm taleplerine hazır bir ortam sunmasıyla ikili bir katkı sağlayacaktır. Turistik talebin mekânsal dağılımına bakacak olursak belirli alanların öne çıkışını görmekteyiz. Bu yerlerin başında Ohri ve Üsküp şehirleri gelmektedir. Ayrıca turist varışlarının dönemsel olarak yaz sezonunda artmaktadır. Kuzey Makedonya'da yaz turizm faaliyetleri açısından Ohri gölü turistik çekiciliğinin en yüksek olduğu yerdir.

Gelişen dünyada turizm ve rekreasyon faaliyetleri sosyal, kültürel ve özellikle ekonomik etkisiyle önemli bir olgu haline gelmiştir. Her ülke de olduğu gibi Kuzey Makedonya için de ekonomik kalkınmasını arttırmak, refah seviyesini yükseltmek

temel hedeflerden biri olmaktadır. Dolayısıyla turizmin ekonomi üzerindeki etkileri sebebiyle Kuzey Makedonya politikalarını turizmin gelişmesi yönünde gerçekleştirmektedir. Bu nedenle turizmin ekonomi üzerindeki etkileri oldukça önemli bir yere sahiptir. Turizm faaliyetlerine bağlı olarak gelir artışı, istihdam olanakları, dış ödemeler dengesi, GSYİH'ye olan olumlu katkılar olmaktadır. Kuzey Makedonya'da turizmin ekonomi üzerindeki etkisi açısından turizmin GSYİH'ye olan katkısı %3,3 oranındadır. Turizmin gelişimi ile artan işgücü talebi, sektörde doğrudan ya da dolaylı olarak etkili olan iş alanları, Kuzey Makedonya gibi işsizlik oranlarının yüksek olduğu ülkeler için önem taşımakta ve söz konusu oranı yukarı çıkartacağı tahmin edilmektedir. Aynı zamanda ülkeye gelen yabancı turistlerin döviz getirici etkisi, ödemeler dengesi üzerinde ihracatta olduğu gibi olumlu bir etki yapmaktadır. Burada turizm sektörü yoluyla gerçekleştirilen ihracat turistlerin mal ve hizmetleri satın almasıyla ülkeye döviz girişinin sağlanması ile önemli gelir kaynağı oluşturmaktadır. Ödemeler dengesi sürekli açık veren Kuzey Makedonya'nın en büyük sorunu ihracat ve ithalatı kapsayan dış ticaret dengesinin sürekli açık vermesidir. Bu durum milli gelir, istihdam, enflasyon, faiz gibi ekonominin önemli unsurlarıyla ilişkilidir. Ödemeler dengesinin en önemli kolu olan cari işlemler hesabının alt kalemlerinden olan hizmetler hesabı içerisinde turizmin döviz getirici etkisiyle cari işlemler hesabı üzerinde artı yönde etkisi olmaktadır. Bu nedenle gelirlerin giderlerden fazla olması ülke ekonomisinde düşüşe, yatırımların eksik kalmasına yol açmaktadır. Bu sebeple ödemeler dengesinde yaşanan açıklığın giderilmesi çok önemli olmaktadır. Büyüyen ve gelişen turizmle beraber gelirlerin artması, refah ortamı, uluslararası pazarda rekabet edilebilirlik, doğal ve kültürel çevrenin korunması, eğitim seviyesi yüksek işgücü gibi olanaklar tanıyabilmektedir. Ekonomik şartların hala zayıf olduğu, işsizlik oranlarıyla sorunların devam ettiği Kuzey Makedonya'da istihdamın artırılması ve döviz getirici etkisiyle turizme daha çok önem verilmelidir. Bu bağlamda Kuzey Makedonya Ekonomi Bakanlığı ve Turizmi Geliştirme ve Destekleme Ajansı turizmin gelişmesinde birçok çalışma yapmaktadır. Tanıtım çalışmalarının artırılması, turizm tesislerinin yenilenmesi, teşviklerin artırılması, iç ve dış turizmin gelişimi yönünde düzenlemelerin sağlanması önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- AKENGİN, H. : 2006
Antalya'da Turizmin Ortadan Kaldırdığı Mevsimlik Yerleşmeler: Sahil Çardakları. **İnsan ve Mekân (Prof. Dr. Erol Tümertekin'e 80. Yıl Armağanı)** (187-202). İstanbul: Çantay Kitabevi
- ALP, E. A., , GENÇ, E. G. : 2015
The Relation Between Current Account Deficit and Tourism: The Case of Turkey. **International Journal of Economics and Financial Issues**, 5(2), 448-453
- AYVERDİ, E. H. , YÜKSEL, İ. A. : 2000
Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Yugoslavya, Cilt III, 2. Baskı, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul
- BAHAR O., KOZAK M. : 2013
Turizm Ekonomisi, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 1. Baskı, Eskişehir.
- BEEDIE, P., , HUDSON, S. : 2003
Emergence of Mountain-Based Adventure Tourism. **Annals of Tourism Research**, 30(3), 625-643.
- BELMECHERİ, S., NAMIOTKO, T., ROBERT, C., VON GRAFENSTEIN, U., , DANIELOPOL, D. L. : 2009
Climate Controlled Ostracod Preservation in Lake Ohrid (Albania, Macedonia). **Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology**, 277(3-4), 236-245.
- BERGA, L., BUIL, J. M., BOFILL, E., DE CEA, J. C., PEREZ, J. G., MAÑUECO, G., , YAGÜE, J. (EDS.). :2006
Dams and Reservoirs, Societies and Environment in The 21st Century, Two Volume Set: Proceedings of The International Symposium On Dams in The Societies of The 21st Century, **22nd International Congress On Large Dams (Icold)**, Barcelona, Spain, 18 June 2006. Crc Press.
- BERGANT, K. : 2006
Climate Change Scenarios For Macedonia. Summary, Nova Gorica, Slovenia
- BILJAN, J., TRAJKOV, A., , JAKUPOVIĆ, S. : 2012
International Tourist Arrivals and Transport Infrastructure in The Republic of Macedonia: Perspective Overview. Doi: 10.7251/Emc1201011B
- BRITISH EMBASSY SKOPJE : 2018
Стратегијата За Развој На Енергетиката На Република Северна Македонија До 2040
Година : 2019
- BUTLER, R. W. : 1994
"Seasonality in Tourism: Issues and Problems". In **A. V. Seaton (Ed.) Tourism: The State of The Art**. Chichester: Wiley & Sons.

- BUTLER, R. W. : 2001 Seasonality in Tourism: Issues and Implications. **in Seasonality in Tourism** (pp. 5-21). Routledge.
- BÜLBÜL, S. : 2015 Osmanlı Döneminde Makedonya'da Han ve Kervansaraylar ve Üsküp'teki Kurşunlu Han Yapısı. **Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi**
- CANH, N. P., , THANH, S. D. : 2020 Domestic Tourism Spending and Economic Vulnerability. **Annals of Tourism Research**, 85, 103063.
- CEBALLOS-LASCURAIN, H. : 1993 Ecotourism as a Worldwide Phenomenon. **Ecotourism as a Worldwide Phenomenon.**, pp. 12-14.USA.
- CHAMINSKI, B. : 2017 **Геополитичко Значење И Заштита На Енергетската Инфраструктура На Република Македонија Од Асиметрични Закани** (Doctoral Dissertation, Филозофски Факултет, Скопје).
- CHARTERS, T., , SAXON, E. : 2007 **Tourism and Mountains. a Practical Guide To Managing The Environmental and Social Impacts of Mountain Tours.** Sweeting, United Nations Environment Program, Conservation International, Tour Operators' Initiative.
- CINGOSKI, V. : 2010 **Стратегија За Развој На Обновливите Извори Во Република Македонија До 2020 Година**, Скопје
- CITRUS : 2015 **Draft Amendments To The Management Plan For National Park Galicica For The Period 2011-2020.** Strategic Environmental Assessment (Sea). Reference: J337
- DEBBAGE, K. G. : 1991 Spatial Behavior in a Bahamian Resort. **Annals of Tourism Research**, 18(2), 251-268.
- DELIPETROV, T., DONEVA, B., DELIPETREV, M., , KARAKASHEV, D. : 2011 Геотермален Потенцијал На Кочанската Котлина. **Geothermalna Energija Vo Makedonija-Kocanska Depresija**, 1(1), 3-29.
- DIMITROV, S., , DIMITROVA, T. : 2017 **Cultural and Historical Heritage of Ohrid as a Tourist Resource.**
- DIKO, E. : 2020 **Makedonya'da Osmanlı Dönemi Saat Kuleleri ve Koruma Sorunları** (Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü).

- DIMESKA, H. , PANOV, N. : 2015 **Shar Mountain-Benefits and Disadvantages in Tourism Development By Proclamation in National Park**, V Congress of Geographers of The Republic of Macedonia, Skopje, 26-27 IX
- DIMESKI, N. : 2017 Хидрографските Карактеристики На Националниот Парк Маврово Со Осврт На Реката Радика, **Knowledge International Journal**, 17(3), 1377-1381.Budva, Montenegro.
- DIMITROV, K. , TAREVSKA, Z. : 2014 Енергетска Политика На Република Македонија: Гасификација И Правна Рамка-Преглед, Мацеф, Република Македонија.
- DIMITROV, N. : 2008 **Пелистер-Природно Географски Одлики.**
- DIMITROV, N., KOTESKI, C., , JAKOVLEV, Z. : 2018 Ski Centers (Resorts) in The Republic of Macedonia. Sociobrain, **International Scientific Refereed Online Journal With Impact Factor**, (41), 326-334.
- DIMITROV, N., KOTESKI, C., ANGELKOVA, T., METODIJESKI, D., , JOSHESKI, D. : 2016 Historical–Geographic Overview Life Cycle of Tourism and Hospitality in Dojran and Dojran Lake in Republic of Macedonia. **International Journal of Humanities and Social Science Invention**, 5(12), 24-31.
- DIMITROV, N., MARKOSKI, B., PETREVSKA, B., , KOTESKI, C. : 2017 **Mountain Tourism in Macedonia: Assessment of The National Park “Pelister”.**
- DIMITROV, N., PETREVSKA, B., , TERZIĆ, A. :2019 Rural Tourism in The Space of Np “Pelister” Case Study:“Eight Pelister Villages”. **In Conference Proceedings From The Second International Scientific Conference Isctbl 2019** (Pp. 267-277). Goce Delcev University-Stip, North Macedonia.
- DIMITROV, N., POPESKA, B., , RISTOVA, C. : 2018 Division and Functional Characteristics of The Mountains of The Republic of Macedonia For Recreation, Mountaineering, Sports and Active Leisure. **Универзитетско издателство „Св. Климент Охридски“ София.**
- DIMOVA, R. : 2019 Elusive Centres of a Balkan City: Skopje Between Undesirable and Reluctant Heritage. **International Journal of Heritage Studies**, 25(9), 958-973.

- DIMOVSKI, D. : 2013 **Енергетските Ресурси На Македонија, Бугарија, Србија И Косово И Нивните Импликации Врз Енергетската Безбедност И Безбедноста На Регионот (Doctoral Dissertation, Филозофски Факултет, Скопје).**
- DOĞAN, H. Z. : 2004 **Turizmin Sosyo Kültürel Temelleri**, Detay Yayıncılık, Ankara.
- DOĞANAY, H., ZAMAN, S. : 2013 **Türkiye Turizm Coğrafyası (Güncellenmiş 4. bs).** Ankara
- DOLDUR, H. : 2014 **Burhaniye, Bir Zeytincilik ve Sayfiye Yerleşmesi. İstanbul: Çantay Kitabevi.**
- DONEVSKA, K. : 2006 Report On Second Communication On Climate and Climate Changes and Adaptation in The Republic of Macedonia-Section: Vulnerability Assessment and Adaptation For Water Resources Sector. **Ministry of Environment and Physical Planning**, Skopje.
- DOYKOV, V., DIMITROV, S. : 2008 **Republic Macedonia Geography** Kütüphanesi, Kovaçev Yayıncılık
- EFTIMI, R., MICEVSKI, E., , STAMOS, A. : 2001 Geological and Hydrogeological Conditions of The Prespa Region. Progress in The Study of Prespa Lake Using Nuclear and Related Techniques. **Project Report, Iaea Regional Project Rer/8/008**, 11-22.
- ENNEW, C. : 2003 Understanding The Economic Impact of Tourism. **World**, 477, 463-6.
- ERFURT-COOPER, P., , COOPER, M. : 2009 Health and Wellness Tourism. **Channel View Publications.**
- ERİNÇ, S. : 2015 **Jeomorfoloji I**, Der Yayınları:284, İstanbul
- EVANS, T. : 2007 Macedonia: The Bradt Travel Guide, Edition: 2, Illustrated. **Published By Bradt Travel Guides.**
- FOREST FIRES COUNTRY STUDIES: FORMER YUGOSLAV REPUBLIC OF MACEDONIA : 2015 **Regional Fire Monitoring Center** Editor: Aniko Nemeth; Regional Environmental Center For Central and Eastern Europe, 35 P.
- FOTOV, R. : 2010 **Можности За Искористување На Геотермалната Енергија Во Република Македонија.**

- FOURNIER, J., MARINOSKI, N., KORUNOVSKI, S., MİLADINOSKI, S., RISTESKI, M., CRNJANSKI, D., ... , EFREMOVA, A. : 2011
 Technical Assistance in Revision and Implementation of The National Strategy For Tourism **Development of The Republic of Macedonia 2009-2013-Business Environment Reform and Institutional Strengthening Project (Beris) Beris Project Coordination Unit Ministry of Economy Macedonia.**
- FYROM : 2017
Sector Operational Programme For Transport 2014-2020, June.
- GANOULIS, J., , ZINKE ENVIRONMENTAL CONSULTING : 2004
Inventory of Internationally Shared Surface Water Bodies in The Balkan Region: Characteristics and State of Policies.
- GEMİCİ, Y., SEÇMEN, Ö., EKİM, T., , LEBLEBİCİ, E. : 1992
 Türkiye'de Endemizm ve İzmir Yöresinin Bazı Endemikleri. **Ege Coğrafya Dergisi**, 6(1).
- GICEVSKI, B., HRISTOVSKI, S., , MIRCOVSKI, V. : 2015
 Speleothems in The Cave Slatinski Izvor. **In Proceedings From V Congress of Geographers of The Republic of Macedonia** (pp. 61-70).
- GJORGIEVSKI, M., , NAKOVSKI, D. : 2014
 Climatic Features as a Factor For Development of Tourism in The Republic of Macedonia. **Utms Journal of Economics**, 5(1), 67-77.
- GJOSHEVA KOVACHEVIKJ, M., ILIEVA, V., , ARSOV, S. : 2020
 Introducing Sustainable Rice Production To Improve Environmental and Socio-Economic Conditions In Kochani Valley. **Journal of Agriculture and Plant Sciences.**
- GODDE, P. : 2000
Tourism and Development in Mountain Regions. Cabı.
- GORGIEVA, M., , POPOVSKI, K. : 2001
 Thermal Spas in Macedonia. **In Proceedings of The International Workshop On Balneology and Water Tourist Centres**, International Geothermal Days (pp. 37-48).
- GOVERNMENT OF THE REPUBLIC OF MACEDONIA, MINISTY OF ENVIRONMENT AND PHYSICAL PLANNING, REPUBLIC OF MACEDONIA : 2010
Water Strategy For The Republic of Macedonia.
- GÖZENÇ, S. : 1979
Avrupa Ülkeler Coğrafyası. Edebiyat Fakültesi Basımevi.

- GRUBAC, B., , VELEVSKI, M. : 2011
- HOFFMANN, N., REICHERTER, K., FERNÁNDEZ-STEEGER, T., , GRÜTZNER, C. : 2010
- HOUGHTON, M. : 2001
- ISCC, U. V. : 2009
- IUCN : 2011
- IUCN ECARO : 2018
- IVANOV, Y. : 1931
- JAKOVLEV, Z., ARNAUDOVA, B., KOTESKI, C., , DIMITROV, N. : 2016
- JANEVSKI, L., , NAUMOV, K. : 2018
- JOVANOVSki, M. : 2015
- KABRANOVA, R., ARSOV, Z. : 2017
- Alpine Chough Pyrrhocorax Graculus in Macedonia. Ciconia**, 20, 58-65.
- Evolution of Ancient Lake Ohrid: a Tectonic Perspective. **Biogeosciences**, 7(10), 3377-3386.
- The Propensity of Wine Festivals To Encourage Subsequent Winery Visitation, International, Journal of Wine Marketing, 13 (3), 32 – 41.
- Litvin, S.W. & Fetter, E. (2006). Can a Festival Be Too Succesful? a Review of Spoleto, Usa, **International Journal of Contemporary Hospitality Management**, 18(1), 41-49.
- Feasibility Study On Establishing a Trans-Boundary Protected Area Sharr/Sar Planina–Korab–Dešat/Deshat.**
- What is a Protected Area, [Http://Www.Iucn.Org](http://www.Iucn.Org) (20.05.2015).
- National Red Lists For Species Conservation in Macedonia: Setting The Stage.** Iucn Regional Office For Eastern Europe and Central Asia, Belgrade, Serbia. Pi-Viii + 1-53
- Bulgarian Antiquities in Macedonia, **Bulgarian Literary Society**, Sofia.
- Conditions and Perspectives For Development of The Tourism in Dojran as Well as Dojran Lake. (Jpmnt) **Journal of Process Management–New Technologies, International**, 4(2), 12-16.
- Perspectives For The Development of Ecotourism In National Park Pelister1. **Xiv International Scientific Conference On Service Sector**, Ohridпетровић, Т., (2017). Туризам У Функцији Привредног Развоја Македоније. Универзитет У Нишу Природно-Математички Факултет Ниш Департман За Географију, Србија
- Hydrogeological Survey On Groundwater in Macedonia.**
- Tobacco Production in Macedonia, **Zbornik Radova S Međunarodnog Znanstveno-Stručnog Skupa Duhan U Bosni I Hercegovini – Jučer, Danas I Sutra**, Mostar.

- KAPAN, K. : 2018 Effects of Tourism and Recreation Activities On Economic Structure: a Case Study On Antalya. **Journal of Geography** (37), 47-56.
- KAPAN, K., , TİMOR, A. N. : 2018 **Turizm Faaliyetlerinin Şehirsel Gelişmeye Etkileri: Antalya Örneği** (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul).
- KAPAN, K., , TİMOR, A. N. : 2018 Turizm Gelişme Modellemeleri Açısından Antalya Şehri. **Türk Coğrafya Dergisi**, (71), 53-61.
- KIZILÇAOĞLU, A. : 2014 **Makedonya Coğrafyası**. Aktüel Yayınları Alfa Akademi, Bursa.
- KIZILÇAOĞLU, A., , HAKAN, Ö. N. A. L. : 2020 Tourism Potential of Skopje City. **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 23(43), 1-20.
- KLEMEN, B. : 2006 **Climate Change Scenarios For Macedonia. Report**
- KLINCHAROV, S., , ANASTASOVSKI, V. : 1996 Geological and Geomorphologic Heritage of The Republic of Macedonia. **Journal of The Institute For Protection of Nature of Serbia**, (48-49), 91-97.
- KODAY, Z., , DEMİR, M. : 2011 Keklik Şelalesi (Sarıkamış/Kars) Doğal Çevre Özellikleri ve Beşerî Ekonomik Potansiyeli. **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 15(2), 289-306.
- KOLEVSKA, D. D., BLINKOV, I., TRAJKOV, P., , MALETIĆ, V. : 2017 **Reforestation in Macedonia: History, Current Practice and Future Perspectives**. *Reforesta*, (3), 155-184.
- KONESKA, T., ARCHA, M., BALKOSKI, D., , ARCHB, M. : 2020 **Analasys of The Cultural Characteristics of The Old Skopje Bazaar Using Integral Theory**. Editorial Board, 74.
- KOSTOSKI, G., ALBRECHT, C., TRAJANOVSKI, S., , WILKE, T. : 2010 A Freshwater Biodiversity Hotspot Under Pressure–Assessing Threats and Identifying Conservation Needs For Ancient Lake Ohrid. **Biogeosciences**, 7(12), 3999-4015.
- KOTESKI, C., DIMITROV, N., , JAKOVLEV, Z. : 2015 The Importance of Natural Elements For The Development of Tourism in Negorska Spa-Gevgelija in Macedonia. **In: Geobalcanica International Scientific conference connects all geographers, 5-7 June 2015, Skopje, Republic of Macedonia.**

- KOTESKI, C., JAKOVLEV, Z., , BARDAROVA, S. : 2013 Natural and Anthropogenic Tourist Value of The City Ohrid. **Conference: Second International Conference Geographical Sciences and Education** at: Shumen, Bugarija
- KOTESKI, C., JAKOVLEV, Z., , SOLTIROVSKA, D. : 2016 Wine and Wine Tourism in Macedonia. (Jpmnt) **Journal of Process Management-New Tehnologies, International**, 4(3), 8-11.
- KOZAK, N., KOZAK, M. A., , KOZAK, M. : 2001 **Genel Turizm: İlkeler Kavramlar**, (5. bs). Detay Yayıncılık, Ankara.
- KÜÇÜKEFE, B., , DEMİRÖZ, D. M. : 2016 Türkiye'de Cari İşlemler Hesabının Ödemeler Dengesi İçindeki Yeri ve Tarihsel Gelişimi. **Balkan Journal of Social Sciences/Balkan Sosyal Bilimler Dergisi**, 5.
- LEIPER, N. : 1990 Tourist Attraction Systems. **Annals of Tourism Research**, 17(3), 367-384.
- MACEDONIA : 2011 **Tourist Guide of Macedonia. Macedonia: Cradle of Culture, Land of Nature**. Trimaks. Editor in Chief: Elizabeta Angelova, Tecnical Editor:Ljube Ristovski.
- MALIK, S., CHAUDHRY, I. S., SHEİKH, M. R., , FAROOQI, F. S. : 2010 Tourism, Economic Growth and Current Account Deficit in Pakistan: Evidence From Co-Integration and Causal Analysis. **European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences**, 22(22), 21-31.
- MARINOSKI, N., , NESTOROSKA, I. : 2016 Balneological Values In Function of Tourism Development In The Republic of Macedonia. **In Tourism International Scientific Conference Vrnjačka Banja-Tisc** (Vol. 1, No. 1, pp. 241-257).
- MARKOSKI, B. : 2009 **Coğrafya İlköğretim VI. Sınıf Çeviri**: I. Ünite, Agim Gina, II. Ve III. M-R Mübeccel Ahmed. Ünite Trimaks Kartografya, Üsküp
- MARKOSKI, B. : 2013 **Tourist Guide of Skopje. Skopje: More Than a City**. Editor in Chief: Elizabeta Angelova. Translated By: Magdalena Mancevska, Blagica Angelovska, Tomislav Dimitrovski. Trimaks.

- MARKOSKI, B.;
GROZDANOSKI, R.;
CHEPREGANOV, T.;
NIKOLVSKI, D. : 2013
Macedonia Tourist Pearl: Tourist Potentials and Cultural- Historical Landmarks. Idbc- Informative Business Centre. Skopje.
- MARKOSKI, M., MITKOVA, T., TANASKOVIK, V., ,
SPALEVIC, V. : 2018
Soil Distribution in Strumica River Basin and its Importance For Agricultural Production. **The Journal "Agriculture and Forestry" Poljoprivreda i Sumarstvo**, 64(4), 121.
- MARTIN, M. B. G. : 2005
Weather, Climate and Tourism a Geographical Perspective. **Annals of Tourism Research**, 32(3), 571-591.
- MASI, A., FRANCKE, A.,
PEPE, C., THIENEMANN, M.,
WAGNER, B., , SADORI, L. : 2018
Vegetation History and Paleoclimate at Lake Dojran (Fyrom/Greece) During the Late Glacial and Holocene. **Climate of the Past**, 14(3), 351-367.
- MATEVSKI, A., METODIJA, V.,
NIKOLCO, V., MITKO, K.,
ZLATKO, L., LJUPCHO, M.,
NATALIJA, M., VALENTINA, S. S. : 2018
National Biodiversity Strategy and Action Plan Fort The Period 2018-2023, Skopje
- MATEVSKI, V., ÈARNI, A.,
AVRAMOSKI, O., JUVAN, N.,
KOSTADINOVSKI, M., KOŠIR, P., ... , ŠILC, U. : 2011
Forest Vegetation of Galiëica Mountain Range in Macedonia. Založba Zrc.
- MATEVSKI, V.,
PETKOVSKI, S., ANDONOV, S.,
MELOVSKI, L., , KRSTIĆ, S. : 2003
Country Study For Biodiversity of The Republic of Macedonia. Ministry of Environmental and Physical Planning, Skopje.
- MELOVSKI, L.,
HRISTOVSKI, S., VELEVSKI, M.,
AVUKATOV, V. : 2008
Fund For National Regional Roads, Skopje
- MELOVSKI, L.,
MARKOVSKI, B., HRISTOVSKI, S.,
JOVANOVSKA, D., ANASTASOVSKI, V.,
KLINCHAROV, S., ... , KOSTADINOVSKI, M. : 2013
Regional Division of The Republic of Macedonia for The Needs of Biological Databases. **Macedonian Journal of Ecology and Environment**, 15(2), 81-111.

- MINISTRY OF ENVIRONMENT AND PHYSICAL PLANNING : 2010
- Assessment and Evaluation of Biodiversity on National Level, Report and National Catalogue of Species**, Skopje
- MIJALKOVSKI, S., DESPODOV, Z., MIRAKOVSKI, D., ADJISKI, V., , DONEVA, N. : 2019
- Development of the Underground Exploitation of Metalic Mineral Resources in Republic of Macedonia. **In: 19th conference with international participation “Waste Management – GzO’19 Urban Mining” and 14th conference with international participation “46th Jump over the Leather Skin”**, 12-13 Apr 2019, Ljubljana, Slovenia.
- MILENKOVSKI, A. , GJORGIEVSKI, M. : 2016
- Туристичка Географија На Република Македонија, **Универзитет За Туризам И Менаџмент Во Скопје**, Скопје.
- MILEVSKI, I. : 2008
- Географија На Република Македонија**, Физичка Географија На Република Македонија Учебник, Скопје
- MILEVSKI, I. : 2013
- About The Islands in The Republic of Macedonia. **Geographical Reviews**, 47, 31-46.
- MILEVSKI, I. : 2015
- General Geomorphological Characteristics of The Republic of Macedonia, **Geographical Reviews**, 48, 5-25.
- MILEVSKI, I., ALEKSOVA, B. : 2019
- The Rivers of The Shara Mountain, **Conference: European Green Belt Days**.
- MINISTRY OF ENVIRONMENT AND PHYSICAL PLANNING OF THE REPUBLIC OF MACEDONIA : 2003
- Macedonia's First National Communication Under The United Nations Framework Convention On Climate Change**, United Nations Development Programme (Undp), Global Environmental Facility (Gef)Editor: Maja Azievskai.
- MITKOVA, T., , MITRKESK, J. : 2005
- Soils of The Republic of Macedonia: Present Situation and Future Prospects. **Soil Resources of Europe**, 225-234.
- MULONGOY, K., , CHAPE, S. : 2004
- Protected Areas and Biodiversity: An Overview of Key Issues**. Cambridge, Uk: Cbd Sekteriat, Montreal Canada and Unep-Wcmc.
- MÜNGER, L. : 1999
- Turizmin Ekonomik Etkileri ve Ülkemiz Açısından Bu Etkilerin Yararlarını Arttırıcı Politikalar** (Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

- NATIONAL BANK OF THE
REPUBLIC OF NORTH :
2022
- NIKOLOVA, N., ,
KOCEVSKI, D. : 2017
- OLALI, H., , TİMUR, A. :
1986
- ÖZGÜÇ, N. : 2015
- PANDEVSKA, M. : 2017
- PANOV, B. : 1998
- PANOV, N., TALESKA, M., ,
DIMESKA, H. : 2013
- PANOV, Z. : 2008
- PAVLOV, K.,
MILENKOVSKI, A., ,
PAVLOVSKI, G. : 2014
- PENČIĆ, D., TOLIĆ, I.,
STEFANOVSKA, B., ,
DAMČEVSKA, S. : 2009
- PESHEVSKI, I., MARKOSKI,
B., JOVANOVSКИ M. : 2018
- External Statistics (2012-2021).**
- Problems and Perspectives of Poultry Production
In The Republic of Macedonia. **Macedonian
Journal of Animal Science**, 7.
- Turizmin Türk Ekonomisindeki Yeri.** Enka
Spor, Eğitim ve Sosyal Yardım Vakfı.
- Turizm Coğrafyası (Özellikler ve Bölgeler).**
8. Baskı, İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Borders and Boundaries of An Urban Space:
Kurshumli-Han Üsküp/Skopje, **Macedonia
Social, Political and Economic Issues**, P:97,
Macedonia
- Aziz Kliment ve Naum'un Kutsallığı'nın
Makedonya'da Türk Ahalisi Arasında Yayılması.
Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, (12),
259-268.
- Development of Mountain Tourism in The
Republic of Macedonia, With Special References
To Bistra Mountain and National Park
“Mavrovo”. **In Proceedings From The
International Conference Contemporary
Trends in Tourism and Hospitality.**
- Подземна Експлоатација На Јаглен Со
Рударската Метода Велењ Република Во
Македонија, Универзитет „Гоце Делчев“ - Штиф
Науки И Технички Науки, **Проект За Научно
Истражување Завршен Извештај Образец
Об-3.**
- The Geographical Factors in Function of
Viniculture and Wine Tourism Development in
The Tikvesh Basin. **Utms Journal of
Economics**, 5(1), 89-102.
- Skopje–An Architectur Guide.** City, 1929, 34.
- Geodiversity and Geological Heritage of Republic
of Macedonia. **Glasnik Srpskog geografskog
drustva**, 98(1), 15-29.

- PETKOVSKA, J. ,
GJORGJIOSKI, D. : 2021
Алекسانдрополис-Гасификација На Северна
Македонија, **Преспа Институт, Центар За
Јавни Политики.**
- PETREVSKA, B. : 2012
The Role of Government in Planning Tourism
Development in Macedonia. **Innovative Issues
and Approaches in Social Sciences**, 5(3), 118-
133.
- PETREVSKA, B., ,
COLLINS-KREINER, N. :
2017
A Double Life Cycle: Determining Tourism
Development in Macedonia. **Journal of Tourism
and Cultural Change**, 15(4), 319-338.
- POPOVSKA, C. : 2002
Climate Change and Vulnerability Assessment of
The Water Resources. **Journal Vodoprivreda**,
209-210.
- POPOVSKA, C., , BONACCI,
O. : 2006
Ecology of Dojran Lake. **In Balwois–
Conference**, January.
- POPOVSKA, C.,
GESOVSKA, V., ,
IVANOSKI, D. : 2005
Ecological and Hydrological State of Dojran
Lake. **Journal Vodoprivreda**, (216-218), 175-
180.
- POPOVSKA-VASILEVSKA,
S., , ARMENSKI, S. : 2019
Geothermal Energy Use, Country Update for
2018. **European Geothermal Congress 2019**,
Den Haag, The Netherlands, 11-14 June.
- PORCHU, K., , DZABIRSKI,
V. : 2019
Review of The Sheep Sector in The Republic of
North Macedonia: Distribution, Farm Size, Breed
Structure and Milk Production
Capacities. **Journal of Agricultural, Food and
Environmental Sciences**, Jafes, 73(3), 13-23.
- RADEVSKI, I., GORIN, S., ,
ZLATANOSKI, V. : 2020
Water Resources Management in Republic of
North Macedonia. **In Water Resources
Management in Balkan Countries** (pp. 359-
387). Springer, Cham.
- RAMADANI, N. : 2021
Influence of Input Prices On Future Apple
Production. **Економика Пољопривреде**, 68(3),
839-846.
- RATZ, T. : 2000
The Socio-Cultural Impacts of Tourism Case of
Lake Balaton. **Research Support Scheme**, 1-20.
- REPUBLIC OF NORTH
MACEDONIA STATE
STATISTICAL OFFICE :
2021
Environmental Statistics.

- RICHARDS, G. : 2001 **Cultural Attractions and European Tourism**, Cabi.
- RISTESKI, M., , KOCEVSKI, J. : 2015 Developing Sustainable Tourism in The National Park Galicica. **In Published in International Scientific Conference Proceedings**, pp. 209-216.
- RISTOVA, C., POPESKA, B., , DIMITROV, N. : 2019 Possibilities For Development of Sport-Recreational Tourism of Kozuf and Plackovica Mountains. **Софийски университет „Св. Климент Охридски“ Департамент по спорт Университетско издателство „Св. Климент Охридски“ София**
- SCOTT, D., , LEMIEUX, C. : 2010 Weather and Climate Information For Tourism. **Procedia Environmental Sciences**, 1, 146-183.
- SHAREVSKI, M. : 2019 General Geographical Overview of The Korab Mountain and Its (Un) Ex-Plored Peaks, Lakes and Landscapes. **Географски Разгледи** (52) 91-106 Geographical Reviews.
- SINKEVIC, I. : 1994 **The Church of St. Panteleimon At Nerezi: Architecture, Painting, and Sculpture**. (Volumes I and II). Princeton University.
- SMITH, K. : 1993 The Influence of Weather and Climate On Recreation and Tourism. **Weather**, 48(12), 398-404.
- SMITH, M., , PUCZKÓ, L. : 2008 Health and Wellness Tourism. **a Routledge Freebook**.
- SMITH, M., PUCZKÓ, L., MICHALKÓ, G., KISS, K., , SZIVA, I. : 2016 **Balkan Wellbeing and Health Tourism Study**. Budapest: Metropolitan University. Retrieved From [Http://Infota. Org/Wp Content/Uploads/2016/03/Balkanwellbeingfinalreport. Pdf](http://infota.org/WpContent/Uploads/2016/03/Balkanwellbeingfinalreport.pdf) On January, 5, 2019.
- SOMUNCU, M. : 2004 Dağcılık ve Dağ Turizmindeki İkilem: Ekonomik Yarar ve Ekolojik Bedel. **Coğrafi Bilimler Dergisi**, 2(1), 1-21.
- SPASOVSKI, O., , SPASOVSKI, D. : 2012 The Potential of The Nonmetallic Mineral Resources in The Republic of Macedonia. **Зборник На Трудови**, 91-94.
- SPASOVSKI, O., , SPASOVSKI, D. : 2014 Alluvial Gold Occurrences in Macedonia. **4 Slovenski Geoloski Kongres**, 1(1), pp. 81-94.

- SPASOVSKI, O., DAMBOV, R., , NIKOLOVSKI, D. : 2011 **Rudno I Mineralno Bogatstvo Makedonije, International Symposium, Sustainable Development of Mining and Energy Industry ORRE '11**, Zlatibor.
- SPASOVSKI, O., SPASOVSKI, D., , ZLATKOV, R. : 2014 Потенцијални Можности За Истражување И Користење На Гео-Термалната Енергија Во Република Македонија. **In International Symposium" Energetics 2014"** (Vol. 1, pp. 341-351). Macedonian Energy Association.
- SPIRKOVSKI, Z., AVRAMOVSKI, O., , KODZOMAN, A. : 2001 Watershed Management in The Lake Ohrid Region of Albania and Macedonia. **Lakes & Reservoirs: Research & Management**, 6(3), 237-242.
- SPIRKOVSKI, Z.; PALLUQI, A.; FLLOKO, A.; MIRAKU, T.; KAPEDANI, E.; ILIK-BOEVA, D.; TALEVSKI, T.; TRAJCEVSKI, B.; RITTERBUSCH, U.; BRÄMICK, M.; PIETROCK, R.; PEVELING, R. : 2017 **Fish and Fisheries Lake Ohrid-Implementing The Eu Water Framework Direcrive in South-Eastern Europe**. Technical Report, Deutsche Gesellschaft Für Internationale Zusammenarbeit (Giz), Bonn, Eschborn,
- STATE AUDIT OFFICE : 2021 **Ефективност На Мерките И Активностите За Искористување На Минералните Суровини И Наплата На Надоместоците, Скопје**
- STATE STATISTICAL OFFICE OF THE REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA : 2008 **Statistical Yearbook.**
- STATE STATISTICAL OFFICE OF THE REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA : 2021 **Statistical Yearbook.**
- STATE STATISTICAL OFFICE OF THE REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA :2005 **Statistical Yearbook.**

- STERIJOVSKI, B. : 2005 Conservation and Protection Status of Amphibians in Macedonia, Amphibian Biology, Volume 11, Part 4: Status of Conservation and Decline of Amphibians: Eastern Hemisphere: Southern Europe & Turkey (Vol. 11). **Pelagic Publishing Ltd.** (pp. 68)
- STOIMILOV, A. : 1995 **Geography of The Republic of Macedonia.** Publishing Educatio, Skopje
- STOJANOV, R., , MICEVSKI, E. : 1989 Geologija Na Dojranskoto Ezero i Negovata Okolina. **Prilozi**, 10 (1-2), 35-37.
- STOJMILOV, A. : 1971 Debar Spa- Banjishte Kosovrashka and Bath. **Geographical Considrations, Book 8-9 Tom.**
- STOJMILOV, A., , APOSTOLOVSKA TOSHEVSKA, B. : 2016 **Социоекономска Географија На Република Македонија** (Второ Дополнето Издание), Универзитет Св. „Кирил И Методиј“ Природно Математички Факултет – Скопје.
- ŞENEL, S. A. : 2007 Turizm Sektöründe Yatırım Kararları. **Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 2007(1), 1-12.
- T.C. ÜSKÜP BÜYÜKELÇİLİĞİ TİCARET MÜŞAVİRLİĞİ : 2018 **Makedonya Enerji Sektörü Raporu**, Üsküp.
- TALESKA, M., GORIN, S., RADEVSKI, R., , DIMITROVSKA, O. : 2015 **Assessment of The Conditions For The Development of Spa Tourism in The Republic of Macedonia.** Διαθέσιμο Από [Http://Geobalcanica.Org/Proceedings/2015/Gbp](http://Geobalcanica.Org/Proceedings/2015/Gbp).
- TALEVSKA, M., PETROVIC, D., MILOSEVIC, D., TALEVSKI, T., MARIC, D., , TALEVSKA, A. : 2009 Biodiversity of Macrophyte Vegetation From Lake Prespa, Lake Ohrid and Lake Skadar. **Biotechnology & Biotechnological Equipment**, 23(Sup1), 931-935.
- TALEVSKI, T., TALEVSKA, M., MILOSEVIC, D., , TALEVSKA, A. : 2010 Anthropogenic Influence On Ichthyofauna and Macrophyte Diversity in The Crn Drim Ecosystem. **In IV Conference of Water Observation and Information System For Decision Support.** Balwois (pp. 23-36).
- TANCHEV, L., PETKOVSKI, L., , MITOVSKI, S. : 2013 Dam Engineering in Republic of Macedonia: Recent Practice and Plans. **In Proc. International Symposium: Dam Engineering in Southeast and Middle Europerecent Experiences and Future Outlooks** (Pp. 31-32).

- TASEVA, S., , SEKULOV, V. : 2017 **The Great Bath of The Late Roman Thermal Spa in The Village of Bansko**, The most significant values of the cultural and natural heritage.
- TASKOV, N.,
METODIJEŠKI, D., ,
MITREVA, E. : 2015 **Thermal Tourism in Macedonia**. Lap Lambert Academic Publishing.
- TELLİOĞLU, S., , TEKİN, M. : 2016 ‘Türkiye’de İç Turizm Hareketlerinin İncelenmesi’. **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 4(32), 488-507.
- TEMJANOVSKI, R. : 2015 Railway Traffic and Sustainable Development: Measures and Recommendations For An Effective Transport System. **Yearbook-Faculty of Economics**, 7(1), 8-23.
- TEMOVSKI, M.,
MADARÁSZ, B., KERN, Z.,
MILEVSKI, I., ,
RUSZKICZAY-RÜDIGER, Z. : 2018 Glacial Geomorphology and Preliminary Glacier Reconstruction in The Jablanica Mountain, Macedonia, Central Balkan Peninsula. **Geosciences**, 8(7), 270.
- TİMOR, A. N. : 2004 **Ayvalık Bir Sayfiye Yerleşmesinin Gelişme Süreci**. Çantay Kitabevi, İstanbul.
- TİMOR, A. N. : 2004 **Yaygınlaşan Bir Pazarlama Yöntemi: Modern Alışveriş Merkezleri ve Türkiye’deki Durumu**. Çantay Kitabevi, İstanbul.
- TODOROVIC, E. : 2020 Tourist Valorization of Skopje Fortress, In: **Sustainable Tourism-Perspectives and Challenges**, 23 July 2020, Veliko Tarnovo, Bulgaria.
- TOSKAY, T. : 1989 **Turizm: Turizm Olayına Genel Yaklaşım**. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul.
- TRAJANOVA, J. : 2020 **North Macedonia Travel Guide 2020.Travel (Books)**.
- TRAJKOVA, M.,
JAKOVLEV, Z., KOTESKI,
C., , DIMITROV, N. : 2018 Alternative Forms For Development of Tourism In The Municipality of Berovo. **Sociobrain, International Scientific Refereed Online Journal with Impact Factor**, (52), 93-96.
- TUTAR, F., ALPASLAN, C.,
TUTAR, E., , ERKAN, Ç. : 2013 Turizm Sektörünün İstihdam Üzerine Etkileri. **Global Journal of Economics and Business Studies**, 2(4), 14-27.

- TÜMERTEKİN, E. : 1876 **Ulaşım Coğrafyası.** İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü, Yayın No:85
- TÜMERTEKİN, E., , ÖZGÜÇ, N. : 2013 **Ekonomik Coğrafya Kalkınma ve Küreselleşme.** Çantay Kitabevi, İstanbul.
- USAID MACEDONIA : 2001 **Biodiversity Assessment For Macedonia, Chemonics International Inc.** Washington, D.C.
- VELJANOSKA-SARAFİLOSKA, E. M., JORDANOSKI, M., , STAFILOV, T. : 2013 **Presence of Ddt Metabolites in Water, Sediment and Fish Muscle Tissue From Lake Prespa,** Republic of Macedonia. *Journal of Environmental Science and Health, Part B*, 48(7), 548-558.
- VRHOVNİK, P., DOLENEC, M., DOLENEC, T., SERAFIMOVSKI, T., , ŠMUC, N. R. : 2013 **Impacts of Pb-Zn Mining On Lake Kalimanci and Human Health in Eastern Macedonia.** In E3S Web of Conferences (Vol. 1, P. 40006). Edp Sciences.
- WAGNER, B., LOTTER, A. F., NOWACZYK, N., REED, J. M., SCHWALB, A., SULPIZIO, R., ... , ZANCHETTA, G. : 2009 A 40,000-Year Record of Environmental Change From Ancient Lake Ohrid (Albania and Macedonia). *Journal of Paleolimnology*, 41(3), 407-430.
- WTTC : 2018 **Domestic Tourism – Importance & Economic Impact** – December, London.
- WTTC : 2019 **Travel & Tourism Economic Impact World**
- WTTC : 2022 **Travel & Tourism Sector Expected To Create Nearly 126 Million New Jobs Within The Next Decade** (<https://Wttc.Org/News-Article/Travel-And-Tourism-Sector-Expected-To-Create-Nearly-126-Million-New-Jobs-Within-The-Next-Decade>).
- YILDIZ, Z. : 2011 **Turizmin Sektörünün Gelişimi ve İstihdam Üzerindeki Etkisi.** Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 3(5), 54-71.
- YILMAZ, E., , ELMAS, E. : 2018 Ohri'deki (Makedonya) Osmanlı Dönemi Camileri. *Anasay*, 3, 4.
- ZIKOV, M., , BAKEVA, V. : 2014 Variations in Precipitation in Republic of Macedonia. *Acta Geographica Bosniae Et Herzegovinae*, 2, 29-34.

- ZLATANOSKI, V.,
MARKOSKI, B.,
DIMITROVSKA, O., GORIN,
S., , RADEVSKI, I. : 2013
Inventory of Small Artificial Lakes in Function of
Hilly-Mountain Areas Development On The
Territory of Republic of Macedonia.
In Proceedings of The International Scientific
Symposium" **Hilly-Mountain Areas-Problems
and Perspectives**", **Book** (Vol. 2, pp. 599-612).
- АНТОНИО ЈАКИМОВСКИ,
, ИГОР ТОЛЕВСКИ : 2016
Глаголички Натписи На Керамички Садови
Откриени При Археолошките **Ископувања Во
Скупи (Скопје). Slověne = Словѣне.**
International Journal of Slavic Studies, V (2),
179-197.
- ДИМИТРОВ, Н. : 2015
Планински Туризам, Интерна Скрипта,
Универзитет „Гоце Делчев“Штип Факултет За
Туризам И Бизнис Логистика.
- ЈОВАНОВА Л. : 2008
**Скупи/ Scupi Colonia Flavia Scupinorum :
Водич/ Guide** , Скопје.
- КОРЛЌЕВИЌ, Д. : 2002
Скупи: Градска Територија, Скопје.
- КУЗМАН, П. : 2016
Археолошки Сведоштва За Дејноста На Свети
Климент Охридски Во Охридскиот Регион.
**Slověne = Словѣне. International Journal of
Slavic Studies**, V (2), 136-178.
- МАРИНОСКИ, Н.,
НЕСТОРОСКА, И.,
АНДРЕЕСКИ, Ц.,
РИСТЕСКИ, М. : 2018
**Стратегија За Развој На Туризмот Во
Општина Маврово И Ростуше Од 2019 До
2028.**
- МЕТОДИЈЕСКИ, Д.,
ФИЛИПОСКИ, О.,
ДИМОВСКИ, Ч.,
ТОДОРОВИЌ, Е., ТАШКОВ,
Н., ТАЛЕСКА, М.,
ЏАМБАЗОВСКИ, К.,
ЏУЏУЛЕСКИ, Н.,
МИЏЕВСКИ, М. : 2020
**Стратегија За Развој На Туризмот Во
Општина Демир Капија 2020-2024.**
- МИКУЛЧИЌ, И. : 1982
Скопје Со Околните Тврдини. Скопје.
- МИТАНОВСКИ, Д. : 2016
**Искористување На Потенцијалот Од
Обновливи Извори На Енергија Во
Република Македонија За Производство На
Електрична Енергија, (магистерски
труд)Универзитет Св. Климент Охридски-
Битола Технички Факултет Машински Отсек,
Битола.**

ПЕТАР, Н. , ЕКАТЕРИНА,
Н. : 2015

Самуиловата Држава Во Историската, Воено
Политичката, Духовната И Културната
**Традиција На Македонија, Завод За
Заштита На Спомениците На Културата И
Музеј – Струмица.**

РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА
МАКЕДОНИЈА
ДРЖАВНИОТ ЗАВОД ЗА
СТАТИСТИКА : 2022

Makstat Database.

РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА
МАКЕДОНИЈА
МИНИСТЕРСТВО ЗА
ЗЕМЈОДЕЛСТВО,
ШУМАРСТВО И
ВОДОСТОПАНСТВО : 2021

**Национална Стратегија За Земјоделството
И Руралниот Развој За Периодот 2021-2027
Година.**

СЛУЖБЕН ВЕСНИК НА
РЕПУБЛИКА
МАКЕДОНИЈА : 2011

24 Февруари, Бр . 23 - Стр . 33

ТОШИЌ, М. : 2017

**Могућности Развоја Бањског Туризма У
Републици Македонији. (Мастер рад)**
Универзитет у Нишу Природно – математички
факултет Департман за Географију.

ТУНИЦКИЙ Н.Л. : 1918

**Материалы Для Истории Жизни И
Деятельности Учеников Свв . Кирилла И
Мефодия , 1 : Греческое Пространное Житие
Св . Климента Словенского . Сергиев Посад.**

İnternet Kaynakları:

- ❖ <http://galicica.org.mk/info/>, Erişim tarihi: 20 Ekim 2021
- ❖ <http://muzejohrid.mk/en/tsar-samuel-fortress>, Erişim tarihi:26 Ekim 2021
- ❖ <https://bitola.info/nize-pole-pelister/> Erişim tarihi:11 Ekim 2021
- ❖ <https://dmwc.org.mk/2017/01/20/cave-tourism-a-new-attraction/>, Erişim tarihi: 25 Ekim 2021.
- ❖ https://macedonia-timeless.com/eng/things_to_do/senses/sight/waterfalls/duf-waterfall/, Erişim tarihi: 11 Ekim 2021
- ❖ <https://makturk.com/smolare-selalesi/>, Erişim tarihi: 11 Ekim 2021
- ❖ <https://npmavrovo.org.mk/en/зимски-туризам/>, Erişim tarihi:11 Ekim 2021
- ❖ https://parksdinarides.org/en/park/national_park_pelister/ Erişim tarihi: 15 Ocak 2021
- ❖ <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/1917/> Erişim tarihi:20 Şubat 2021
- ❖ <https://winesofmacedonia.mk/key-figures/> Erişim tarihi: 15 Mart 2022
- ❖ <https://www.mbrod.gov.mk/index.php/mk/informacii-mob/68-blog/informacii/126-pesna>, 2018. Erişim tarihi: 25 Ekim 2021.
- ❖ <https://www.tatilcity.net/things-to-do/kapan-han/>, Erişim tarihi: 25 Ekim 2021.
- ❖ <https://www.travelmyglobe.com/Destination/Macedonia/Ohrid/Lagadin-beach-Ohrid-Republic-of-Macedonia>, Erişim tarihi: 15 Eylül 2021
- ❖ <https://www.uskup.com/uskup-sulu-han.html>, 2014. Erişim tarihi: 25 Ekim 2021.
- ❖ <https://makturk.com/alaca-camii-diger-adi-renkli-camii/> Erişim tarihi: 11 Ekim 2021
- ❖ <https://kesfetsek.com/balkan-ulkeleri-kayak-merkezleri/>, Erişim tarihi: 06 Ağustos 2020
- ❖ <https://balkon3.com/tr/popova-sapka-gercek-bir-zevk/>, Erişim tarihi: 25 Haziran 2022
- ❖ <https://makturk.com/korab-daglari/>, Erişim tarihi: 5 Mayıs 2019
- ❖ <http://sharplanina.com.mk/EN/hidrologija.html>, /, Erişim tarihi: 25 Haziran 2020
- ❖ <http://bigunyineyoldayiz.com/ohrid-makedonya/>, Erişim tarihi: 18 Ağustos 2019
- ❖ <https://www.see-industry.com/en/textile-industry-in-north-macedonia/2/1816/>, Erişim tarihi: 21 Mart 2019

- ❖ <https://www.caa.gov.mk/en/airports-in-republic-of-north-macedonia>, Erişim tarihi: 20 Mart 2021

